

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

ВІСНИК
**НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 2 (14)

**КИЇВ
“ПОЛІТЕХНІКА”
2012**

УДК 32.001
УДК 316
УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 4 від 2 квітня 2012 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: Зб. Наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2012. - №2(14)–188 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Л.М. Димитрова – д. ф. н., професор (головний редактор); І.П. Голосніченко, д. ю. н., професор (заступник головного редактора); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент (відповідальний секретар); В.І. Осадчий – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент Академії Наук України, д. і. н., професор; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; П.В. Кутуєв – д. с. н., професор; О.Д. Куценко – д. с. н., професор; Є.Д. Лук’янчиков – д. ю. н., професор; А.А. Мельниченко – к. ф. н., доцент; Б.В. Новіков – д. ф. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. ф. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. ф. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Г. Сокурянська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор;

Міжнародний склад редколегії: Є.І. Степанов – д.філос.н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Г. Дерлуг’ян – PhD з соціології, асоційований професор Північно-Західного університету м. Чикаго, США, Є. Калюжнова – к.е.н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень, С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія, Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд у Новій Зеландії, Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада.

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2012

ISSN

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Черкашина Т.О.

Історія становлення та розвитку молодіжних організацій на Херсонщині.....

Шевель І. П., Казаков В. С.

Циклічні моделі глобального конфлікту та глобального лідерства в світовій політиці Джорджа Модельські.....

СОЦІОЛОГІЯ

Зуєв В.М.

Соціальні технології в царині соціальної інженерії і соціального конструювання.....

Кутуєв П.В.

Репутація ідеї модернізації в сучасному суспільствознавстві.....

Стрельник О.

(Не)батьківство як вибір. Добровільна бездітність у наукових та суспільних дискусіях

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Вайнілович Н.А.

Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності.....

Іпатов Е.Ф., Павловський В.В.

Особливості стандартизації в практиці соціальної роботи.....

Палько І.М.

Особливості співпраці Центру міжкультурної толерантності СССМ Житомирського державного університету імені Івана Франка з недержавними організаціями в рамках проектно-діяльності

Черепанова Т.В.

Моделі супервізії з профілактики синдрому емоційного вигорання у соціальних працівників.....

ПРАВО

Мороз А.В.

Соціально-психологічна компетентність щодо реагування на скарги з питань гендерної дискримінації.....

Тараненко М.Г.

До питання витоків та розвитку українського козацтва.....

Шевченко О.С.

Правові засади дослідження проблеми футбольного хуліганства.....

Реферати.....

CONTENTS

POLITOLOGY

Cherkashina T.A.

History of the formation and development of youth organizations in Kherson.....

Shevel I.P., Kazakov V.S.

Cyclical models of global conflict and global leadership in world politics of George Modelski.....

SOCIOLOGY

Zuyev V.

Social technologies in area of social engineering and social constructing

Kutuev P.V.

Idea of modernization reputation in contemporary social sciences

Strelnyk O.

(Non)parenthood as a choice: voluntary childlessness in academic and public discussions.....

SOCIAL WORK

Vainilovych N.A.

Factors of forming person's motivation to realization of volunteer activity

Ipatov E.F., Pavlovsky V.V.

Features of standardization in the practice of social work

Pal'ko I.

Features of collaboration of Center of mizhkul'turnoy tolerance of SSSM of the Zhytomyr state university of the name of Ivan Franc with non-state organization within the framework of project activity.....

Cherepanova T.V.

Models of supervision for prevention syndrome of emotional burning down for the social workers.....

LAW

Moroz A.

Social and Psychological competence to respond to complaints of gender discrimination

Taranenko M.G.

The Question of the Origin and Development of Ukrainian kozactvo

Shevchenko A.

Legal framework for research on football hooliganism

Abstracts.....

УДК 316.334.3

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ХЕРСОНЩИНІ

Черкашина Т.О.

викладач

Херсонський державний університет

В статті розкриваються історичні періоди розвитку українського молодіжного руху та історія становлення й розвитку молодіжних організацій на Херсонщині як елементу формування та розвитку молодіжної політики регіону.

В статье освещаются исторические периоды развития украинского молодежного движения и история становления молодежных организаций на Херсонщине как элемента формирования молодежной политики региона.

In article covers historical periods of development of Ukrainian youth movement and the rise of youth organizations in Kherson.

Ключові слова: молодіжний рух, молодіжні організації, молодіжні об'єднання.

У зв'язку з розбудовою незалежної української держави вже 20 років відбуваються значні зміни, трансформації та реформи у політичному, соціальному житті суспільства. Формується нова структура політичної системи, якісно змінюються її складові частини, до яких можна віднести й молодіжні об'єднання. Становлення та розвиток молодіжного руху в Україні на сучасному етапі спіткали складні багатопланові процеси. Не дивлячись на те, що історія молодіжного руху України має глибокі корені, вивчення проблеми знаходиться на недостатньому рівні, оскільки відсутня концепція молодіжного руху, немає єдиного чіткого визначення поняття «молодіжний рух», мало досліджені регіональні особливості становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань.

Сьогодні молодіжні рухи намагаються виконувати організуючу роль в процесі взаємодії молодого покоління із старшим, є основою формування молодіжних культур і стилів життя, що пізніше поширять свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому. Молодіжні рухи також є засобом привернути увагу суспільства до потреб молоді та пристосування суспільства до цих потреб. Важливим аргументом, без якого важко розраховувати на успіх в державотворенні, є розуміння ролі молоді, молодіжного руху в житті країни.

Дослідженню різних аспектів функціонування молодіжного середовища, засад формування молодіжної політики, розвитку молодіжного руху присвячені роботи російських дослідників І.Бестужева-Лади, Ю.Волкова, С.Іваненкова, І.Ільїнського, В.Криворученка, В.Лисовського, В.Лукова, Е.Омельченко, О.Сольського, В.Чупрова та ін.

Серед сучасних українських дослідників молодіжної проблематики вагомий внесок зробили О.Балакірева, В. Бебик, М.Головатий, В.Головенько, І. Демченко, Н.Комарова, О. Корнієвський, В. Кулик, М. Пашков, В. Перебенесюк, М.Перепелиця, В. Ребкало, В.Рябіка, В.Соколов, Л.Сокурянська, Н.Черниш, В. Єленський, В. Якушик, О. Яременко.

Питання молодіжного руху Херсонщини висвітлювалися в доробках В.Сусорова, колективних працях Д.Белого, М. Єлігулашвілі, О.Мошнягула, довідкових матеріалах і збірках; деякі питання розвитку окремих молодіжних організацій та об'єднань в Херсонській області розкривались в статтях К.Славіної, В.Лубчака, І.Сошнікової.

За наявності значної кількості досліджень державної молодіжної політики, участі молоді у громадському житті, діяльності молодіжних організацій та рухів, регіональний аспект залишається малодослідженим.

Беручи до уваги актуальність вивчення регіональних особливостей історичного становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань, в своєму дослідженні ми намагались вирішити наступні завдання:

- розкрити історичні етапи розвитку українського молодіжного руху;
- дослідити історію становлення та розвитку молодіжного руху та молодіжних організацій на Херсонщині.

Зупиняючи увагу на дослідженні історичних коренів українського молодіжного руху, варто зазначити, що історію українського молодіжного руху, на думку відомого дослідника В.А.Головенько, можна репрезентувати чотирма історичними періодами:

- з XV-XVI і до кінця XIX століття;
- з початку XX ст. до середини 20-х років;
- з середини 20-х років до початку 80-х років;

- з середини 80-х років і до сьогодні[1, 15].

В.Кулик, Т.Голобуцька, О.Голобуцький в своїй праці «Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. Дослідження» подають наступну періодизацію розвитку молодіжного руху:

I етап - середина 80-х – осінь 1989 р., який автори визначають як період «зародження» сучасного організованого молодіжного руху;

II етап - 1989-1990 рр., що в першу чергу характеризується поширенням та розвитком організованого молодіжного руху (масових молодіжних громадсько-політичних рухів, виникнення масових молодіжних громадсько-політичних організацій);

III етап - 1991-1992 рр., характеризується організаційною, політичною та ідеологічною кризою в своєму розвитку;

IV етап- 1993-1996 рр. – період яскравої масової політизації молодіжних рухів та організацій;

V етап - 1996-1999 рр., характеризується активізацією спроб молодіжних лідерів очолити загальноукраїнський організований рух та участю представників різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях;

VI етап - розпочався в 1999 році внаслідок створення молодіжних партій активізацією спроб очолити загальноукраїнський організований рух[2, с.82-84].

Щодо періодизації сучасного молодіжного руху, то сьогодні сучасні вчені О.Корнієвський та К.Плоский пропонують власні періодизації. О. Корнієвський виділяє чотири головних етапи сучасного розвитку молодіжного руху в Україні:

- “неформальний” (середина 80-х — осінь 1989 р.) - період теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат; переоцінки традиційних цінностей;

- “самодіяльний” (осінь 1989 р. — жовтень 1990 р.) — поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності;

- “інтегративний” (кінець 1990 р. — серпень 1991 р.) — період поглиблення політичної диференціації, у тому числі й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об’єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість; період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

- “посткомуністичний” (з 24 серпня 1991 р.) і до теперішнього часу) — етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна [3, 81-82].

К.Плоский, враховуючи періодизації історичного розвитку молодіжного руху на Україні, яка закінчується 2000 роком у багатьох дослідників, пропонує власну періодизацію сучасного українського молодіжного руху, розмежовуючи в його розвитку три етапи:

I – етап «зародження» (кінець 80-х –сер.90-х років ХХ ст.) – виникнення організаційно-правових форм діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху(поява перших активістів, що шукають нові моделі лідерства у молодіжному середовищі; формуються базові ціннісні орієнтири молодіжних об’єднань);

II – етап «політизації» (середина 90-х років ХХ ст. – 2004 р.) – включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі;

III – етап «диференціації» (2004-2008рр..) – організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформальної складової молодіжного руху [4, 36].

На Херсонщині, як і в інших областях України, протягом всього історичного становлення молодіжного руху також були осередки представництва молоді.

У 80-ті роки ХІХ ст. в період росту національної свідомості навколо ідеї української державності у, на той час, повітовому місті Херсоні було сформовано, як і в багатьох інших містах та селах гуртки радикальної молоді «Молода громада» та «Молода Україна», діяльність яких була спрямована на вирішення загальнонаціональних питань, таких як проблеми соціальної справедливості, національної самовизначеності.

На початку ХХ ст. держава та партія робили ставку в молодіжній політиці на комсомол, проводивши активну боротьбу з іншими молодіжними структурами, тому всі осередки

молодіжних угруповань, що діяли на Херсонщині були підпільними та діяли під керівництвом тих організацій, що були сформовані в центрах – Незалежна соціал-демократична спілка молоді, Організація анархістської молоді України «Набат», діяли робітничі союзи молоді, які у 1918 році об'єдналися у Комсомол [7].

У 20-х роках ХХ ст. молодіжний рух на Херсонщині, як і на інших територіях характеризувався масовим залученням підлітків, дітей та молоді до політики, діяли політичні табори, яких на території України налічувалось чотири. Крім того функціонували неполітизовані організації, які переслідувались різними політичними силами [5, 26]. До середини 20-х років усі молодіжні організації, крім піонерії та комсомолу були розігнані.

Кінець 30-х років позначився в історії періодом реорганізації піонерських організацій, перетворення їх в підручний механізм боротьби за шкільну успішність. До однієї з таких реорганізованих піонерських організацій можна віднести тимурівський рух, який поширювався по всій території Радянського Союзу.

Особливе місце займає поява різних організаційних форм у молодіжному русі гуманістичного напрямку після 1956 року (комунарівський рух, гарібальдійці, каравелівці). Таким чином у період розквіту тоталітаризму молодіжний рух намагався повністю підпорядкувати молодих людей певним соціальним структурам [6,34].

Суспільно-політичні реформи, розпочаті в середині 80-х років ХХ ст. у колишньому Радянському Союзі, дали можливість певній частині молоді повірити у свої сили й стати на шлях свободи, активного розвитку власних політичних й творчих сил.

Відштовхуючись від загального аналізу становлення молодіжного руху в Україні, доцільним є проведення ретроспективного аналізу розвитку молодіжних організацій на локальному рівні Херсонської області.

Сучасні дослідники відмічають, що процеси демократизації, гласності, плюралізму 80-х років породили велику кількість неформальних молодіжних формувань. На місцевому рівні багато молодіжних об'єднань за інтересами створили обласні, міські, районні та інші комітети комсомолу, більшість неформальних організацій в Херсонській області були теж підтримані комсомолом.

У 1984-1985 роках при комітетах ЛКСМУ вищих та середніх спеціальних навчальних закладах області створюються молодіжні центри. До цього часу існували студентські й учнівські клуби, але вони були більш політизовані. Так, в 1984 році в Бериславському педагогічному училищі з'являється молодіжний центр, що об'єднав у собі дискотеклу, вокально-інструментальний ансамбль, студентський театр естрадних мініатюр, студентський ляльковий театр, наукове студентське товариство, спортивну секцію дзю-до. Аналогічні молодіжні центри з'являються у Херсонському індустріальному інституті, морехідному училищі ім. лейтенанта Шмідта, машинобудівному та судомеханічному технікумах.

Пізніше, у 1987-1989 роках Молодіжні центри створюються Херсонським, Каховським, Новокаховським, Скадовським, Білозерським, Високопільським райкомами комсомолу, а також комітетами ЛКСМУ великих промислових та сільськогосподарських підприємств. Активний процес підтримки ними неформальних молодіжних об'єднань говорить про нові кадри, які прийшли у комсомол того періоду, а також про динамічні процеси, що протікали всередині молодіжного середовища [7, 6].

Варто зазначити, що рушійною силою, що стала виразником соціально-політичних поглядів активної частини молоді того часу була молодіжна культура. Неформальні об'єднання («хіпі», «панки», «металісти», «рокери») об'єднувалися на основі спільного дозвілля. Рок-культура була альтернативою існуючій ідеології, що об'єднала багато молоді різних національностей, різних політичних поглядів.

В 1986 році був проведений I Новокаховський рок-фестиваль «Серпень – 86». На той час на півдні це сприймалося як політична акція. Після «Серпня-86» кожного року проводився фестиваль «Рок-н-рол Таврійський». Оргкомітет фестивалю в 1989 році поступово переріс у клуб молодих виборців. В тому ж році почала виходити «незалежна газета новокаховської молоді «Дія» [7,8].

В 1987 році в м. Херсоні пройшов I міський фестиваль бардівської пісні. З 1988 року проводяться рок-фестивалі. В 1989 році починає виходити міська молодіжна газета «Єдність», з'являється міський клуб молодих виборців. Всі ці заходи проводились працівниками комсомолу. Реакція влади на таку активність молоді була різною, іноді такі заходи закінчувалися для організаторів звільненням з роботи, доганями тощо.

В кінці 80-х років комсомольські організації області починають більше уваги приділяти проблемі соціального захисту молоді. В 1986-1987 роках з'являються молодіжні житлові комплекси на Херсонському суднобудівному об'єднанні, Новокаховському електромашзаводі, розпочав роботу Херсонський міський МЖК; всі ці комплекси за роки своєї діяльності побудували для молоді сотні квартир. Тоді ж з'являються молодіжні центри праці,

кооперативи, центри науково-технічної творчості молоді, що стають місцем першого знайомства з ринковою економікою, дають змогу працевлаштуватися молоді, студентам. Створюються при комсомолі ряд патріотично-спортивних клубів – обласне патріотичне об'єднання «Підводний пошук», Херсонське міське молодіжне військово-спортивне об'єднання «Сатурн»; з'являються обласна та міські організації «воїнів-афганців».

В 1989-1990 роках по районах області з'являються дискусійні клуби, клуби молодих виборців.

В 1990-1991 роках робляться спроби створити студентську міську організацію в м. Херсоні, декілька разів збиралася ініціативна група, навіть з'їхались представники від технікумів Нової Каховки, Бериславу, трьох інститутів Херсону, щоб створити обласне об'єднання, але організацію так і не було створено. В 1991 році в м. Нова Каховка і в Херсоні з'являються філії Союзу Українського Студентства. В цей час в місцевих Радах народних депутатів створюються постійні депутатські комісії у справах молоді. В 1991 році рішенням сесій утворюються Херсонський міський комітет, обласний, декілька районних комітетів у справах молоді. За ініціативою Херсонського міського комітету у справах молоді створюється молодіжний Фонд «Нова Україна».

З 1991 року діє Спілка піонерських організацій Херсонщини, що в основному займалась проведенням масових заходів для дітей в місті Херсоні.

В 1992 році з'являється Асоціація молодих істориків «Геродот», яка розпочинає археологічні розкопки в селі Тягинка Бериславського району Херсонської області та займається просвітницькою діяльністю.

В 1993 році народжується патріотична молодіжна організація «Нова генерація». Основу даного об'єднання складають студенти херсонського педагогічного інституту, але членами організації є також студенти інших вузів, школярі, службовці, військовослужбовці. Основна мета організації – виховання патріотів України, тому велика увага членами приділяється просвітницькій та культурній діяльності. Крім того під час виборів у 1994 році до Верховної Ради та місцевих Рад об'єднання бере найактивнішу участь у передвиборчій компанії; члени «Нової генерації» організували роботу позапартійного комітету в Херсонській області, очолили осередок «Молодіжної альтернативи» на Херсонщині. Активну участь організація бере у Форумі українських молодіжних організацій у лютому 1994 року в Києві [7, 12].

В 1993 році в Херсоні створюється відділення міжнародної молодіжної організації AIESES. Це об'єднання привертає до себе увагу великої кількості студентів. Проводяться ряд цікавих заходів за участю студентів з Австрії, Швеції, Польщі, Росії. Регулярно проводяться дні кар'єри, де студенти вузів мають можливість знайти для себе робочі місця на час навчання, а також після закінчення інституту; проводяться міжнародні студентські табори. Кредо організації – не брати участі в політичних акціях, а займатись економікою, підвищувати освітній та кваліфікаційний рівень студентів.

В 1995 році в Херсоні реєструється Асоціація молодих театралів, до якої входять студенти з трьох інститутів міста. Об'єднання займається проведенням концертів, конкурсів, фестивалів, створює самодіяльний театр естрадних мініатюр. Тоді ж створюється молодіжний фонд «Допомога МВС України», а також за ініціативою кількох молодіжних організацій незалежне інформаційне агентство «Молода Європа». В 1994 році з'явилась Асоціація команд КВК України. В цьому ж році з'являється проект утворення Міжнародного молодіжного чорноморського клубу [7, 13].

В березні 1995 року представники молодіжних організацій Херсона взяли участь у Міжнародній конференції в місті Кишинів «Інформування та координація дій молодіжних та студентських організацій країн Східної Європи та Азії». Наприкінці 1995 року з'являється молодіжне крило обласного РУХу.

На протязі цього часу, починаючи з 1985 року на Херсонщині створюється чимало релігійних об'єднань, але великих за чисельністю та відомих в Україні своєю діяльністю в Херсонській області зареєстровано не було.

Починаючи з 1991 року з'являється декілька молодіжних спортивних об'єднань. В ці роки створюються творчі об'єднання молодих поетів, музикантів, художників, модельєрів. Такі гуртки майже всі були незареєстровані та діяли неформально.

Влітку 1992 року при підтримці Українського фонду міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер» та Міністерства України у справах молоді та спорту відбувся фестиваль «Таврійські ігри», який згодом виріс у культурний феномен України. На ньому було створено «Таврійський клуб», в який увійшли молоді талановиті бізнесмени, політики, діячі культури, науковці України. Це об'єднання вийшло далеко за рамки регіонального молодіжного руху. В 1995 році в Херсоні створюється «Молодіжне коло» - міська координаційна рада, куди увійшли представники майже всіх молодіжних об'єднань.

Починаючи з 1997 року на Херсонщині спостерігається зростання кількості молодіжних організацій, спілок, об'єднань як зі статусом обласних, місцевих, так і осередки всеукраїнських організацій. Зокрема, у період з 1997 по 2000 роки було створено 9 осередків всеукраїнських молодіжних організацій, таких, наприклад, як Херсонська міська організація Спілки Християнсько-демократичної молоді, Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Молодий рух», Верхньорогачицька районна громадська організація Соціалістичного конгресу молоді та інші, 5 організацій із обласним статусом, зокрема, Спілка піонерів Херсонщини, Херсонська обласна організація «Комітет молодих виборців», Херсонський обласний молодіжний фотоклуб імені О.Г.Альперта та 29 із місцевим статусом, такі як Молодіжна організація «Нова генерація», Новокаховський міський Центр сучасного розвитку молоді «Астра», Херсонський міський центр молодіжних ініціатив «Тотем» та інші, але не всі новостворені молодіжні об'єднання діяли формально або реєстрували власну діяльність у відповідних державних установах.

В період 2001-2004 роки свою діяльність легалізували на території Херсонщини 34 осередки всеукраїнських організацій - Білозерська районна організація Соціалістичного конгресу молоді, Генічеська районна організація Громадської організації «Українська Соціал-демократична молодь», Каховський міський осередок ліги соціальних працівників України, тощо, 9 обласних організацій – Молодіжна громадська організація «Федерація айкідо Херсонської області», Херсонська обласна громадська організація «Комітет по захисту соціальних інтересів студентів і курсантів «За наше майбутнє», Херсонське обласне молодіжне товариство корейської культури «Юність» та інші, 33 міських об'єднання – Бериславська районна громадська молодіжна організація «Творча ліга», Високопільська районна молодіжна громадська організація «Нове покоління», Генічеський районний дитячий футбольний клуб «Азовець», Херсонська міська громадська організація «Молодіжний християнський рух «Анастасіс» та багато інших [8, 21-50].

За 2005-2010 роки в Херсонській області легалізували власну діяльність 192 молодіжні організації, що є місцевими молодіжними об'єднаннями та місцевими осередками всеукраїнських і міжнародних громадських організацій. Це такі як Херсонська обласна громадська організація «Молодіжний Центр регіонального розвитку», Херсонська обласна організація всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодіжний Союз Наша Україна», Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Фундація сприяння громадянської активності» та інші.

За даними Головного управління статистики у Херсонській області, кількість молодіжних організацій з кожним роком зростає, починаючи з 1997 року яскраво помітна тенденція - щороку лави молодіжного руху Херсонщини в середньому поповнюють 10-13 нових молодіжних об'єднань.

Якщо в 1997 році таких було 15 організацій, в 1999 році – 36, в 2001 році - 74 об'єднання, то в 2003 році – це вже 105, в 2005 році - 134 молодіжні структури, в 2007 році - 158, а в 2010 році – вже 192 молодіжні організації.

На 01 квітня 2011 року, за даними того ж Головного управління статистики в Херсонській області, на Херсонщині діє 192 молодіжні організації, що є різними за статутними завданнями, цілями та напрямками діяльності. На жаль, можемо констатувати, що практика останніх років підтверджує вислів «кількість не замінює якості», оскільки лише декілька десятків молодіжних організацій (це стосується як об'єднань із місцевим статусом, так і осередків всеукраїнських організацій) є дійсно дієвими, творчими, самостійними, що активно посідають своє окреме місце серед всього спектру молодіжних організацій, мають певний вплив у суспільстві й довіру молоді, ведуть розгалужені партнерські зв'язки як з органами влади, так і з іншими соціальними партнерами й мають солідні результати своєї діяльності.

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку Україна переживає період притаманний майже для всіх посттоталітарних країн. Багаторегіональне українське суспільство, яке не може розвиватись за єдиним зразком, не дає можливості впроваджувати єдиний шаблон у побудові та розвитку молодіжного руху. Катастрофічне зростання кількості політичних партій в Україні та на Херсонщині, зокрема, підтверджує думку, що політизовані молодіжні організації окремих політичних партій навряд чи зможуть зайняти вагоме місце в молодіжному русі. Міжнародні традиції, які пропагуються рядом нових політичних й ідеологічних течій впливають на активізацію діяльності воєнізованих, радикальних та екстремістських молодіжних організацій. Стає зрозумілим, що проблема формування соціально-світоглядних орієнтацій молодих людей – проблема, від якої залежить майбутнє України. А вибір таких орієнтацій залежить не тільки від виховання, але й багато в чому від державної й громадської політики, підтримки та допомоги молодіжному рухові в його розвитку й становленні.

В подальших своїх дослідженнях автором планується зробити моніторинг соціально активних молодіжних організацій Херсонщини, виявити проблеми та перепони, що перешкоджають їх розвитку та функціонуванню, проаналізувати види та напрямки діяльності молодіжних об'єднань, перспективи розвитку та роль у суспільно-політичному житті херсонської спільноти, участь у реалізації регіональної молодіжної політики.

Література

1. Головенько В.А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення / В.А.Головенько // Рідна школа. – 1993. - №5. – С.15-17.
2. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с. – (Дослідження).
3. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К. : Київ. братство, 1997. – 132 с.
4. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата кандидат наук з державного управління: 25.00.01 / Плоский Костянтин Вікторович. - К., 2009.- 238 с.
5. Барабаш В., Булавін О., Гатенюк А. Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис / В.Барабаш, О.Булавін, А.Гатенюк. - К. -1993.- 79с.
6. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) / В.А.Головенько.– К.: А.Л.Д., 1997.- 160с.
7. Сусоров В. Молодежное движение на Херсонщине в начале ХХ века. / В.Сусоров.- Херсон. - 1997.- 35с.
8. Молодіжний та жіночий громадські рухи на Херсонщині. Довідник. Випуск 4. / [упоряд.: О.Пак, В.Писарчук, О.Черних , за ред.: В.Купрія. - Херсон: Молодіжна організація «Нова генерація», 2004. - 54с.

ЦИКЛІЧНІ МОДЕЛІ ГЛОБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕОСТВА В СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ ДЖОРДЖА МОДЕЛЬСЬКІ

Шевель І. П.

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології Київського національного університету культури і мистецтв

Казаков В. С.

старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Фінансова, економічна, соціально-економічна і політична кризи кінця першого - початку другого десятиліть ХХІ століття є ніщо інше як глобальне протистояння (протистояння) - глобальний конфлікт низки великих світових держав в новій формі і в якому беруть участь і інші світові актори. Глобальне протистояння - процес взаємодії в різних формах (від співпраці і кооперації до конфлікту) як мінімум двох світових суб'єктів при зустрічі труднощів конструюванні ними структури глобальної соціальної (в широкому сенсі) організації та її інституціоналізації, тобто при створенні ними нового світового (глобального) порядку, що визначає його якості, властивості, ступінь впорядкованості та узгодженості дій акторів, норми їх поведінки та дії

Финансовый, экономический, социально-экономический и политический кризисы конца первого – начала второго десятилетий ХХІ века есть не что иное как глобальное протистояние (протистояние) – глобальный конфликт ряда крупных мировых держав в новой форме и в котром участвуют и иные мировые акторы. Глобальное протистояние – процесс взаимодействия в разных формах (от сотрудничества и кооперации к конфликту) как минимум двух мировых субъектов при встречающих трудностях конструировании ими структуры глобальной социальной (в широком смысле) организации и ее институционализации, то есть при создании ими нового мирового (глобального) порядка, определяющий его качества, свойства, степень упорядоченности и согласованности действий акторов, нормы их поведения и действия.

Financial, economic, socio-economic and political crises of the late first - early second decades of the twenty-first century is nothing short of a global confrontation (opposition) - a number of major global conflict of world powers in a new form, and which involved and other global actors. Global confrontation - the process of interaction in various forms (from the collaboration and cooperation to the conflict) at least two subjects in the world difficulties encountered construction of global social structure (in the broadest sense) of the organization and its institutionalization, that is, when building their new world (global) order that determines its quality, features, degree of order and coherence of actors, norms of behavior and action.

Ключові слова: глобальний конфлікт, глобальний лідер, проблеми глобального суспільства, глобальне протистояння.

Сутність і зміст моделі глобального конфлікту розглянув почесний професор Університету Вашингтона (Сиетл, США) Джордж Модельські викладає в ряді своїх праць (наприклад, *Long Cycles in World Politics*, 1987) і доповідях (наприклад, на XIII Всесвітньому соціологічному конгресі, Білфілд, Німеччина, 18-23 липня, 1994 року). Основні ідеї цієї концепції базуються на положеннях теорії довгих циклів світової політики. Концепція, як він сам відповідає, включає в себе його «емпіричні та теоретичні міркування» (Модельські, 2005б: с. 126/22). Перші із них Модельські називають ще «історичними описами» (Модельські, 2005а: с.63/20).

Модельські відзначає, що в останні роки сучасності багатьох фахівців з проблем глобального суспільства дуже цікавили два основних теоретичних питання: "Чому одним державам вдається досягти положення світового лідера, а іншим ні, і чому країни, настільки успішно піднялися до вершин світового панування, в кінцевому рахунку зазвичай занепадають?" [3, 62].

Даючи відповіді на ці питання, формулюємо ряд завдань, широке і розгорнуте рішення яких у формі гіпотез пропонує Модельські в різних своїх роботах і у виступах в світовій науковій спільноті.

Перше завдання: необхідно встановити причини взлетів і падінь світових держав, долей світових лідерів.

Друге завдання: на цій основі визначити "звичайну картину, яка в підсумку виникає" [3, 62] і описати фундаментальний процес світової політики, ключовим механізмом якого є підйом і занепад світових лідерів. Тобто, по суті, крім зазначених, Модельські ставить

завдання виявлення та опису світових порядків (глобальної організації світу), що існували в історії людства і того світового порядку, який виникає в сьогоденні.

Третє завдання: окреслити тенденції сучасності в процесах виникнення чергової глобальної організації в майбутньому, встановити її сутність. Власне, рішення цього завдання навряд чи необхідно, тому що, формулюючи дану задачу, Модельські в її умовах передбачає і безальтернативна відповідь. Зокрема, він пише: "У цій статті ми збираємося окреслити траєкторію руху світової політики протягом останнього тисячоліття і показати, як від невдалих спроб побудови світової імперії, через постійно ускладнюючої моделі глобального лідерства вона поступово зміщується в напрямку все більш і більш демократичних форм глобальної організації, багато з яких ще тільки належить винайти" [3, 63]. Тобто, власне, на думку Модельські в останнє тисячоліття існувало три типи глобальної політичної структури світопорядку: а) світова імперія; б) реалізоване різними лідерами в різних формах глобальне лідерство, ґрунтується на неформальному, "ручному" (як зараз говорять в Україні), довільному управлінні світової соціальної системи, що виключає в значній мірі відповідальність акторів за свої дії; в) поступово виникає в цьому глобальна або всесвітня організація, яка ґрунтується на формально-правовому управлінні, що виключає свавілля актора і передбачає його відповідальність, включаючи юридичну.

Хоча Модельські, як уже зазначено, вказує, що форми цієї глобальної організації ще тільки належить винайти. Однак, щоб не винаходили і не винайшли, майбутня форма глобальної організації світу, з точки зору Модельські, з необхідністю (і неминучістю) буде мати все більш і більш демократичний характер. Так, наприклад, він пише, що в процесі наступного циклу відбудеться "поступове поглинання неформальних функцій глобального лідерства, включеного в демократичне співтовариство, більш широкою мережею формалізованих позицій, передбачаючих і глобальну відповідальність" [3, с. 63].

Рішення Модельські цієї третьої задачі має телеологічний характер і пропонується їм з позицій європоцентризму. Обґрунтованість такого підходу до демократії, і така її не аргументована оцінка часто ставляться під сумнів. Так, наприклад, А.Дахін пише: "Демократію звикли розуміти як фінальну базу суспільного розвитку (Ф.Фукуяма), і в цьому сенсі вона мало чим відрізняється від більшовицької версії" комунізму ". Подібно "комунізму", демократія трактується як вінець політичної історії людства, по суті справи зупиняє її на собі" [1, 29]. Ймовірно, слід відзначити і те, що сама демократія Модельські теж розуміється з точки зору європоцентризму, більш того, з односторонньою позиції неолібералізму.

Багато дослідників виявляють в його концепції велику кількість і інших різних недоліків, справедливо критикують і аргументовано спростовують їх [2, 157-175].

Зокрема, досить істотним недоліком є відсутність у концепції чіткого і однозначного розмежування між низкою феноменів і категоріями їх позначають. Іноді цим феноменам даються не тотожні між собою визначення, що породжує певний хаос у розумінні ряду теоретичних положень.

Разом з тим, концепція Модельські має значний пізнавальний потенціал і у багатьох "викликає інтерес з цілого ряду причин" [4, 157]. В її рамках відбувається відхід від послідовно-лінійного, поетапно-стадіального розуміння людської історії, розписаної як "шкільна програма" (Сорокін). Однак, авторів статті привертають ті положення концепції Модельські, за допомогою яких він викладає своє розуміння глобального конфлікту, світової та глобальної війни.

Модельські зазначає, що базовою одиницею його спостереження (дослідження) є довгий цикл (категорія "довгого циклу"), довгий цикл світової або глобальної політики, який "характеризує (описує і пояснює - уточнення авторів) собою підйом або занепад якоїсь світової держави" [3, 63], а також виконання нею функцій світового лідерства.

З його точки зору довгий цикл являє собою "потік, або" графік ", політичних подій глобального рівня тривалістю в століття, що зв'язує стратегії або долі ряду провідних акторів (держав і т.д.), які конкурують за глобальне лідерство" [3, 66].

Аналізуючи дане визначення, можна відзначити в ньому кілька недоліків. Найбільш істотний з них - Модельські визначає (встановлює), якщо не зовсім строгі, то постійно повторювані в кожному циклі стандартні (константні) та вельми сумнівні тимчасові рамки його протікання: століття або покоління [3, 67]. Крім того, він ігнорує стиснення соціального часу, по суті, ототожнює його з часом фізичним.

Модельські також вказує, що необхідно "розуміння довгого циклу як процесу відбору, що приводиться в рух сукупністю необхідних умов". Воно (розуміння) "вказує на те, що в ньому в рівній мірі задіяні " цілі ", " кошти ", ідеальні (повістки дня, вільні суспільства), матеріальні (політико-стратегічна й економічна міць) компоненти" [4, 141]. Тобто, власне, відбір являє собою не тільки якийсь елемент моделі, але й є таким собі матеріальним феноменом, частиною об'єктивної реальності. Це ж можна сказати і про довгий цикл: він не тільки якась

модель, але і елемент об'єктивної реальності. Або коротко - "довгий цикл є процес політичного відбору" [3, 66], що відбувається в реальній дійсності.

Як впливає з робіт Модельські, «відбір» може бути декількох типів. Перший тип відбору - відбір нового глобального лідера. Таке розуміння відбору впливає з наступного висловлювання Модельські: термін "відбір" "вказує на те, що глобальне лідерство є позиція, узаконена ходом системного, колективного процесу, а не просто результат індивідуальних зусиль, слідство могутності держави або переваги його виробничого потенціалу" [3, 65]. Другий тип відбору - це відбір "за допомогою якого здійснюється вибір між кандидатами на роль світового лідера і пропонуваними ними політичними курсами" [3, 66]. Третій тип відбору - відбір серед великих держав на роль претендентів. Як вважає Модельські, у кожний конкретний момент часу серйозним вагою в світі одночасно володіли в середньому чотири держави.

При цьому Модельські підкреслює, що відбір - це у всіх варіантах колективна дія ряду акторів, а не взаємодія тільки двох.

Власне, в процесі протікання довгого циклу, як вказує Модельські, виникає якась конкуренція (боротьба) спочатку між великими державами (націями-державами) на роль претендентів, а потім між ними конкуренція (боротьба) за роль світового лідера. Ця конкуренція-боротьба завершується виявленням серед претендентів єдиного глобального челленджера, як основного актора боротьби за світове панування зі старим лідером, і пік активності (панування у світі) якого може відбутися в наступному циклі. У цій конкуренції-боротьбі є "переможці" і "переможені", одні з перерахованих акторів домагаються "перемоги", інші терплять "поразку". Інакше - конкуренція у всіх типах відбору представляє собою цілу сукупність різного роду конфліктів.

Власне, можна зробити висновок: довга хвиля є не просто "потік" політичних подій, а й потік різного роду численних конфліктів (політичних, економічних, ідеологічних, соціокультурних і т.д.), які відбуваються між кількістю акторів (націй-держав). Спочатку це локальні і регіональні міждержавні конфлікти, в яких великі світові держави борються між собою, і кожне з них проти всіх інших, за статус претендента. Паралельно і водночас чи перетинаючись і збігаючись, протікають інші регіональні міждержавні та міжкоаліційні конфлікти між претендентами за статус опонента старому лідерові. Цього статусу можуть домогтися кілька держав. В даний час на нього претендують, в першу чергу, Китай і Західна Європа (ЄС). Між ними в фазі "макрорішеннями" розгорнеться глобальне протистояння, в ході якого з'являється новий світовий лідер.

Через призму такого сприйняття довга хвиля, як певна цілісність, може розумітися як якийсь єдиний і цілісний глобальний конфлікт, який має перманентний і циклічний характер, в ході якого перемажець чи зберігає за собою статус "старого лідера" або стає "лідером новим". При цьому може відбуватися або відбувається зміна світового порядку, глобальної організації світу, а також зміна часових епох. Цей глобальний конфлікт можна умовно назвати глобальним конфліктом першого порядку.

При такому розумінні довгого циклу він є елементом об'єктивної реальності, а теоретичні положення, які розкривають його сутність і зміст, є знаннями про неї, включаючи згадане вище історичний опис. Але Модельські не обмежується тільки таким підходом до дослідження довгих циклів, він створює різні їх теоретичні моделі, за допомогою яких і аналізує реальні цикли змін, що відбуваються в світовому соціумі та історії людства.

У всій їх сукупності базисної є модель (цикл) "накопичення досвіду". Вона має чотири послідовні фази: перша, початкова фаза, - "визначення порядку денного", друга фаза - "побудова коаліцій", третя - "макрорішеннями", четверта - "виконання". Альтернатива базисної моделі є модель (цикл) "лідерства", а також симетрична з основною моделлю модель "відхилення" челленджера. В останній послідовності фаз аналогічна фазам моделі "накопичення досвіду", але "цей процес починається фазою раніше, ніж у випадку відбору світового лідера, і завершується поразкою претендента у фазі" макрорішеннями "" [3, с. 78]: "виконання", "визначення порядку денного", "побудова коаліцій", "макрорішеннями".

Альтернативна базисна (модель «накопичення досвіду») модель "лідерства" також має чотири фази, але початком циклу в ній виступає "глобальна війна" при ще існуючій старій світовій державі, старому лідера (власне, фаза "макрорішеннями"). У цій війні проявляються симптоми "занепаду" цієї держави - "делегітимації" і "деконцентрація". Останні, можна сказати, по суті, лише інші назви відповідних їм фаз моделі "накопичення досвіду": делегітимації - це фаза "визначення порядку денного", а деконцентрація - фаза "побудови коаліцій".

Всі ці моделі є не тільки засобами пізнання реальності, але певною мірою одночасно є і якимось знання про неї. Правда, слід зазначити, що вони описують і пояснюють відбуваються зміни з різних точок зору, з позицій різних акторів: нового лідера, челленджера і лідера

старого. Кожна модель, відповідно, відображає якусь індивідуальну для кожного актора послідовність фаз довгого циклу. І так як актори різні, вони мають різні якості, властивості, характеристики, функції, умови існування та діяльності, їх поведінка, конкретні дії, мотиви, інтереси, і, як наслідок, різні моделі, що описують, пояснюють і відбуваються. Але всі моделі описують і пояснюють одну і ту ж єдину, об'єктивну реальність. Їх принципово відмінність на початку циклу: для нового лідера цикл починається з фази "визначення порядку денного", для челленджера з фази «виконання», для старого, що минає лідера з фази "макрорішеннями". В реальності відповідні фази моделей у часі і просторі співпадають. І в цій якості - збіги і суміщення - вони спільно більшою мірою адекватності відображають реальність, ніж кожна з них окремо.

Тому, як видається авторам, для розкриття сутності та змісту реального протікання фаз циклу (і глобальних конфліктів) необхідно пояснити і описати не окремі фази тієї чи іншої моделі, а ситуацію, що виникає в результаті поєднання відповідних фаз різних моделей, "загальну" фазу, етап в протіканні довгого циклу. Базовою для цієї процедури, ймовірно, можна вибрати модель "накопичення досвіду", а її першу фазу («визначення порядку денного») спільно з відповідними їй іншими фазами інших моделей позначити як "ситуацію 1" або як "першу загальну фазу" (перший етап довгого циклу). Тоді, відповідно, такі фази моделей будуть авторами позначатися як "ситуація 2" ("друга загальна фаза"), "ситуація 3" ("третя спільна фаза") і "ситуація 4" ("четверта загальна фаза"). Правда, слід зазначити, що в зазначених ситуаціях відбувається збіг фаз, а не їх накладення один на одного, не повне і тотожне їх поєднання, а саме їх збіг, багато в чому часткове і фрагментарне. Власне, про можливість (і необхідність), такі пізнавальні операції, правда не здійснюючи її, пише і сам Модельські: "не треба розводити теорії підйому та занепаду, бо адекватна теорія сходження імпліцитно включає в себе і теорію" краху ". Проблема збереження глобального лідерства ідентична проблемі відбору чергового носія даного титулу "[3, с. 66].

Ситуація 1 (перша загальна фаза). Вона виникає при збігу фаз "визначення порядку денного" моделі "накопичення досвіду", "делегітації" альтернативної моделі "лідерства" і "визначення порядку денного" моделі "відхилення челленджера".

Існуючий ще поки світопорядок "старіє" і поступово починає "помирати", з'являються ознаки його "занепаду", викристалізовується новий світовий порядок. Попередній порядок денний вичерпано, основні старі проблеми вирішені (не всі) або втратили свою значимість і актуальність, що породжує проблеми нові, для яких ще немає стандартних рецептів рішення. До них, наприклад, відносяться масштабні ризики глобальної безпеки, загальні питання організації нової світової системи, як політичні та економічні, а також інші. Серед даних проблем необхідно виявити як негативні (загрози), так і позитивні (можливості).

Для вирішення даної сукупності завдань світові суб'єкти повинні володіти якоюсь чутливістю до структурних викликів часу, якоїсь схильністю до вирішення глобальних проблем. Модельські вказує, що сутність світового лідерства не в утвердженні або демонстрації сили, не в суверенній пануванні над світом, а в умінні керувати ним, тому функція світового лідера - знаходити відповіді на поставлені важливі питання.

Суб'єкти повинні придбати і володіти знаннями про новий світ, ситуаціях в різних сферах життєдіяльності суспільства. Вельми важливими, якщо не головними учасниками цього процесу є лідери громадської думки, політичні діячі, які найбільш чітко формулюють виникненню проблеми, пропонують їх альтернативні рішення.

Ці рішення піддаються публічному обговоренню, відбувається їх зіставлення і всебічна оцінка в медіа-мережах, в епістемічних спільнотах, під час зустрічей і асамблей політиків і вчених, в ході міжурядових консультацій. Серед виявлених суб'єктами проблем і пропонує ними альтернативних рішень визначаються найбільш значимі і актуальні, які повинні формувати і складати виникає глобальний порядок денний. В цьому процесі починається відбір суб'єктів на роль світового лідера, тому між ними виникає конкуренція, яку можна назвати ідеологічним конфліктом, поступово набирає глобального характеру або глобальним конфліктом третього порядку. В даний час це, наприклад, глобальний ідеологічний конфлікт між неолібералізмом (Валлерстайн його вважає сучасною формою консерватизму) і соціальним лібералізмом соціал-демократичного спрямування.

Щоб домогтися успіху в цьому конфлікті, суб'єкт (нація-держава) повинен "пов'язувати власні національні пріоритети з більш масштабними завданнями, які можуть стати основою глобальної дії" [3, 76]. Тобто з завданнями загальнолюдського характеру суб'єкт повинен сприйняти значущі глобальні інтереси, як інтереси свої власні, в цьому буде проявлятися його чуттєвість і реакція на існуючу громадську думку.

По-друге, суб'єкт повинен представити свої власні інтереси як інтереси глобальні, загальні та нав'язати таке їх розуміння соціуму, перетворити таке їх сприйняття в світовій громадській думці в домінуюче.

Як вважає Модельські, рішення останнього завдання можливо двома шляхами. Перший - створенням "механізмів, які переводять часом неартикульовану світову громадську думку в глобальний порядок денний. Саме в цьому і полягає завдання актуального чи потенційного глобального політичного лідера" [3, с. 77]. Цю функцію можуть виконувати законодавчі збори, всесвітні засоби масової інформації, культурно-освітні мережі, наукові співтовариства і т.д.

Другий шлях - створення суб'єктом тієї чи іншої ідеології або ідеологій. Вони можуть "розглядатися як стандартизовані тлумачення глобальних викликів, підкріплені чіткими програмами дій. Вони пропонують альтернативні рішення найбільш глибоких і довговічних глобальних проблем і забезпечують загальну для різних країн і регіонів орієнтацію на майбутнє" [3, 78].

Формується громадська думка багато в чому обумовлює не тільки порядок денний, але, з одного боку, надає легітимність претендентам на роль нового світового лідера, обґрунтовує їх дії і поведінку, "виправдовує" їх, а з іншого боку, делегітимує старого лідера, піддає його дії і поведінку критиці і осуду, обґрунтовує їх "невірність" і "хибність".

Серед альтернативних спроб сформуванню порядку денного присутній і варіант челленджера, але він не отримує підтримки зацікавлених суб'єктів і не завойовує громадської думки. Дискусія щодо його не має великої значущості та актуальності, як зазначає Модельські, "то не та дискусія, в якій кристалізується певний порядок денний, негайно отримує підтримку всіх зацікавлених сторін" [3, 79].

Слід зазначити, що сформований порядок денний є в подальшому предметом постійних дискусій і об'єктом перегляду, але при цьому вона грає ключову роль в глобальній політиці протягом усього довгого циклу має критичне значення для його усвідомлення і розуміння.

Ситуація 2 (друга загальна фаза). Вона виникає при збігу фаз "побудови коаліцій" моделі "накопичення досвіду", "деконцентрації" альтернативної моделі "лідерства" і "побудови коаліцій" моделі "відхилення челленджера".

Зростаюче усвідомлення і розуміння нових проблем дають імпульс для перегрупування раніше існуючих коаліцій і створення нових. Вони виникають навколо вже виділилися претендентів на світове лідерство, сформулювали той чи інший порядок денний, ідеологію, тобто пред'явили світовій спільноті якийсь конкретний набір завдань, вирішення яких для нього необхідно і значимо.

Модельські зазначає, що "подібне коаліційному будівництву - зворотній бік прогресуючої деконцентрації. З часом високий рівень концентрації сил і домінуюча позиція світової держави, характерні для глобальної політичної системи в момент завершення останньої глобальної війни, сходять нанівець" [3, 68].

У результаті виникнення нових коаліцій і деконцентрації світова система "розріджується" і формується багатополлярний світ, певний стан глобального розосередження, що сприяє рухливості блоків, коаліцій та перебудови системи альянсів в цілому. Вони формуються в основному за принципом "за" чи "проти" збереження існуючого глобального порядку. Хоча альянсів "проти" може бути декілька, як "активних", так і "пасивних" ("нейтральних"). Зокрема, між деякими світовими гравцями можуть виникати "особливі відносини", "звички", мають певні відкриті спрямованості «проти когось» чи «за когось», вони лише відображають диференціацію підходів до вирішення нових глобальних проблем, якийсь частковий збіг в їх розумінні.

Агентами і ініціаторами створення коаліцій виступають політичні лідери, дипломати, важливу роль грають "світові партії" (включаючи економічні - ТНК), діючі на стиках світової політики і світового співтовариства. Велике значення в створенні коаліцій, особливо в минулому грали (і грають зараз) релігійні та культурні фактори (цивілізаційні - по Хантінгтоном), торгові зв'язки і відносини, в сучасний період "посилився вплив ідеологічних чинників, включаючи прихильність демократичним нормам і практикам" [3, 70].

Після свого виникнення "коаліції зазвичай займають бойові позиції і вступають у тривалий конфлікт, але в процесі колективного відбору одна з них здобуває перемогу" [3, 67]. Проте, в даній ситуації 2 (друга загальна фаза) відбувається не якийсь один окремих єдиний конфлікт, конфліктів і воєн відбувається значно більше. Їх допомогою відбувається відбір серед претендентів майбутнього нового світового лідера, а також челленджера. Це конфлікти між претендентами та їх коаліціями, вони можуть мати локальний, регіональний характер, постійно в такій якості систематично повторюватися, охоплюючи значний часовий період, але вони можуть прийняти і форму широкомасштабного збройного конфлікту, "великої війни". По суті дана ситуація 2 в цілому (загальна фаза) являє собою глобальний конфлікт третього порядку.

Ситуація 3 (третья спільна фаза). Ця ситуація виникає при збігу фаз "макрорішеннями" моделі "накопичення досвіду", "глобальної війни" альтернативної моделі "лідерства" і "поразки" моделі "відхилення челленджера".

По суті у Модельській існує два підходи до визначення фази "макрорішеннями" моделі "накопичення досвіду", що накладає певний відбиток і на розуміння відповідних фаз в інших моделях і на їх загальну фазу.

Перший підхід (вузький). Макрорішеннями фактично ототожнюється Модельські з глобальною війною. Так, він пише: "" макрорішеннями "(глобальна війна) є тією фазою довгого циклу, в якій сили глобального радіусу дії набувають вирішальний вплив і отримують найбільш повну реалізацію" [3, 80].

Другий підхід, більш широкий. Макрорішеннями не зводиться лише до глобальної війни. За часом воно представляє собою більш тривалий період глобального протиборства як мінімум двох найбільших коаліцій світових держав або двох супердержав, ніж глобальна війна. Модельські, наприклад, вважає, що прикладом такими макрорішеннями є часовий відрізок часу між 1914-м і 1945-м роками, охоплює "два найбільших військових конфлікту", що включають "безперервне протиборство на морях". Крім того, макрорішеннями включає в себе "супутні" війнам збройні конфлікти "міжвоєнного" періоду. Але більше - Модельські включає в процес макрорішеннями всесвітню "Велику депресію", як структурна криза в світовій економіці, що протікає паралельно зі структурною кризою в глобальній політиці. Руйнівні дії економічної кризи поглиблювали загальний безлад, вели до розорення та зубожіння мас, посилювали соціальну напруженість, породжували масові страйки і демонстрації протесту.

На даній фазі визначається не тільки переможець в глобальній війні і встановлюється новий світовий порядок. Але й відбувається вибір між альтернативними повітками дня, включаючи ідеології, визначається структура нового світового порядку, затверджується набір заходів, що підлягають реалізації на фазі "виконання", а рішення нового лідера і встановлювані їм норми на деякий час стають обов'язковими для їх дотримання.

В ході як глобальної війни, так і глобального протиборства відбувається надзвичайна активізація світових суб'єктів, особливо претендентів на світове лідерство, їх дії і поведінку в цілому набувають високу ступінь інтенсивності.

Головними акторами у фазі "макрорішеннями" є глобальні лідери-політики, які мають політико-стратегічним мисленням, а також великі воєнначальники, командувачі збройними силами. Саме вони грали вирішальну роль у створенні та організації глобальних військових коаліцій, визначали цілі й завдання протистояння, "вели свої війська до перемоги через безперервні кампанії глобального масштабу". Саме вище військово-політичне керівництво могло ефективно з'єднати мобільні сили глобального охоплення - сухопутні війська, військово-морський флот, військово-повітряні сили, розвідку, спецвійська - з наявними економічними, соціальними, культурними ресурсами країни претендента, створивши тим самим умови для висування країни на позиції глобального лідера.

В цієї третьої загальної фази відбувається розпад коаліції челленджера, а сам він терпить поразку, так як не домагається статусу нового глобального лідера.

Дуже важливою ідеєю Модельські є його положення про те, що форма макрорішеннями може змінитися. Раніше такою формою завжди була глобальна війна (або протогобальна війна), але вона може стати минулим. Модельські, зокрема, пише: "немає причин вважати, що з розробкою нових процедур прийняття" макрорішеннями ", що дозволяють уникнути широкомасштабного використання насильства (їх, правда, ще належить винайти), форми протікання даного процесу можуть змінитися. Ці нові процедури замінять собою повністю застарілий метод глобальної війни, що загрожує катастрофічними наслідками. Хотілося б сподіватися, що в демократичному суспільстві подібні механізми дійсно будуть створені "[3, с. 70]. Тобто, в кінцевому рахунку, "війна стане анахронізмом, а проблеми будуть вирішуватися за допомогою демократичних процедур" [3, с. 76]. ВІЙНА ВЗАГАЛІ? Само макрорішеннями, беручи до уваги його специфіку, можна вважати глобальним конфліктом другого порядку, як і глобальну війну.

Ситуація 4 (четверта загальна фаза). Вона виникає при збігу фази "виконання" моделі "накопичення досвіду" і відповідних їй за часом фаз інших моделей. У даній ситуації в процесі фази моделі "відхилення челленджера" відбувається формування альтернативного центру впливу щодо нового лідера або поява нового "потенційного лідера опозиції". Власне, можна сказати, що в моделі "відхилення" це фаза виникнення нового челленджера. Фазу "виконання" називають ще й фазою "світової держави", так як саме в цей період авторитет і вплив нового глобального лідера досягають своєї вершини. Перемога в глобальній війні дозволяє йому контролювати значну частину матеріальних, економічних та інших світових ресурсів глобальної системи. Новий лідер могутній і легітимний, він створює нові, більш досконалі і необхідні для нового світопорядку, інституціональні структури. Але сфера відповідальності світової держави "аж ніяк не безмежна". Вона не виконує, як вважає Модельські, роль "світового жандарма". Але разом з тим в її обов'язки входить підтримка основ світового порядку, захист і збереження статус-кво. "Колишні світові держави

виступали як" хранителі "не світу взагалі," несучих конструкцій "світового порядку: вони забезпечували безпеку морських шляхів і свободу мореплавства, боролися з піратством і работоргівлею" [3,71] - пише Модельські.

Однак, світовий порядок підтримується світовим лідером не тільки своїм авторитетом, легітимністю і можливістю використання ним насильства, сили в будь-якій формі, а й іншими засобами.

По-перше, взявши під свій контроль основні економічні ресурси світу, він створює найбільш передову, найбільш ефективну, найбільш потужну і зростаючу економіку. Вона володіє міцною фінансовою базою, спирається на значні і достатні сировинні та енергетичні ресурси., Вона досить велика і масштабна, в її рамках основна увага приділяється передовим і провідних галузях виробництва, які мають світове значення. "Це ті сфери господарства, які в даний час в даному місці надають інноваційне вплив на світову економіку. Подібна дія здійснюється за допомогою міжнародної торгівлі, змінюючи форму і зміст глобального обміну, і як таке є вагомий аргумент у боротьбі за лідерство "[3, с.75]. Така економіка стійко розвивається, вона виявляється здатною забезпечувати бюджет, що дозволяє лідеру не тільки підтримувати свої сили глобального радіусу дії, а й здійснювати різні види "достатньою" "допомоги" своїм союзникам, а також іншим країнам. Останні стають вельми "зацікавленими" в збереженні існуючого світопорядку, збереженні статус-кво і збереженні існуючого світового лідера в цьому даному його якості.

По-друге, світовий лідер, в першу чергу в силу свого статусу, але спираючись на свою передову економіку, здатний виробляти для всієї глобальної системи (для всіх) якісь суспільні блага. "Мова йде про товари або послуги, які можуть принести користь не тільки населенню країни-лідера, але й іншим жителям планети, а в межі - всьому людству" [3, 77] - пише Модельські.

Тому в даній ситуації, як уже говорилося вище, виникає якийсь альтернативний центр впливу, по суті, новий челленджер. Крім того, переможений челленджер може стати потенційним лідером опозиції і в цій якості зберегти свій колишній статус. Ситуація 4 завершує довгий цикл і після неї знову формується ситуація 1.

Аналізуючи і узагальнюючи як самі ідеї Д.Модельські, так і вище викладену їх інтерпретацію, можна зробити, як видається, ряд дуже важливих і цікавих висновків щодо сутності і змісту, а також розуміння якоїсь сукупності окремих феноменів і категорій яких позначають. До цих феноменів можна віднести глобальну війну, глобальний конфлікт, глобальне протистояння, світову війну, політико-стратегічну організацію глобального радіуса дії, мобільні сили глобального охоплення і інші. В свою чергу зроблені висновки допомагають зрозуміти сучасність, існуючий світової порядок, процеси, що протікають в глобальній системі.

Література

1. Дахин А.В. Система государственной власти в России: феноменологический транзит / А.В.Дахин // Политические исследования. – 2006. - № 3. – С. 29 – 40.
2. Лапкин В.В. Концепция эволюционного усложнения мировой политической системы / В.В.Лапкин, В.И.Пантин // Политические исследования. – 2006. - № 1. – С. 157 – 174.
3. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (I) / Дж. Модельски // Политические исследования. - 2005а. - № 3, - С. 62 – 82.
4. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (II) / Дж. Модельски // Политические исследования. – 2005б. - № 4. – С. 124 – 142.

УДК 304.44+316.42

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЦАРИНІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ І СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ

Зусь В.М.

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
„Київський політехнічний інститут”*

В статті поняття соціальної технології визначається з огляду на специфіку соціальної інженерії і соціального конструювання.

В статье понятие социальной технологии определяется в связи со спецификой социальной инженерии и социального конструирования.

the concept of social technology is determined taking into account the specific of the social engineering and social constructing.

Ключові слова: технологія, соціальна технологія, соціальна інженерія, соціальне конструювання.

Актуальною проблемою сучасного наукового і філософського дискурсу є термінологічне вираження процесу впровадження соціальних технологій. Будь-яка технологія втілює соціальну форму практики, способи регулювання, контролю і управління взаємодією між предметом праці та знаряддям праці, його технологічним змістом. Під цим оглядом у „Словнику російської мови” С. Ожегова технологія постає сукупністю виробничих методів і процесів у певній галузі виробництва, тобто технологією виробництва загалом або технологією будь-якої царини його розгортання зокрема [8, 546].

У „Радянському енциклопедичному словнику” технологія визначається як своєрідна „технічна” наука: „Технологія (від грец. – мистецтво, майстерність, уміння і... логіка), сукупність методів допоміжних пристроїв обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форм сировини, матеріалу..., здійснюваних в процесі виробництва продукції. Завдання технології як науки – виявлення фізичних, хімічних, механічних та ін. закономірностей з метою визначення і використання на практиці найбільш ефективних та економічних виробничих процесів” [17, 1330].

Аналогічним чином розглядається технологія й у вітчизняній довідниковій літературі. Оскільки це складне слово має іншомовне походження, доцільно передусім звернутися до словника іншомовних слів. Зокрема, в одному з таких словників, виданому в Києві 2000 року, зазначається: „Технологія (від *техно...* і *...логія*) – сукупність способів переробки матеріалів, виготовлення виробів, надання послуг; *процеси*, що супроводять ці види робіт” [15, 573].

У „Новому тлумачному словнику української мови” технологія визначається, з одного боку, як „сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь”, а також „навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості” [7, 519]. А з другого боку, технологія – це „сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо” [7, 519].

Більш ґрунтовне тлумачення технології подається в одному із сучасних філософських словників, у якому вона постає як „складна, така, що розвивається система артефактів, виробничих операцій і процесів, ресурсних джерел, підсистем соціальних наслідків інформації, управління, фінансування та взаємодії з іншими технологіями” [13, 566].

Отже, якщо об’єктивною органічною передумовою технології є природні процеси, які зумовлюють її „речовинний каркас”, то відповідним соціальним аналогом технології є колективна суспільна практика, в якій матеріально-речовинні компоненти проявляються як „технологічна сила” з певним соціальним значенням. Суспільна практика об’єднує їх в одноцілість, яка утворює технологічний спосіб освоєння соціального простору [3, 25-26]. Як наслідок, у процесі розгортання інформаційної революції з’являється можливість поширити технологічний підхід на різні царини суспільного життя: економіку, політику, соціальне управління, освіту, виховання тощо. Водночас у кожній з них упровадження технології ґрунтується не на довільному узагальненні емпіричного досвіду, а на новітніх досягненнях науки і техніки.

Без сумніву, соціальні технології – це система процедур, методів, прийомів регулювання соціальних процесів і явищ. Але це поняття охоплює всі ці процеси та явища загалом. Отож, соціальні технології також треба розглядати в притаманній їм усезагальності. Під цим оглядом технології конкретної сфери життєдіяльності людини краще називати не соціальними технологіями загалом, а, наприклад, технологіями соціального планування, соціального управління, прийняття рішень тощо. Хоча всі вони й належать до соціальних технологій, різновиди яких розрізняються насамперед за сферами суспільного життя, в котрих ці технології реалізуються. Зокрема, „за допомогою соціальних технологій (глобальних, інформаційних, навчальних, впровадження, людинознавчих, політичних та ін.) можна своєчасно вирішувати соціальні конфлікти, знімати соціальну напругу, запобігати катастрофам, блокувати ситуації ризику, ухвалювати оптимальні управлінські рішення. Суть соціальних технологій можна зрозуміти як інноваційну систему методів виявлення і використання прихованих потенціалів соціальних систем, отримання суспільно корисного результату при найменших витратах” [3, 121].

У дослідженнях, в яких розглядаються соціальні технології, досить часто застосовується поняття „соціальна інженерія” – термін, що позначає „прикладну галузь інженерної діяльності, котра діагностує, конструює і регулює соціальні системи, „виправляє” та „лікує” їх, відновлює рівновагу індивіда із середовищем, приводить їх у відповідність з умовами, що змінилися, і цінностями життя людей” [21, 332]. На думку одного з творців соціальної інженерії і загалом інженерного напрямку в розвитку соціальних наук К. Попера, така діяльність насамперед передбачає проектування й управління соціальними інститутами. „Подібно до того, як основним завданням інженера-фізика є проектування, удосконалення і експлуатація машин, завдання соціального інженера полягає в проектуванні та реконструкції соціальних інститутів, а також в управлінні ними” [10, 76]. Окремі соціальні інститути – ось сфера діяльності соціального інженера, вважає К. Попер [11, 353]. Тому, на його думку, соціальний інженер повинен „дивитися на соціальні інститути з „функціонального” або „інструментального” погляду. Він бачитиме в них засоби для досягнення певної мети або вважатиме, що їх можна обернути на службу таким цілям...” [10, 77]. Відтак соціальний інженер безпосередньо зайнятий управлінням соціальними інститутами як особливими соціальними феноменами.

Діяльність соціального інженера пов'язана із застосуванням у соціальній сфері таких наукових знань, які передбачають розробку та впровадження соціальних технологій. Саме соціальна інженерія покликана інформувати суспільство про те, які кроки слід зробити, щоб уникнути, наприклад, економічної кризи або, навпаки, викликати її. Вона також повинна бути своєрідним механізмом реалізації соціальної відповідальності, за допомогою якого суспільне багатство могло би бути розподілене більш менш рівномірно. З огляду на це перспективи розвитку соціальної інженерії залежать від розв'язання низки проблем. Одна з них – необхідність більшої „технологічності” соціологічних досліджень, і як передумова – взаємодія соціологів та менеджерів, управлінців. Така взаємодія завбачує переведення висновків і рекомендацій соціологів на операційний рівень, їх перетворення в „прагматичне знання”, в доступну для управлінців та інженерів інформацію [2, 172].

Отож, розгляд наявних наукових досліджень із соціальної інженерії дозволяє констатувати, що поняття „соціальна інженерія” відтворює конкретні аспекти організації виробничої, передусім інженерної діяльності та інженерної справи загалом. Як зазначає Ю. Резнік, „у науковій літературі соціальна інженерія розуміється як сукупність підходів прикладних соціальних наук, орієнтованих на цілеспрямовану зміну організаційних структур та інститутів...”

У міру розвитку соціальної інженерії в ній поступово складається розподіл праці, що доводиться враховувати при визначенні основних напрямів спеціалізації. Умовно можна виділити чотири напрями: соціоінженерні дослідження (інженерний аналіз соціальних систем), проектно-конструкторська, організаційно-технологічна і консультативно-управлінська діяльність. У практичному сенсі вони є тим різновидом діяльності й послуг, який одержав назву інжинірингу. Соціальний інжиніринг як комплекс послуг, що надаються на комерційних засадах, щодо дослідження, проектування та обслуговування нових соціальних об'єктів у всьому світі визнається як одна з складових процесу управління. Кожен напрям соціоінженерної діяльності пов'язаний з управлінням і має свої відмітні особливості” [14, 14, 16].

А. Кравченко, вважає, що „соціальна інженерія як форма застосування соціологічного знання на практиці є гранично конкретною і прагматичною концепцією, заснованою на емпіричному матеріалі. ...Соціальна інженерія передбачає зміну організаційних структур та контроль за людською поведінкою” [4, 53].

Т. Буда наголошує, що „соціальна інженерія – вид, напрям діяльності, основним призначенням якої є регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами,

розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва тощо на базі застосування результатів і рекомендацій соціологічних досліджень, вироблення соціальних проектів, соціальних технологій” [20, 203].

Оскільки найбільш важливими та спільними для будь-якої інженерної діяльності моментами є регулярне використання наукових знань, спеціальна професійна підготовка і практична робота, І. Попова робить висновок про те, що інженерна діяльність – „це такий вид професійно-практичної діяльності, завдяки якому соціально-наукове (зокрема, соціологічне) знання трансформується безпосередньо в перетворювально-практичну діяльність” [9, 229].

Проте сьогодні соціально-інженерна діяльність, масштаби розвитку якої ще є незначними, не забезпечена спеціалізованим проектуванням і відпрацьованими технологіями. Соціально проектування та програмно-цільове управління багато в чому є ще справою майбутнього [14, 15]. „У міру розширення масштабів соціально-інженерної діяльності соціальне проектування і соціально-технологічна діяльність виокремлюються в самостійні спеціалізовані види науково-практичної діяльності, які створюють передумови для соціальної інженерії. З'являються спеціальні наукові дисципліни, котрі вивчають ці проблеми. Це теорія соціального проектування та теорія соціальних технологій, які поки що заледве розвиваються. Головна причина цього – низька затребуваність такого різновиду знань з боку головного суб'єкта управління – держави, громадянських інститутів суспільства. Дотепер навколо понять „соціальна інженерія” і „соціальні технології” йдуть дискусії, які багато в чому запізналися, а тому й безплідні. Питання це по своїй суті давно вирішене, запізнається тільки використання соціально-технологічних рішень” [3, 16].

Однак саме з „використанням соціально-технологічних рішень” справа не така вже й однозначна. В минулому столітті віра в те, що соціальна інженерія є не лише бажаною, але й можливою, сформувалася значною мірою під впливом того стилю, завдяки якому багато економістів інтерпретували функціонування ринку і процеси виробництва. Запропоновані ними концепції економічного гатунку породили ідеї, які далеко виходять за межі можливого. Вони стали тією сполучною ланкою, за допомогою якої були закладені та розроблені принципи державного втручання в економіку і побудови „держави загального добробуту”. Деякі з цих економістів були радниками „соціальних інженерів”, пропонуючи останнім способи маніпулювання системою, спрямовані на досягнення бажаних результатів. Завдяки цьому в „соціальних інженерів” виникла непохитна віра в те, що людина здатна перетворювати суспільство як їй заманеться. Політичні інститути, економічні системи, звичаї людей і навіть духовне життя суспільства та духовний світ особистості сприймалися як набір деталей дитячого конструктора, котрі можна знімати і переставляти на будь-який зразок, вибраний тими, хто володіє достатніми для цього волею та владою [6, 169]. Під цим оглядом і з'явилося негативне ставлення до соціальної інженерії, яке дотепер ґрунтується на її звинуваченні в антигуманному спрямуванні. Проте „характеристика „гуманна – антигуманна” зумовлена відмінністю варіантів її здійснення. Щодо „технологічності” соціальної інженерії (стандартизації, простоти, надійності), то вона (технологічність) не означає неодмінно підхід до людей як до „неживих предметів”. Гуманістичність теж може бути технологічною, тобто передбачає використання деяких стандартних і надійних прийомів її забезпечення” [3, 16].

Засади світосприймання прибічників „соціальної інженерії” і пов'язані з ним небезпеки зрозумів ще в середині XVIII століття А. Сміт. Представників такого світосприймання він назвав „людьми системи”. З погляду вченого, „людина системи... здатна бути дуже мудрою в своїй власній пихатості, і часто вона настільки зачарована уявною красою свого власного плану управління державою, що не терпить анінайменшого відхилення від якої-небудь її частини. Вона прагне до її повного завершення в усіх частинах, незважаючи на те, що цьому можуть протидіяти серйозні інтереси або сильні забобони; вона, здається, вважає, що може розставити безліч людей – членів великого суспільства – з такою ж легкістю, з якою рука розставляє фігури на шахівниці. Вона не зважає на те, що якщо фігури на шахівниці не можуть рухатися інакше, як за помахом її руки, то на великій шахівниці людського суспільства в будь-якої фігури може бути свій власний принцип ходу, абсолютно відмінний від того, який вибирає для неї її законодавча влада” [16, 143].

Критикуючи соціальну інженерію за її утопічну природу, К. Попер застерігав, що прихильник соціальної інженерії, по-перше, не ставить питань про історичні тенденції або призначення людини, по-друге, вірить, що людина – господар власної долі, по-третє, покладається на те, що особистість може впливати на історію або змінювати її щодо поставлених цілей, подібно до того як людство вже змінило обличчя Землі, по-четверте, не вірить, що цілі нав'язані людству умовами або тенденціями історії, по-п'яте, вважає, що вони обираються або створюються самими людьми, подібно до того як постають нові ідеї, нові твори мистецтва, нові будинки, нова техніка. Внаслідок впливу на суспільство соціальних технологій і політичного втручання в економіку виникла нова соціальна система –

„інтервенціонізм”. Тому, робить висновок К. Попер, „Маркс недооцінив силу царства свободи і його шанси на перемогу над царством необхідності” [12, 128], не усвідомив найбільшої потенційної небезпеки, яка загрожує людській свободі. Як наслідок, марксистичні не спромоглися повновартісно усвідомити значення демократії.

Щодо соціального конструювання, то воно є таким різновидом інженерної діяльності, який безпосередньо пов'язаний із розгортанням у часі сукупності процедур, що дозволяють сформувати певну цілеспрямовану систему діяльності [5, 67-68].

Під впливом соціологічного підходу і методології управління соціальне конструювання конституювалося в самостійну форму управління діяльності. З погляду Ю. Резніка, соціальне конструювання та проектування як різновид соціоінженерної діяльності безпосередньо здійснюється на стадії підготовки управлінських рішень і постає у формі соціальних проектів, програм, планів та технологій. „Розробка соціальних проектів і технологій їх реалізації ставить достатньо високі вимоги до професійних якостей конструкторів або проектувальників. За своїм інтелектуальним змістом інженерно-конструкторська діяльність близька до наукової творчості. Інженер-конструктор повинен володіти багатим міркуванням і фантазією, гнучкістю та варіативністю мислення, розвиненим естетичним смаком, схильністю до новаторства” [14, 16].

Як данина часу, дотепер у вітчизняній науці й практиці управління замість терміну „соціальне конструювання” використовується поняття „соціальне проектування” [18; 19; 22], котре у виразноє „вид нетрадиційного проектування, в якому має місце не лише задум і розробка нових соціальних об'єктів (систем, структур, стосунків, нової якості життя), але й притому, з одного боку, *свідомо, на методологічній основі проводяться головні принципи і методи нетрадиційного проектування*, з другого – здійснюються зусилля, спрямовані на *утримання та реалізацію елементарних соціальних вимог і цінностей*” [23, 22-23]. Під цим оглядом соціальне проектування витлумачується переважно в традиціях методології проектування і соціальних наук. „Методологічна установка означає, що технологія соціального проектування має бути контрольована, тобто свідомо будується на підставі уявлень методології проектування і методології соціальних наук. Тільки в цьому випадку вдасться подолати два основні недоліки соціального проектування. Один недолік – низька проектна доцільність (соціальні проекти або утопічні, або підмінюються соціальними маніфестами, концепціями, програмами), інший – втрата соціальних параметрів, тобто специфічної соціальної позиції” [23, 20].

Водночас у кінці ХХ століття у філософському дискурсі з'явилося більш адекватне тлумачення соціального конструювання з огляду на застосування цього поняття в сучасній соціології знання. А завдяки відомій праці П. Бергера і Т. Лукмана „Соціальне конструювання реальності” термін „соціальне конструювання” став надто популярним у сучасній філософії й науці. Як наголошують самі дослідники, „оскільки будь-яке людське „знання” розвивається, передається і зберігається в соціальних ситуаціях, соціологія знання повинна спробувати зрозуміти процеси, за допомогою яких це відбувається і внаслідок чого „знання” виявляється само собою зрозумілою „реальністю” для пересічної людини. Інакше кажучи, ми вважаємо, що соціологія знання має справу з аналізом соціального конструювання реальності” [1, 13]. Підводячи підсумок проведеного дослідження, П. Бергер і Т. Лукман зазначають: „Соціологія знання розуміє людську реальність як реальність соціально сконструйовану. Оскільки конституювання реальності традиційно було центральною проблемою філософії, то в цього розуміння є філософські передумови. Позаяк в сучасній філософії є тенденція до тривіалізації цієї проблеми з усіма її питаннями, соціолог, до власного здивування, виявляє, що він є спадкоємцем філософських питань, якими вже не цікавляться самі професійні філософи” [1, 301].

Отже, в сучасному науковому і філософському дискурсі терміни „соціальна технологія”, „соціальна інженерія” і „соціальне конструювання” посідають особливе місце. Відповідно до притаманних їй змістовних особливостей соціальна технологія – цілісна система процедур, методів, прийомів регулювання соціальних процесів та явищ загалом. А ось соціальна інженерія переважно витлумачується як сукупність підходів прикладних соціальних наук, або прикладна соціологія, орієнтована на цілеспрямовану зміну організаційних структур, які визначають людську поведінку і забезпечують контроль за нею. Щодо соціального конструювання, то за допомогою цього поняття у виразнюється один з різновидів інженерної діяльності, який безпосередньо належить до соціального управління.

Література

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: „Медиум”, 1995. – 323 с.

2. Вишневский Ю.Р., Шапко В.Т. Социология. Курс лекций для технических вузов. – Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2007. – 279 с.
3. Иванов В.Н., Патрушев В.И. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2001. – 327 с.
4. Кравченко А.И. Социология для экономистов: Учебное пособие для
5. вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 336 с.
6. Ляхов И.И. Социальное конструирование. – М.: Мысль, 1970. – 105 с.
7. Мизес Л. фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. – М.: Дело, 1993. – 231 с.
8. Новий тлумачний словник української мови. У чотирьох томах / Укладачі: В.В.Яременко, О.М. Сліпушко. – К.: Вид-во „Аконіт”, 1999. Т.4. – 944 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Советская Энциклопедия, 1988. – 748 с.
10. Попова И.М. Социология: введение в специальность. Учебник. – К.: Тандем, 1997. – 303 с.
11. Поппер К. Ницета историцизма. – М.: Логос, 1993. – 148 с.
12. Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2 т. – М.: Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива”, 1992. – Т.1. – 464 с.
13. Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2 т. – М.: Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива”, 1992. – Т.2. – 528 с.
14. Ракитов А.И. Техника и технология // Философский словарь / Под.ред. И.Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
15. Резник Ю.М. Социальная инженерия в системе социологического образования. – Социс. – М., 1994. – № 5. – С.14-17.
16. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
17. Смит А. Теория нравственных чувств. – М.: Республика, 1997. – 352 с.
18. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.И. Прохорова. – М.: Советская Энциклопедия, 1987. – С.1330.
19. Социальное проектирование в сфере культуры: методологические проблемы. Теория. Методология. Практика. – М.: НИИ культуры, 1986. – 212 с.
20. Социальное проектирование // Ж.Т. Тощенко, Н.А. Аитов, Н.И. Лапин. – М., 1982. – 254 с.
21. Соціологія (навчально-методичний комплекс з вивчення курсу) / Укладач: Т.Й. Буда – Тернопіль: ТАНГ, 2004. – 212 с.
22. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
23. Тощенко Ж.Т. Социальное проектирование (методологические основы) // Общественные науки, – М., 1983. – № 1. – С.12-19.
24. Философия техники: история и современность / Отв. ред. В.М. Розин. – М., 1997. – 283 с.

РЕПУТАЦІЯ ІДЕЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВІ

Кутуєв П. В.

доктор соціологічних наук, професор кафедри політології, соціології та соціальної роботи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», заступник директора за наукової роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики МОНмолодьспорту України

Стаття розглядає сучасну історіографію дослідницької програми модернізації у закордонній - переважно американській – суспільствознавчій літературі. Стаття простежує походження критики дискурсу модернізації, визначає взаємовідношення між науковою теорією і партійною ідеологією в рамках дослідницької програми модернізації. Стаття вибудовує типологію підходів до теорії модернізації: ліворадикальний заперечення, ліберальну критику і некритичну апологію, а також пропонує визначити впливову тенденцію сприйняття теорії модернізації в Україні як ритуалізований культ.

Стаття рассматривает современную историографию исследовательской программы модернизации в зарубежной – преимущественно американской – обществоведческой литературе. Статья прослеживает происхождение критики дискурса модернизации, определяет взаимоотношение между научной теорией и партийной идеологией в рамках исследовательской программы модернизации. Статья выстраивает типологию подходов к теории модернизации: леворадикальное отрицание, либеральную критику и некритическую апологию, а также предлагает определить влиятельную тенденцию восприятия теории модернизации в Украине как ритуализированный культ.

Ключові слова: дослідницька програма модернізації; ідеологія; репутація наукової теорії.

У своїх публікаціях я неодноразово порушував тему дослідницької програми модернізації в цілому та неодноразово звертався до її окремих представників, маючи на меті актуалізацію / реінтерпретацію ідей цього напрямку та їхній синтез зі здобутками інших соціологічних шкіл, відтак закладаючи інтелектуальний підмурівок застосування «традиції модернізації» для аналізу ленинських / постленінських трансформацій. Воднораз вивчення еволюції ідеї модернізації саме як інтелектуального творіння є вповні легітимним *per se*, але недостатнім якщо відсутнє визначення її репутації – тобто її сприйняття – як у рамках західної академічної спільноти, так і на постленінських теренах. Я приділяв свою увагу першому та третьому елементам зазначеної тріади; моя нинішня стаття має на меті заповнення лакуни, яка існує щодо елемента другого, тобто питання про *сприйняття та оцінку* дослідницької програми модернізації у надрах західної суспільствознавчої спільноти, яка власне і була її творцем.

Актуальність такого завдання виопуклюється парадоксальною інтелектуальною ситуацією, що склалася впродовж двох останніх десятиліть: з одного боку провідні та впливові вчені-суспільствознавці піддали жорсткій критиці ідеологію неолібералізму та пов'язану з ним політику. Було реконструйовано і його ідейно-ідеологічну генеалогію (Б.Джессоп), і зв'язок зі класовими інтересами панівних класів капіталістичних суспільств (Д.Гарві та Л.Вакан), і загрози глобалізації неоліберального штибу (Дж.Стігліц), і небезпеку «інституційної монокультурності» (П.Еванс). Ба більше «Вашингтонському консенсусу» було протиставлено «Пекінський консенсус», а мантрі неоліберальних економістів – яка символічно мала троїстий код – «стабілізація, приватизація та лібералізація» було запропоновано альтернативу Д.Родріком. Якщо перебувати виключно у рамках академічного дискурсу, можна зробити вислід, що неолібералізм було потолочено і його сьогоденні критики радше за інерцією атакують вітряки. З іншого боку, навіть поверховий погляд на соціальну реальність фіксує зовсім іншу картину: неоліберальні практики зберігають свою гегемоністичність, натомість їхнім альтернативам ще необхідно довести факт своєї альтернативності, не кажучи вже дієздатності; європоцентрична модернізація (як-от поступ Євросоюзу) не зазнає жодних змін, натомість, за влучним та гострим спостереженням К.Вердері існують підстави потверджувати, що «холодну війну ще не закінчено. Її вплив відчутно навіть зараз. Як ще можна зрозуміти важливість, яку приписують як вчені, так і державні діячі «приватизації», «маркетизації» та «демократизації» - цій «тройці» західної ідентичності – яка так послідовно та нав'язливо накидається на інших по всьому світові, як знак того, що холодна війна закінчилася? Чи може наголос на цих рисах підживлюється – *так само як це було з теорією модернізації* (курсив мій. – П.К.) – ідеологічною метою примусити «їх» бути такими самими як застарілий образ «нас»? Сьгодні центральне завдання етнографії імперіалізму та неокolonіалізму є в тому аби відстежити сліди минулого

так, як вони постають, не як заручники глобальної влади «ж Капіталізму», «колоніалізму» або «соціалізму» як фіксованих сутностей, а як знаки постійного перероблення капіталістичних імперій 20-го століття та їхніх спадкоємців 21-го століття» [1, 30].

У контексті цих розмислів стає особливо актуальною з'ясування принципів підходів до оцінки репутації дослідницької програми модернізації сучасними суспільствознавцями.

На рівні соціологічної теорії дослідницьких програм ідеальнотиповими полюсами оцінки теорії модернізації є публікації І.Валерстайна та Е.Тіріак'яна: фундатор світ-системного аналізу діагностував інтелектуальну смерть мислення у рамках модернізаційного дискурсу понад 30 років тому, натомість Тіріак'ян, зважаючи на зникнення ленінізму, закликав уповні скористатися теоретико-методологічним потенціалом цієї парадигми. Валерстайн аргументував своє негативне наставлення до дослідницької програми модернізації, посилаючись на сконструйовані та проінтерпретовані ним феномени, які, на переконання директора Центра ім. Ф.Броделя, засвідчували ідейне та ідеологічне фіаско теорії модернізації. За його дошкульно-іронічним вердиктом, у повоєнну епоху «західні вчені, перед якими стояло завдання «впоратися» зі світом, що змінювався, винайшли такі феномени, як розвиток, третій світ та модернізація. ...На зміну старим, образливим, термінам прийшли нові. Відсталі нації стали тепер слабозвиненими. Жовта орда – це тепер третій світ. Прогрес більше не ототожнювався з вестернізацією. Тепер з'явилася можливість модернізуватися «стерильно». Більше того, ці нові концепції запропонували надію. Зрозуміло, що Африка не винайшла колеса, що азійські релігії були фаталістичними, що іслам проповідував пасивність та покору, що латиноамериканці характеризувалися сумішшю рас та браком підприємницької бережливості; але тепер можна потверджувати, що всі ці невдачі були не біологічними, а суто культурними» [2, 107]. Інакше кажучи, на погляд Валерстайна, теорія модернізації запропонувала не розв'язання реальних проблем, породжених капіталістичною світ-системою, а лише ілюзію такого розв'язання, створивши утопічний образ «землі обітваної», шлях до якої торували «далекозорі еліти», «місцевий еквівалент кальвінізму», «альтруїстична допомога ззовні» тощо.

Своєю чергою, Е. Тіріак'ян звернув увагу на фундаментальний ґандж Валерстайна – останній прирівняв кризу капіталізму до переходу до соціалізму у світ-системному масштабі – та висунув власну альтернативу: не «поховати» модернізаційний аналіз, а відродити його, позаяк у рамках модерну існують універсальні виклики (як-от криза легітимності), і ці проблеми не мають виключної «прив'язки» до конкретних політичних режимів. Ба більше, банкрутство державного соціалізму вимагає розробки нової парадигми; саме цю функцію може виконати «неомодернізаційний аналіз» з його акцентацією на волонтаристській дії, на усвідомленні «меж зростання» та визнанні існування численних центрів модерну, які постійно змінюються [3, 173-175].

Як бачимо, для соціологів, зосереджених на конструюванні власних теорій та на їхньому застосуванні, оцінка дослідницької програми модернізації завжди була контроверсійним питанням. Ця суперечливість не зводиться виключно до дебатів щодо спрямування змістовних аргументів теорії модернізації, вона також заторкає її ідеологічне наповнення та репутацію творців. Важливість репутації науковців для успішного поширення їхніх ідей вдало ілюструє ставлення Т.Парсонса до інституціоналістів. Працюючи над своєю «Структурою соціальної дії» (1937), яку він задумав як магістральний для соціологічного теоретизування трактат (Ч.Камік навіть назвав її *Magna Carta* соціології), Парсонс відмовився від включення інституціоналістів до реєстру своїх предтеч. Ця відмова не мала своїм опертям ідейну незгоду Парсонса з інституціоналістами, позаяк деякі з них були його викладачами в Амгерстському коледжі та спричинилися до переорієнтації тодішнього студента Парсонса з біології на соціальні науки. Прикметно, що «послання» інституціоналістів та Парсонса в «Структурі соціальної дії» були суголосні у площині їхніх змістовних поглядів, наголошуючи на ролі цінностей та норм як фундаментальних засад соціального порядку. Але занепад репутації інституціоналістів під шквалом критики неокласичної економіки, яка набула статус гегемоністичної дослідницької програми впродовж кінця 1920-х – початку 1930-х рр., змусив Парсонса відмовитися від посилення на роботи мислителів, яких він по праву міг назвати своїми однодумцями. Згідно інтерпретації Ч.Каміка [4], Парсонс за будь-якої ціни прагнув уникнути навіть потенційних загроз своєму теоретичному «посланню», тому він назвав своїми предтечами лише тих мислителів, які одночасно відповідали двом критеріям: 1) підпадали під дію Парсонсової «тези про конвергенцію» (тобто переймалися роллю цінностей в соціальній інтеграції); 2) мали бездоганну репутацію та непомильний авторитет у своїй іпостасі науковців у тодішній американській академічній спільноті.

Приклад з Парсонсом виокремлює всю важливість врахування ідейного змісту дослідницьких програм, їхнього ідеологічного спрямування та загального соціального – у

Парсонсовому розумінні – контексту, оцінюючи сприйняття тої чи тої інтелектуальної традиції.

Виникнення дослідницької програми модернізації було пов'язане зі змінами у світовому балансі сил унаслідок процесу розпаду колоніальних імперій та постання нових незалежних держав на підмурівках старих суспільств; поза тим, кожна з конкуруючих у світі систем – ленінізм і лібералізм – пропонувала своє бачення благого майбутнього і шляхів його досягнення третім світом (див. докладніше про дослідницьку програму модернізації та її стадії розвитку: [5, 66-147]). За американським дослідником Г.Алмондом, «нові» нації, що «виникали», «розвивалися» або, навпаки, рухалися регресивною спіраллю «слаборозвиненості», потрактовувалися першою фазою дослідницької програми модернізації у контексті ідей Просвітництва та західної соціальної теорії. Науковці таким робом здійснювали проєкцію західного досвіду «зрілого» модерну на країни, які віднедавна вивільнилися від колоніалізму та експлуатації, накидаючи їм візію «прогресу» з її обіцянкою поширення знань, технологічного розвитку, досягнення вищих стандартів матеріального добробуту, постання ліберальних політичних систем, що підкоряються верховенству права. Для вчених, яких єднала перша фаза дослідницької програми модернізації, факт здобуття політичного суверенітету колишніми колоніями автоматично означав припинення їхніх взаємин нерівного економічного й політичного обміну з першим світом, тобто вчорашньою метрополією. Тож не диво, що деякі з дослідників, які застосовували категорії теорії модернізації для аналізу суспільств, що розвиваються, – такі, як С.Гантінгтон, Л.Пай, В.В.Ростоу – брали активну участь у витворенні політики щодо суспільств третього світу, яка переслідувала мету утримати ці країни в орбіті американського впливу, та працювали в таких інституціях, як Рада національної безпеки та Державний департамент США. Така співпраця була особливо популярною за часів адміністрації Дж.Кеннеді – його адміністрація розпочала енергійну боротьбу за вплив на третій світ. Вчені були не лише консультантами урядових інституцій, вони навіть обіймали ключові посади, як це було у випадку Ростоу, котрий був заступником радника президента із національної безпеки, а згодом очолив раду із планування політики Держдепартаменту.

Сьогодні, попри існування величезної кількості джерел, підготовлених як у надрах дослідницької програми модернізації, так і її опонентами, залишається нез'ясованим, яким є сприйняття цієї школи в західній історіографії соціології. Варто додати, що історіографічні роботи – окрім уможливлення точнішого розуміння автентичних ідей та контексту їхнього виникнення – також суттєво впливають на формування репутації певного напрямку, а відтак – на його популярність та впливовість. Парадоксально, але в українській соціально-науковій літературі назагал відсутні окремі розвідки, присвячені саме цій проблематиці.

Отже, я спинюсь на ідентифікації панівних тенденцій у сучасній західній історіографії дослідницької програми модернізації та запропоную її типологію. Таке дослідження сприятиме адекватнішому розумінню інтелектуальних, ідеологічних, соціально-політичних й економічних витоків дослідницької програми модернізації, що, своєю чергою, спричинятиметься до коректнішого й продуктивнішого використання комплексу ідей, пов'язаних із дослідницькою програмою модернізації в українському академічному контексті.

Впродовж останніх років історичний розвиток дослідницької програми модернізації став предметом аналізу низки американських суспільствознавців. До найвизначніших – з огляду на багатство своєї джерельної бази, широту охоплюваного хронологічного періоду та широкоюсяжність своїх висновків – можна залучити розвідки Д.Блекмера, М.Летхема, Н.Гілмана [6, 7, 8] та ряд публікацій, які порушують тему взаємодії між американським урядом й університетами за часів холодної війни, тобто періоду формування, розквіту та кризи дослідницької програми модернізації [9, 10, 11, 12]. Деякі з цих робіт є, певною мірою, розвитком, уточненням та наповненням емпіричним змістом Франкової тези про дослідницьку програму модернізації, як інструментального породження холодної війни (що, звісно, автоматично девальвувало її інтелектуальну вартість [13, 14]).

Симптоматично, що першим про небезпеку експансії американського військово-промислового комплексу висловився президент США Д.Ейзенхауер у своєму прощальному зверненні до співгромадян. Ейзенхауер вказав на загрозливі наслідки військово-промислового комплексу для академічної спільноти: самотній мислитель-винахідник поступився місцем групам дослідників, натомість висока вартість проведення досліджень зумовила трансформацію вільного університету: урядові контракти стали заміником інтелектуальної допитливості. Відтак, перетворення державної політики (public policy) на заручника науково-технологічної еліти стає природним політичним вислідом такого стану речей [14, 1035- 1040]. Вочевидь Ейзенхауєрові протиставлення класичного університету як спільноти абсолютно вільних вчених-індивідуалістів, які до того ж є ідеалістично зорієнтованими, з одного боку, та породженого холодною війною механістичного космосу – з

іншого, є ідеалізацією реального стану речей, позаяк щільна співпраця уряду з академією розпочалася ще за часів Другої світової війни. К.Сімпсон, маючи за опертя Ейзенхауєрові розмисли, запроваджує поняття «військово-промисловий-академічний комплекс», яке покликане унаочнити й концептуалізувати підпорядкування соціальних наук імперативам холодної війни, зокрема антикомуністичним настроям та політичному втручання до життя академічної спільноти. Воднораз, його дослідження демонструє, що тип «університету доби холодної війни» – тобто формування тісного зв'язку поміж урядовими інституціями та університетами – постав задовго до самої холодної війни та був породжений факторами, які не зводяться до глобального протистояння лібералізму та ленінізму. Інша річ, що холодна війна стала апофеозом такої співпраці, обернувши її на феномен повсякденного життя, свідками якого ми є і сьогодні.

Мислителі лівої орієнтації (як-от І.Валерстайн, Н.Чомскій) головню зацікавлені у демонстрації репресивності, притаманній академічним інституціям тієї доби, проте надані їхніми співавторами дані незрідка спростовують цю струнку ідеологічну картину, позаяк діяльність урядових інституцій переважно мала аполітичний характер, підкоряючись власним – бюрократичним – уявленням про ефективність науково-дослідницької роботи. Левова частка урядового фінансування припадала на природничі науки (у 1960-х рр. уряд США витрачав у середньому 1,5 млрд. доларів на підтримку досліджень [15]), отже, суспільствознавці були змушені залучати фінансування з боку приватних фондів, що уможливило реалізацію амбітної програми «регіональних студій» (area studies), на ниві яких власне і постала теорія модернізації: саме вихідці з цієї сфери знання кинули виклик гегемонії евроцентризму у суспільствознавстві та незрідка підважували панівні теорії соціальних утворень, політичної динаміки та культурних конструкцій, використовуючи нові дані та творчо їх інтерпретуючи. Серед найвизначніших представників area studies були і Б.Андерсон з «Уявними спільнотами», і Л. та С.Рудольфи з «Модерністю традиції», і К.Гірц з «Театральною державою», і Г.О'Доннел з «Бюрократичним авторитаризмом», і Дж.Скот зі «Зброєю слабких» (історія розвитку area studies усебічно проаналізована в інформативній розвідці американських вчених [16]).

Слід зазначити, що дослідження, виконані у рамках регіональних студій дисциплінарно та зорієнтовані на дослідницьку програму модернізації теоретично, вирізнялись своєю динамічністю та відповідністю Лакатосовим критеріям прогресивної дослідницької програми. Натомість Валерстайн, черговий раз офіруючи емпіричний рівень пізнання заради досягнення власних ідеологічних цілей, визначає появу регіональних студій – а, відповідно, й спільноти вчених-модернізаторів – як вислід ініціативи виключно згори. Не заперечуючи факту існування щільного зв'язку поміж спільнотами науковців та творців політики (policy-makers), – приміром, В.Ростоу написав книжку «Динаміка радянського суспільства» на замовлення та за фінансової підтримки ЦРУ [17, 241] – вважаю недоцільним редукувати мотиви дослідницької діяльності виключно до геополітичних калькуляцій. Скажімо, сам Валерстайн сформувався як науковець, по-перше, у рамках area studies (його першим фахом була африканістика), по-друге, він був неодноразовим отримувачем грантів, скориставшись інституціями холодної війни для розробки та реалізації власної візії. Інакше кажучи, дані беззаперечно свідчать на користь твердження про систематичну співпрацю науковців з американськими державними установами, ба навіть – спецслужбами, але сам факт такої співпраці не дає підстави для автоматичного заперечення концепцій, витворених як вислід зв'язку поміж політикою, грантодавцями й науковцями. Водночас подібна співпраця, за визначенням, не могла не заторкнути такого проблемного питання, як взаємодія поміж політичними цілями й задекларованою орієнтацією науки на свободу від оцінок. Так, націлений на вивчення чинників громадянських воєн та партизанських рухів у країнах третього світу проект «Ланселот», започаткований у 1964 р. міністерством оборони США, викликав вельми неоднозначну – переважно негативну – реакцію громадськості (докладніше див.: [18, 19, 20]). Заплановані витрати на цей проект дорівнювали б 6 млн. доларів США, але вже у 1965 р. проект було припинено через звинувачення на адресу його ініціаторів та учасників у приховуванні джерел фінансування та реальних завдань «Ланселоту» (вочевидь, практично-політична орієнтація дослідницької програми модернізації не могла не вплинути на її інтелектуальний профіль). Оборонне відомство США було налаштоване на отримання інформації, організованої за моделлю природничих наук, тобто фактологічну та кількісну. Без сумніву, підходом, який відповідав цим вимогам, був біхевіоризм: він поєднував здобутки психології та математичні методи, наголошуючи на емпіричності й «інклюзивності» досліджень (тобто задекларував нехтування такими факторами, як раса та етнічність) та фокусує на розробці засобів, що сприяли б як індивідуальній адаптації до соціальних змін, так і керуванню цими змінами. Сподівання, які науковці та державні інституції 1960-х рр. поклали на біхевіористське трактування соціальних феноменів, виразно помітні в назві й

змісті статті Ч.Брея «На шляху до розробки технології людської поведінки задля оборонних цілей» [21], а так само й у звіті дорадчого комітету з науки при президенті США, який проголосив, що «до прогресу в науках про поведінку спричинилися процеси спостереження, експериментування та відстеження й уточнення робочих гіпотез. Поза всяким сумнівом, основні наставлення та стратегії фізики та біології знайшли своє місце у рамках наук про поведінку» [22, 238]. Відтак, дослідницька програма модернізації водночас була і продуктом епістемологічної революції в американських соціальних науках у повоєнний період, і учасником цієї революції. Своєю чергою, американські політичні та державні діячі доби холодної війни відповідали суспільствознавцям взаємністю, – за парадигматичним висловом міністра оборони США Р.Макнамари, Перша світова війна була війною між хіміками, Друга – фізиками, натомість холодна – поміж суспільствознавцями [23, 79].

Американський дослідник М.Летхем доводить, що до ідеї модернізації в її іпостасі ідеології та підґрунтя політики стосовно країн третього світу вдавалися політики й державні діячі. Спираючись на роботи К.Гірца, Е.Саїда та М.Фуко, цей науковець ідентифікує механізми взаємовпливу динаміки влади й соціально-наукових ідей: дослідницька програма модернізації стала когнітивною системою координат, крізь яку американські науковці та державні діячі / військові сприймали події у світі, що розвивався. Так, громадянські конфлікти у постколоніальних країнах незрідка апіорно потрактовувалися в універсальних термінах зіткнення прибічників свободи *versus* радянські «маріонетки» (приміром, Г.Кісенджер саме у такий спосіб пропонував розглядати громадянську війну в Анголі поміж промарксистським Народним рухом визволення Анголи (MPLA) А.Нетто, з одного боку, та Національним фронтом визволення Анголи (FNLA) Г.Роберто й Національним союзом повного визволення Анголи (UNITA) Ж.Савімбі – з іншого [24]).

За версією Летхема, дослідницька програма модернізації надихнула політиків 1960-х рр. на такі ініціативи, як створення Альянсу заради прогресу (організації, пріоритетним для якої був розвиток латиноамериканських країн), Корпусу миру (полем його діяльності став увесь третій світ) та програма стратегічних поселень у В'єтнамі. Зупинюся на практиці стратегічних поселень детальніше. Аналізуючи ситуацію у Південному В'єтнамі, теоретики та практики модернізації дійшли висновку, що ключем до перемоги у війні з комуністичними партизанами – Національним фронтом визволення або В'єтконгом – є перетворення соціально пасивних, політично ізольованих та ментально стереотипізованих селян на національно свідомих громадян, які б ідентифікували себе з державою, а не локальною спільнотою та були здатні до розбудови демократичного самоврядування у поєднанні з досягненням економічної самостійності. Спираючись на досвід британських військових у боротьбі з малайськими комуністичними партизанами, теоретики модернізації із захопленням прийняли ідею стратегічних поселень, виказуючи суто фуколдіанське розуміння модерну як форми постійного контролю за індивідом. Згідно з задумом керівника служби розвідки держдепартаменту Р.Гілсмана, кожне таке поселення мало захищатись ровом, колючим дротом, а також «сторожовою вежею задля контролю як можливого проникнення ззовні, так і мешканців поселення. До цих поселень мали переміщуватися селяни, які мешкали у районах найвищої активності В'єтконгу. Від переселенців також вимагалась постійна наявність посвідчення особи, у багатьох випадках локальна адміністрація з метою полегшення ідентифікації населення та виявлення немісцевих фотографувала всіх членів родин, які мешкали у стратегічному поселенні, примушуючи селян вивішувати фотографії на видному місці у своїх оселях. Така політика мала на меті покращити комунікацію між центральним урядом і сільськими спільнотами, демонструючи чутливість національної держави до потреб селян та прищеплюючи їм нову політичну культуру членів нації. Єдиною проблемою було те, що «набуття статусу модерного громадянина Південного В'єтнаму... передбачало втрату особистої свободи» [7, 184], позаяк «стратегічні поселення» заселялись переміщеними особами у насильницькій спосіб: їхнє житло здебільшого руйнувалось військовими, аби ускладнити повернення до звичного місця проживання, а саме переселення також відбувалось під контролем армії.

Вважалось, що «стратегічні поселення» полегшать доступ до економічних благ та допоможуть досягнути вищого ступеня інституціоналізації суспільного життя за умов партизанської війни. Також очікувалось, що за фінансової та організаційної допомоги південнов'єтнамського уряду селяни, переселені до нового компактного місця проживання, матимуть більш ефективний захист із боку армії, а зі свого боку організуюватимуть сили самооборони для протидії партизанам. Оскільки модернізація виконувала не лише функції наукової концепції, але й слугувала інструментом смислотворення, зближуючись у такий спосіб з ідеологією, зіткнення її постулатів з реальністю продукувало не стільки сумнів щодо коректності засновків теорії, скільки незадоволення тим, як саме політика модернізації впроваджується у життя. Так, у 1962 році американські вчені Дж.Донел та Дж.Гікі у своєму

звіті для корпорації «Ренд», який аналізував досвід функціонування стратегічних поселень, поставили такий обнадійливий діагноз: «Певне незадоволення неunikнення на початкових стадіях подібного проекту. Втім, це незадоволення не має розглядатись як серйозна політична проблема для уряду доти, доки переміщення людей та розбудова стратегічних поселень відбуваються ефективно, а також доки в'єтнамський уряд дотримується своїх обіцянок відновити та розширити адміністративні послуги, а також сприяти економічному відродженню сільських регіонів» [цит. за: 7, 185]. Реальність стратегічних поселень, які зсередини нагадували концтабори, змодельовані за приписами Беніаміна Франкліна «Паноптикону», а ззовні – безлюдну роздільну смугу між сторонами військового конфлікту, мала переконливо продемонструвати, що «опір модернізації був більш ніж короткозорим; він також був небезпечним для життя» [7, 185].

Отже, як промовисто засвідчує приклад зі стратегічними поселеннями «ідеологічність» концепції модернізації не можна заперечувати: невдачі політики, натхненниками якої були її теоретики, пояснювалися не помилками парадигми, а несприятливою ситуацією, яка унеможлиблювала реалізацію назагал правильних ініціатив. Ідеалізуючи американський соціум, дослідницька програма модернізації відтворювала певні риси імперської свідомості європейських колоніальних метрополій, водночас наголошуючи на необхідності розбудови нації, соціальної мобілізації та економічного розвитку соціумами третього світу. Водночас Летхемів опис піднесення дослідницької програми модернізації хвибує однобічністю, позаяк він презентує теорію модернізації як беззаперечного гегемона, засадничою рисою якого була одностайна монолітність леніністського зразка, а відтак ігнорує розмаїту палітру підходів до осягнення проблем третього світу американськими науковцями. За промовистий приклад може правити ситуація у В'єтнамі, яка інтерпретувалася американськими дослідниками на основі щонайменше трьох концептуальних кластерів: консервативного «народництва», ліберального націоналізму та бюрократичного авторитаризму [докладніше див.: 23].

Н.Гілман, у своїй ретельно задокументованій версії становлення, експансії та колапсу дослідницької програми модернізації (а саме колапсом, на його думку, завершується історія парадигми модернізації), аналізує динаміку цієї інтелектуальної традиції у контексті холодної війни, тоді як Д.Блекмер зосереджується на повсякденній діяльності важливого осердя розробки дослідницької програми модернізації – Центру міжнародних студій Масачусетського інституту технологій. Летхем та Гілман оперують у площині поміркованого лібералізму (зрештою, Гілман навіть пропонує «актуалізувати найкращі елементи модернізаційної теорії зразка 1950-х рр. – її візію світу, який є більш здоровим, багатим, рівним та демократичним» [8, 276]), натомість М.Буравой [25] із притаманним йому радикалізмом закликає протиставити спробам відродити теорію модернізації нову соціалістичну теорію.

Поінформованість про дебати у царині історіографії соціальної теорії також є ефективним «антидотом» проти конструювання алогічних схем розвитку дослідницької програми модернізації, схем, які виразно дисонують із фактами (свавільно-некомпетентне потрактування історії ідеї модернізації переконливо засвідчують публікації В.Горбатенка, Г.Зеленько, О.Ткача та О.Лісеєнко [26]). Ба більше, дискурс про модерн – та вужче – осмислення історії концептуалізації цього феномена є елементом проекту модерну. Дані, накопичені істориками дослідницької програми модернізації, закладають підвалини для вироблення збалансованішого погляду на цю традицію, погляду, здатного зафіксувати її багатовимірність та неоднозначність з огляду на взаємодію дискурсивних та ідеологічних елементів в її картині світу. Окрім того, залучення до наукового дискурсу нових джерел, дотичних до розвитку дослідницької програми модернізації, та реінтерпретація наявної інформації уможлиблюють обґрунтоване зречення від потрактування цієї парадигми у дусі софістсько-просвітницького раціоналізму, тобто як вповні раціонального конструкту, породженого потребою в легітимації status quo, суть якого є в безпрецедентній нерівності між сегментами модерної світ-системи. Достоту так само втрачають свою переконливість і чисті апології дослідницької програми модернізації (взірцевим тут є Фукуямів трактат [27]), натомість вчені отримують у своє розпорядження інформацію, що проливає світло на прогресивні й дегенеративні, репресивні й емансипаторські елементи дискурсу модернізації.

Резюмуючи, вважаю, що історіографічні підходи до дослідницької програми модернізації дослідницької програми модернізації логічно класифікувати у такий спосіб: ліворадикальні інвективи (типовими представниками якого є Буравой та Валерстайн), ліберальна критика (Летхем, Гілман) та поінформована апологія (Д.Блекмер).

Література

1. Chari Sh., Verdery K. Thinking between the Posts: Postcolonialism, Postsocialism, and Ethnography after the Cold War // Comparative Studies in Society and History. – 2009. – Vol. 51, № 1.

2. Wallerstein I. *The Essential Wallerstein*. – N.Y., 2000.
3. Tiryakian E. *Modernisation: Exhumetur in Pace (Rethinking Macrosociology in the 1990s)* // *International Sociology*. – 1991. – Vol. 6, № 2.
4. Camic C. *Reputation and Predecessor Selection: Parsons and the Institutionalists* // *American Sociological Review*. – 1992. – Vol. 57, № 4.
5. Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу. – К., 2005.
6. Blackmer L.M. *The MIT Center for International Studies. The Founding Years, 1951 – 1969*. – Cambridge, 2002.
7. Latham M. *Modernization as Ideology*. – Chapel Hill; L., 2000.
8. Gilman N. *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*. – Baltimore; L., 2003.
9. Chomsky N. et al. *The Cold War and the University: Towards an Intellectual History of the Postwar Years*. – N.Y., 1997.
10. Frank A.G. *The Cold War and Me* // *Bulletin of Concerned Asian Scholars*. – 1997. – Vol. 29, № 3.
11. Lowen R. *Creating the Cold War University: The Transformation of Stanford*. – Berkeley, 1997.
12. *Universities and Empire: Money and Politics in the Social Sciences during the Cold War*. – N.Y., 1998.
13. Кутуєв П.В. Соціологія та ідеологія в соціологічному дискурсі: випадок Андре Гундера Франка // *Наукові записки. Збірник*. – К.: ІПЕН НАНУ, 2003. – Вип. 24.
14. Eisenhower D.D. *Farewell Address* // *Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower*. – Washington, DC, 1960.
15. Geiger R. *Research and Relevant Knowledge: American Research Universities Since World War II*. – N.Y., 1993.
16. *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines* / Ed. by D.L.Szanton. – Berkeley, 2003.
17. Rostow W.W. *Development: The Political Economy of the Marshallian Long Period* // *Pioneers in Development* / Ed. by G.Meier, D.Sears. – N.Y., 1984.
18. Madian A.L., Oppenheim A.N. *Knowledge for What? The Camelot Legacy: The Dangers of Sponsored Research in the Social Sciences* // *British Journal of Sociology*. – 1969. – Vol. 20, № 3.
19. *The Rise and Fall of Project Camelot: Studies in the Relationship Between Social Science and Practical Politics* / Ed. by I.L.Horowitz. – Cambridge, 1967.
20. Solovey M. *Project Camelot and the 1960s Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-Patronage-Social Science Nexus* // *Social Studies of Science*. – 2001. – Vol. 31, № 2.
21. Bray C. *Toward a Technology of Human Behavior for Defense Use* // *American Psychologist*. – 1962. – Vol. 17, № 8.
22. *Strengthening the Behavioral Science* // *Science*. – 1962. – Vol. 136.
23. Marquis J. *The Other Worries: American Social Science and Nation Building in Vietnam* // *Diplomatic History*. – 2000. – Vol. 24, № 1.
24. Gleijeses P. *Moscow's Proxy? Cuba and Africa 1975–1988* // *Journal of Cold War Studies*. – 2006. – Vol. 8, № 4.
25. Burawoy M. *The End of Sovietology and the Renaissance of Modernization Theory* // *Contemporary Sociology*. – 1992. – Vol. 21, № 6.
26. Кутуєв П. *Соціологічна теорія між Сходом та Заходом*. – К., 2011.
27. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. – N.Y., 2002.

(НЕ)БАТЬКІВСТВО ЯК ВИБІР: ДОБРОВІЛЬНА БЕЗДІТНІСТЬ У НАУКОВИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ДИСКУСІЯХ

Стрельник О.О.

кандидат соціологічних наук, доцент

доцент кафедри соціальної роботи

Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

Метою статті є висвітлення явища добровільної бездітності як предмету наукових дискусій та суспільного обговорення. Зокрема, автор підкреслює труднощі виокремлення надійних емпіричних індикаторів добровільної бездітності, що ускладнює аналіз кроскультурних та індивідуальних факторів формування настановлень на бездітність. У більшості досліджень добровільно бездітні визначаються як ті респонденти, які за умови збереження фізіологічної фертильності не мають дітей та задекларували своє небажання їх мати у майбутньому. Тем не менш, автор наголошує на певній умовності складових такого визначення. У статті висвітлюються результати європейських, американських та нечисленних пострадянських соціально-демографічних досліджень відносно масштабів добровільної бездітності та соціальних атитюдів щодо неї.

Целью статьи является освещение явления добровольной бездетности. Автор подчеркивает трудности выделения надежных эмпирических индикаторов добровольной бездетности, что усложняет анализ кроскультурных и индивидуальных факторов формирования установок на бездетность. В большинстве исследований добровольно бездетные определяются как те респонденты, которые при условии физиологической фертильности не имеют детей и задекларировали нежелание иметь их в будущем. Тем не менее, автор говорит об условности такого определения. В статье освещаются результаты европейских, американских и некоторых постсоветских социально-демографических исследований масштабов добровольной бездетности и социальных аттитюдов относительно этого явления.

The purpose of the article is the analysis of the phenomenon of voluntarily childlessness as the subject of scientific and public discussions. In particular, an author underlines the difficulties of definition of reliable empiric indicators of voluntarily childlessness that complicates the analysis of cross-cultural and individual factors of forming of childlessness attitude. In the most researches voluntarily childless are determined as those respondents, who do not have children and declared the unwillingness to have them under the condition of keeping of physiology fertility. But the author marks a certain conventionality of such determination. In the article it is submitted the results of European, American and not numerous post-soviet researches of the scales of voluntarily childlessness and social attitudes to it.

Ключові слова: бездітність, добровільна бездітність, пронаталізм, материнство.

У другій половині ХХ століття відбулися важливі соціальні, культурні та економічні зрушення, що визначили зміни батьківських практик у сучасних суспільствах. З-поміж них можна виділити наступні:

відокремлення сексуальності від репродукції та, як наслідок, зміна соціокультурної моделі планування сім'ї від нормативної до більш раціональної, що неминуче пов'язано зі зменшенням кількості дітей у сім'ї. Нормативність та обов'язковість народження дітей, обумовлена традиціями аграрного суспільства та у значному ступені ідеологічно стимульована соціальною політикою радянських часів, поступово йдуть з нашої культури;

розділення батьківства та шлюбу, що виявляється, зокрема у широкому поширенні монобатьківських (зазвичай мономатеринських) сімей;

відокремлення батьківства від його біологічної основи. Деякі батьки не живуть зі своїми дітьми, поширеними є зведені сім'ї, розвиваються інститути усиновлення та прийомних сімей [Гурко, 2003; Панкратова, 2006].

Одна із тенденцій сьогодення – *поширення стилю життя як жінок, так і чоловіків, не пов'язаного зі шлюбом та народженням дітей*.

Феномен свідомої бездітності є відносно новим соціальним явищем, що не має наразі відповідного термінологічного та дослідного оформлення у пострадянських соціально-демографічних студіях за виключенням декількох праць [Исупова, 2010; Вовк, 2008; Населення, 2008, 42–46]. Появі об'єктивних матеріалів та досліджень, на мою думку, заважає ареол моральної паніки навколо зниження народжуваності – варто тільки переглянути зміст Інтернет-обговорення навколо «чайлд-фрі» та деякі статті на відповідну тематику [див. напр. Шаповал, 2010].

Метою статті є аналіз проблеми емпіричного дослідження явища добровільної бездітності та окреслення соціальних атитюдів відносно настановлень на бездітність у європейських та пострадянських країнах.

**Поняття добровільної бездітності:
труднощі емпіричної операціоналізації**

У 1970-ті роки виник англомовний термін «вільний від дітей» (*child-free*) на противагу терміну «бездітний» (*childless*). Останній має дещо негативну конотацію, маючи закінченні *less*, що означає нестачу чогось, у той час як термін *child-free* має емансипаторне значення.

Поняття *child-free* (*чайлд-фрі*) міцно увійшло до пострадянської лексики, тим часом я надаю перевагу іншому, більш академічному, англомовному терміну *voluntary childlessness* – добровільна бездітність.

Якщо визначити бездітність як факт відсутності дітей досить легко, то класифікувати групи бездітних досить важко.

По-перше, більшість дослідників концептуалізують явище бездітності фокусуючись переважно на групах жінок. Натомість чоловіки є практично виключеними із досліджень репродуктивних практик загалом та з проблем добровільної бездітності зокрема. Приклади таких досліджень досить численні в європейській та американській соціології [див. напр. Waren W., 2008; Mencarini L., Tanturri M.L., 2009; Gore DeAnna L., 2002; Reich J., 2007], але відсутні у вітчизняних соціально-демографічних розвідках.

Поза полем аналізу, як правило, залишається також діадичний характер процесу прийняття рішення про народження дітей або відмову від їх народження та вплив партнера/партнерки на таке рішення. Хоча у деяких дослідженнях показано, що у подружніх союзах репродуктивні рішення завжди є результатом певного обговорення, навіть якщо репродуктивні настановлення партнерів розходяться, все одно є присутній їх взаємовплив [Thomson, Brandreth, 1995; Fennell, 2007].

По-друге, результати кроскультурних досліджень добровільної бездітності важко порівняти через різні підходи до визначення цього поняття та неоднозначність його критеріїв.

Деякі дослідники вважають, що для емпіричного визначення добровільної бездітності достатнім є показник намірів людини не мати дітей [Rovi S. L., 1994]. Але більшість спільні у думці, що цей показник є необхідним, але недостатнім. Натомість пропонується комплекс індикаторів для виокремлення групи добровільно бездітних: відсутність біологічних дітей, висловлене небажання мати дітей та збереження фертильності (природних репродуктивних можливостей). Зміст цих показників теж щоправда неоднозначний:

відсутність біологічних дітей на певний момент часу є найнадійнішим емпіричним показником, особливо у старших вікових групах. Наприклад, у 2002 році серед європейських країн найвищий показник бездітності серед жінок 1960 року народження спостерігався у Західній Німеччині (27,8%), найнижчий – у Португалії (7,2%); у США цей показник у 2006 році сягав 19% [Basten, 2009: p. 3-4];

висловлене небажання мати дітей є певною мірою надійним показником свідомої бездітності. Але мусимо зважити на ту обставину, що репродуктивні настановлення можуть змінюватися з часом. Отже, для аналізу добровільної бездітності молодих дорослих цей індикатор не може бути надійним прогностичним показником бездітності *остаточної*;

збереження репродуктивних можливостей є, на мою думку, також проблемним індикатором. По-перше, чоловік чи жінка можуть бути необізнані щодо свого дійсного репродуктивного статусу, по-друге, навіть встановлений медичний діагноз безпліддя є певним чином умовним.

По-третє, оскільки бездітні чоловіки та жінки будь-яких вікових груп можуть бути тимчасово бездітними, у деяких дослідженнях добровільної бездітності особлива увага приділяється групі бездітних жінок 40-44 років, тобто групі жінок, які фактично знаходяться на стадії завершення репродуктивного віку. Ці жінки часто відносяться до категорії добровільно бездітних, що не є виправданим, адже бездітність, навіть за умови збереження природної фертильності, може бути наслідком різних життєвих обставин.

Отже, на емпіричному рівні досить важко виокремити групу власне добровільно бездітних. У більшості досліджень добровільно бездітні визначаються як ті респонденти, які за умови збереження фізіологічної фертильності не мають дітей та задекларували свої небажання їх мати у майбутньому. Хоча, знов таки, мусимо відчувати певний ступінь умовності складових такого визначення.

Демографічні обстеження, концентруючись, як я вже зазначала, переважно на жінках, поділяють бездітних жінок на тимчасово бездітних (*postponers*), добровільно бездітних (*voluntarily childless*) та недобровільно бездітних (*involuntarily childless*).

Наприклад, у США (за результатами Національного дослідження розвитку сім'ї 2002 року), серед 61,6 млн. жінок віком 15-44 роки, 42% були бездітними: 33% тимчасово бездітними у розумінні, що вони мали наміри народити дітей у майбутньому; 2,5% – недобровільно бездітними (через природні причини); та 6,2% були добровільно бездітними. Щодо динаміки, то частка добровільно бездітних жінок підвищується з 4,9% у 1982 році до 6,2% 1988 та дещо починає скорочуватися з 6,6% у 1995 [Trella, p. 4-5].

Щодо *європейських показників добровільної бездітності*, то відносно високий її рівень властивий для північноєвропейських країн – Ірландії, Швеції, Данії, Бельгії. Тут показники добровільної бездітності вищі порівняно з, наприклад, Португалією та Іспанією [Mencajini L., Tanturri M.L., 2009].

Соціальні атитюди відносно добровільно бездітних в контексті пронаталістського дискурсу

Соціальні атитюди відносно феномена добровільної бездітності визначаються багатьма як індивідуальними, так і культурними факторами.

Одним із таких факторів є дискурсивні приписи відносно нормативності батьківства, що мають назву *пронаталістського дискурсу*.

Зміст таких приписів означає, що пари одружуються з намірами народити дітей, а жінки вважаються такими, що мають природній материнський інстинкт [Trella, p. 3]. Пронаталізм функціонує на декількох рівнях: *на культурному*, коли материнство сприймається як центр жіночої ідентичності; *на ідеологічному*, коли материнство стає патріотичним, етнічним чи євгенічним обов'язком; *на психологічному*, коли виховання дітей ідентифікується з простором особистих бажань та раціонального (чи ірраціонального) прийняття рішення та *на рівні демографічної політики*, коли держава прямо чи опосередковано регулює та контролює народжуваність [Heitlinger, 1991, Park, 2002: p. 22].

Отже, хоча бездітність є проявом індивідуального вибору внаслідок змін сексуальних норм, розвитку контрацепції та впливу жіночого руху, такий вибір досі сприймається з пересторогою. В публічному дискурсі та деяких наукових джерелах добровільна бездітність розглядається як егоїзм, безвідповідальність, ненормальність та неприродність. У переважній більшості випадків об'єктом таких звинувачень стають жінки, хоча явище добровільної бездітності є більш поширеним серед чоловіків. Наприклад, Андрій Шаповал у статті «Чайлд-фрі: новітня загроза зниження народжуваності» хоча і говорить про різноманітні мотиви добровільної бездітності, у підсумку зводить ці мотиви до наслідку психологічної травми або фізіологічної нездатності жінки народити дитину: «Як правило, рішення не мати дітей формується внаслідок якоїсь психологічної травми, завданої особі в дитинстві чи зрілому віці, або через фізіологічну проблему. Величезний відсоток серед «чайлд-фрі» – це жінки, які насправді не можуть мати дітей з певних фізіологічних причин.... У цих жінок спрацьовує захисний механізм: вони не хочуть визнавати справжні чинники й починають казати, що діти їм узагалі не потрібні» [Шаповал, 2010].

Отже, у пронаталістських та патріархальних суспільствах материнство розглядається як сутність жіночої ідентичності. При цьому такі приписи практично не змінюються з часом: не зважаючи на суттєві зрушення у напрямку активного включення жінок у сферу оплачуваної зайнятості, *культурні дискурси фемінності залишаються центрованими на материнстві*. Для опису таких дискурсів деякі дослідники пропонують поняття «*гегемонне материнство*» як домінуюче уявлення про те, що усі жінки, за своєю природою, є матерями та бажають мати дітей [Gillespie, 2003; Arendell, 1999; Trella, s.a.].

Щоправда, дослідження свідчать про послаблення установок на нормативність материнства та батьківства від покоління до покоління [Гурко, 2003]. За результатами російських досліджень, уявлення про бажаність та нормативність материнства для жінки у більшому ступені корелюють з віком, ніж зі статтю. Хоча у будь-якій віковій групі частка жінок, що позитивно відповіли на питання «Чи повинна кожна жінка стати матір'ю» більша, ніж частка чоловіків, тих, хто вважає, що материнство є обов'язком кожної жінки більше всього серед представниць старшого покоління та менше всього у молодшій віковій групі. При цьому розбіжності у відповідях залежно від рівня освіти не є настільки значущими [Гурко, 2003: с. 51-53]. Результати європейських досліджень підтверджують подібні кореляції і в інших країнах [Merz, Liebroer: p. 6, s.a.].

Європейське дослідження *European Social Survey*, проведене у 2006 році, дозволяє порівняти показники соціальних атитюдів щодо добровільної бездітності у країнах Європи. Поряд з індивідуальними факторами, що визначають характер таких атитюдів (стать, освіта, вік, релігійна приналежність) були виявлені і значущі міжкультурні розбіжності у ставленні до добровільної бездітності. Одним із макросоціальних факторів є рівень гендерної рівності та залученості жінок до сфери оплачуваної зайнятості. Таким чином, країни з найвищим рівнем гендерної рівності (наприклад, Скандинавія) демонструють вищий ступінь

толерантності до добровільної бездітності ніж, наприклад Південна чи Східна Європа: Болгарія, Україна та Росія посіли 1, 2 та 3 відповідно місця за рівнем осуду добровільної бездітності [Merz, Liefbroer] (В Україні було опитано 2002 респонденти у 2006 році).

Щодо українських досліджень, то за результатами соціально-демографічного обстеження «Сім'я і діти», проведеного Українським інститутом демографії та соціальних досліджень у квітні 2008 року, 1,2% респондентів вважають найкращою сім'ю без дітей. «Бажання зосередитися на власних інтересах» і «бажання мати більше вільного часу» висловили 35% респондентів, які вважають, що сім'я без дітей є ідеальною [Населення, с. 43]. Іншим фактом, який викликає занепокоєння демографів, є те, що кожен п'ятий респондент на запитання чи вважає він виправдану відмову відмову репродуктивно здорових пар від народження дітей в Україні, дав позитивну відповідь. Причому в наймолодшій групі репродуктивного віку (15–19 років) частка тих, хто виправдовує відмову від народження дитини, була більшою, ніж в інших вікових групах [там само, с. 44-45];

Подібні тенденції зафіксовані і російськими дослідженнями. За результатами опитування пар, що вперше вступають до шлюбу в 2000р. 6% чоловіків та 3% жінок були орієнтовані на бездітний шлюб, тоді як у 1991 році жоден з опитуваних не висловив таких намірів. У цілому кількість тих, хто ставиться з осудом до пар, які свідомо відмовляються мати дітей є невеликою, хоча старше покоління помітно частіше не схвалює такого вибору порівняно з представниками молодших вікових груп. Приблизно половина опитаних росіян відповіли «мені важко їх зрозуміти», третина – «їх можна зрозуміти» [Гурко с. 58-59].

Можна також припустити, що свідомо бездітні жінки сприймаються суспільством значно менш терпимо, ніж чоловіки, хоча добровільно бездітні чоловіки також стикаються зі сприйняттям свого вибору як ознакою незрілості та безвідповідальності. Однак нині практично відсутні дослідження щодо сприйняття громадською думкою чоловічої та жіночої добровільної бездітності, що б підтвердили чи спростували таке припущення.

Висновки

Отже, явище добровільної бездітності є одним із проявів загальних процесів індивідуалізації стилів життя, які поширюються згодом і на батьківські практики. На фоні досить чисельних західно-європейських та американських досліджень явища свідомої бездітності відчутним стає брак об'єктивних вітчизняних соціально-демографічних розвідок. На емпіричному рівні досить складним залишається питання про виокремлення надійних показників добровільної бездітності, що утруднює порівняльний аналіз кроскультурних та індивідуальних розходжень настановлень на бездітність. Порід з цим, відчутним залишається дискурсивне сприйняття добровільної бездітності як відвертої патології як на рівні суспільної свідомості, так і на рівні наукового знання.

Література

1. Вовк Е. Жизнь без детей: успехов больше, счастья меньше / Е. Вовк // Социальная реальность. – 2008. – №5. – С. 36-40.
2. Гурко Т. А. Родительство: социологические аспекты / Гурко Т.А. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2003. – 164с.
3. Исупова О. «Чайлдфри», или добровольная бездетность [Электронный ресурс]/ Ольга Исупова // Демоскоп Weekly. – 2010. – №427-428. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0427/gender05.php> (12.02.12).
4. Населення України. Народжувальність в Україні в контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: Адеф-Україна, 2008. – 288с.
5. Панкратова Н. В. Социальный и биологический аспекты родительства / Панкратова Наталья Владимировна // Социологические исследования. – 2006. – № С. 2-15
6. Шаповал А. «Чайлд-фри» – новітня загроза зниження народжувальності / Антон Шаповал // Віче. – 2010. – № 6. – С. 27-30.
7. Arendell T. Hegemonic motherhood: deviancy discourses and employed mothers' accounts of out-of-school time issues / Teresa Arendell. – Working Paper no. 9. – Berkeley: University of California, 1999.
8. Basten S. Voluntary childlessness and being Childfree [Electronic resource] / Basten Stuart. – St. John's College, Oxford & Vienna Institute of Demograph. – 2009. – Access mode: http://www.spi.ox.ac.uk/fileadmin/documents/pdf/Childlessness_-_Number_5.pdf (12.02.12).
9. Merz E.M., Liefbroer A.C. Attitudes about voluntary childlessness across Europe: The role of individual and cultural factors [Electronic resource]/ Eva-Maria Merz, Aart C. Liefbroer. – Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute. – Access mode: <http://epc2010.princeton.edu/download.aspx?submissionId=100717> (12.02.12).
10. Gillespie R. Childfree and feminine: understanding the gender identity of voluntarily childless women / Rosemary Gillespie // Gender and Society. – 2003. – vol. 17. – P. 122-136.

11. Gore DeAnna L. I Don't Want Any Children... Ever: Gender Differences in Voluntary Childlessness in the US, 2002. [Electronic resource] / DeAnna L. Gore. – Access mode: <http://paa2008.princeton.edu/download.aspx?submissionId=80315> (12.02.12).
12. Hays S. The Cultural Contradictions of Motherhood / Sharon Hays. - New Haven, CT: Yale University Press, 1996.
13. Heitlinger A. Pronatalism and Women's Equality Policies / Alena Heitlinger // European Journal of Population. – 1991. – vol. 7. – P. 343–75.
14. Mencarini L., Tanturri M. L. When men don't want. Exploring the profile of voluntary childlessness men in Italy [Electronic resource] / Letizia Mencarini, Maria Letizia Tanturri. – Access mode: <http://iussp2009.princeton.edu/download.aspx?submissionId=93237> (10.02.2012).
15. Park K. Stigma management among the voluntary childless / Kristina Park // Sociological perspectives. – 2002. – №1. – vol. 45. – P. 21–45.
16. Reich J. Not ready to fill his father's shoes. A masculinist discourse of abortion [Electronic resource] / Jennifer A. Reich // Men and masculinities. – 2008. – vol. 11. – P. 3-21.
17. Trella D. Hegemonic Motherhood: reconceptualizing femininity and family through the lens of voluntary childlessness [Electronic resource] / Deanna Trella. – Access mode: <http://paa2007.princeton.edu/download.aspx?submissionId=7201> (10.02.2012).
18. Walls J. K. Implications of Intensive Mothering Beliefs for the Well-Being of Full-Time Employed Mothers of Infants: Moderating Effects of Childcare Satisfaction and Workplace Flexibility [Electronic resource] / Walls Jill K., 2010. – Access mode: http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Walls_uncg_0154D_10325.pdf. (10.02.2012).
19. Waren W. Characteristics of Voluntary Childless Men / Warren Waren. – Texas A&M University – Department of Sociology, 2008.
20. Fennell J. 'It Happened One Night': The Sexual Context of Fertility Decision-Making [Electronic resource] / Julie Fennell. Paper presentation at the University Consortium for Sexuality Research and Training, April 2007, Bloomington, IN. – Access mode: <http://paa2006.princeton.edu/download.aspx?submissionId=60825> (14.02.2012).
21. Thomson E., Brandreth Y. Measuring Fertility Demand / Elizabeth Thomson, Yvonne Brandreth // Demography. – 1995. – vol. 32. – P. 81-96.

УДК 316.628

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ЛЮДИНИ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вайнілович Н.А.

викладач кафедри політології, соціології та соціальної роботи факультету соціології і права НТУУ «КПІ»

В даній статті досліджено мотивацію допомоги. На основі аналізу емпіричних досліджень мотивації волонтерської діяльності, створено класифікацію основних мотивів волонтерів. Сформований перелік ключових зовнішніх чинників, які мають вагомий вплив на мотивацію людини до волонтерства, має практичне значення для організації роботи волонтерів в установах.

В данной статье исследована мотивация помощи. На основе анализа эмпирических исследований мотивации волонтерской деятельности, создана классификация основных мотивов волонтеров. Сформированный перечень ключевых внешних факторов, которые влияют на мотивацию человека к волонтерству, имеет практическое значение для организации работы волонтеров в учреждениях.

Motivation of help is investigational in this article. The classification of basic volunteer's motives was created on the basis of analysis of empiric researches of volunteer's activity motivation. The formed list of key external factors, that have influence on motivation of people to be a volunteer, has a practical value for organization of volunteer's work in establishments.

Ключові слова: волонтерська діяльність, мотиви, мотивація волонтерів, фактори, які впливають на мотивацію волонтерів.

Волонтерська праця як така, що здійснюється добровільно і на безкоштовні основі, використовується в багатьох організаціях державного та недержавного секторів. Волонтери здійснюють свою діяльність в різних сферах: соціальній, сфері культури, охорони здоров'я, навколишнього середовища, спорту тощо. Історія розвитку та дослідження сучасних вітчизняних та закордонних науковців проблематики волонтерства в Україні та інших країнах доводять, що основною сферою діяльності добровольців є соціальна (галузь допомоги, соціальної роботи), тобто та важлива царина суспільної життєдіяльності, у якій участь штатних працівників різних соціальних установ виявляється далеко не завжди достатньою. Присвячуючи свій вільний час волонтерству, людина не лише залучається до суспільно-корисної діяльності, а також працює над саморозвитком з професійних та особистісних сторін, розвиваючи такі якості, як милосердя, гуманізм, толерантність, любов до праці тощо [1, 58].

Залучення добровільних помічників до волонтерства – процес складний, багатосторонній, який вимагає від організацій, які співпрацюють з волонтерами, компетентності у розумінні соціально-психологічних особливостей людей, які допомагають безкоштовно. В першу чергу це стосується мотивації людини до волонтерства. Адже усвідомлення того, що в людини є потреби, прагнення, переконання, які зумовлюють її зацікавленість волонтерством, надає змогу організувати працюючу команду волонтерів, ефективно координувати діяльність добровольців, реалізовувати соціальні проекти, створювати сприятливі умови для діяльності волонтерів, тобто в цілому – плідно співпрацювати як з групою, так і з окремими добровільними помічниками.

На мотивацію людини стати волонтером мають вплив як внутрішні, так і зовнішні чинники. Внутрішні (особистісні) чинники стосуються психологічних особливостей волонтера, його характеру, вподобань, прагнень, інтересів тощо. Зовнішні чинники створює навколишнє середовище волонтера: сім'я, друзі, колеги, а також та установа (її керівництво, працівники), де людина займається волонтерством. Такими чинниками можуть бути психологічний клімат в установі, ставлення керівництва, штатних працівників до праці волонтерів, наявність навчальних програм, заохочень, корпоративних заходів для добровольців тощо. Тобто зовнішні чинники ми будемо розрізняти двох видів: фактори середовища (сім'я, друзі, колеги) та організаційні (що стосуються певної установи, де волонтери здійснюють діяльність).

На нашу думку, зовнішні та внутрішні чинники створюють постійний вплив на рішення людини: бути чи не бути волонтером. Важливим для установ є розуміння того, які саме чинники здійснюють найвагоміший вплив на мотивацію волонтера до подальшої діяльності чи на мотивацію людини, яка тільки має намір займатися волонтерством. За такої умови для

керівників установ стає прозорішим процес оптимізації взаємодії між волонтерами та штатними працівниками, усвідомлюється необхідність організації сприятливих умови для роботи волонтерів (навчання, заохочення), зростає ефективність конкретних заходів щодо залучення нових волонтерів тощо.

Маючи практичні наміри осмислення заявленої проблематики, *метою* даної статті є дослідити основні зовнішні чинники, які впливають на формування мотивів людини займатися волонтерством.

Для досягнення заявленої мети ми ставимо наступні *задачі*:

1. Розглянути існуючі в науковій літературі підходи до мотивації допомоги
2. На основі аналізу емпіричних досліджень мотивації волонтерської діяльності створити власну класифікацію мотивів волонтерів
3. Сформувати власний перелік основних зовнішніх чинників, які мають вагомий вплив та мотивацію до волонтерства

Науково-теоретичну базу дослідження мотиву допомоги в соціології, психології та соціальній психології склали дослідження Г.Мюррея, Х.Хекхаузена, Т.Шварца, Є.П.Ільїна, А.М.Леонтьєва, Д.Маєрса, Ш.Шварца, С.Мілграма, Е.Стауба, Е.Аронсона, Р.Чалдіні, З.Баумана, М.Хоффмана, Д.Бетсон та інших. Основу дослідження особливостей мотивації волонтерів склали праці та емпіричні дані досліджень таких вчених, як А.Й.Капської, Є.С.Азарової, О.А.Трубнікової, Г.П.Бодренкової, Ю.В.Паршиної, А.Барри та ін. Автором було здійснено контент-аналіз деяких робіт зазначених авторів для виявлення частоти згадування мотивів волонтерів.

Існують різні підходи до визначення мотивації. Ми використовуємо динамічний підхід і під *мотивацією* розуміємо *напружений процес формування мотиву до певної поведінки чи діяльності*, де мотив – це психологічний конструкт, який відповідає за здійснення певних потреб, прагнень людини, які базуються на її переконаннях, цінностях, нормах, установках тощо. Таке розуміння мотиву базується на основі досліджень мотивації та мотивів К.Левіна, Х.Хекхаузена, А.Н.Леонтьєва, А.Маслоу.

Дослідженням мотиву допомоги в науковій спільноті активно приділялася увага з 60-х рр. ХХ ст. (за винятком досліджень Мюррея). Експерименти, в яких досліджувалось надання допомоги стороннім людям в різних ситуаціях (крадіжка гаманця, втрата свідомості, прохання оплатити проїзд, відправити знайдений лист тощо) проводили та описували такі вчені, як Е.Недлер, Д.Фішер, Б.Латане, Д.Дарлей, С.Мілграмм, Д.Майерс та інші. Але в цих експериментах нас цікавить не здійснення ситуативної, разової допомоги (бо ми розглядаємо волонтерство як організовану діяльність), а саме наявність певного мотиву до дій, що «штовхає» людину витратити свій час, гроші, енергію для задоволення потреб інших людей – тобто виявити той психологічний «початок», який дає відповідь на запитання «Навіщо людина це робить?». Тобто в першу чергу нас цікавлять деякі внутрішні (особистісні) чинники, які впливають на мотивацію людини до здійснення допомоги.

Цінною для нашого дослідження насамперед є теоретико-нормативна концепція Теодора Шварца, яка має назву «модель прийняття рішень» (згодом – процесуальна модель). Шварц наголошує на тому, що людина приймає рішення, орієнтуючись на такі три важливі аспекти: 1) усвідомлені наслідки діяльності (до чого призведе); 2) міра власної відповідальності за діяльність та наслідки; 3) моральні норми, які є прийнятними для суспільства і ті з них, які людина прийняла для себе [2]. Ця модель особливо враховує особисті характеристики людини. Шварц знайшов кореляцію між прийняттям людиною соціальних норм та здійсненням допомоги, на що має великий вплив усвідомлення наслідків та власної відповідальності. Тому основним мотивом здійснення допомоги в даній моделі є *мотив моральної повинності людини*, що активується саме завдяки прийнятим соціальним нормам і здійснюється на основі самооцінки: *допомога «мотивується бажанням діяти в відповідності до своїх цінностей, щоб зберегти або підвищити своє почуття власної гідності та уникнути краху самооцінки»* [3, 247]. Збереження такої поведінки можливо лише за умови, якщо людина продовжує приймати на себе відповідальність за наслідки діяльності.

Зазвичай виділяють два типи мотивів: альтруїстичні та прагматичні. Спектр альтруїстичної допомоги є досить широким – від послуги, наприклад, вказати дорогу до рятування життя іншої людини. Але нас цікавить те, що має найбільше наближення до волонтерської діяльності, що нами визначається як *усвідомлено добровільна та неприбуткова, вмотивована діяльність людини, яка здійснюється на користь інших в соціальній сфері в певних установах та організаціях*. Більшість людей хоча б раз в житті здійснювали альтруїстичні вчинки, піклуючись більше про інтереси інших, ніж про власні. За таку діяльність відповідають внутрішні потреби людини, наприклад: опікуватися іншими, бути корисним тощо. Але ймовірність відсутності прорахунку в допомозі іншим людям підтверджує

гіпотеза існування біологічної природи альтруїзму. Узагальнити розуміння альтруїстичних мотивів нам вбачається доцільним, спираючись на класифікацію 10-ти «латентних мотиваційних типів цінностей» Ш.Шварца. Одними з них є доброзичливість (Benevolence) – збереження та підвищення благополуччя людей, з якими людина часто спілкується, та універсалізм (Universalism) – розуміння, висока оцінка, захист благополуччя людей, природи; толерантне ставлення до оточуючих. Один з висловів, який використовувався для опису останнього типу і, на нашу думку, відображає альтруїстичний мотив, є такий: *«Для него очень важно помогать окружающим людям. Ему хочется заботиться об их благополучии»* [4, 228-229, 235].

Деякі дослідники притримуються думки, що виникнення в людини альтруїзму обумовлено зовнішніми чинниками. Альтруїзм може бути набутим, наприклад, після перенесених страждань, насилля, вчинення недоброї справи в минулому тощо: тоді люди повертаються обличчям до інших людей та починають проявляти турботу та допомогу. Серед інших причин виділяють наявність вільного часу, важливість громадської думки, необхідність створення позитивного іміджу (людини, організації), а також почуття провини, релігійність.

Існує точка зору на протиположну, яка заперечує існування альтруїстичних вчинків у чистому вигляді. Людина завжди чогось прагне, тому зовнішній прояв опіки над іншою людиною може мати прихований зміст задоволення, наприклад, власних гедоністичних потреб. Людина зважає свої витрати (час, гроші, відкладання власних справ, незадоволення потреб). Таким чином виділяють прагматичні мотиви допомоги.

Взагалі, формування мотивів особистості починається ще з дитячого віку і залежать від виховання дитини та її біографії. Мотиви особистості утворюють ієрархічну структуру, яка визначає засвоєння певних моральних цінностей, направленість дій та поведінку людини [5, 167-168]. Тобто підсвідомо на рішення людини здійснити допомогу впливає елемент наслідування (наприклад, коли вона бачить або чує про факт надання допомоги).

Досягнення безпеки як базової потреби людини формує усвідомлення соціальної залежності людей один від одного. З огляду на це, основним принципом такого підходу до допомоги можна висловити так: *«Зараз я допоможу тобі, а потім ти допоможеш мені»*, що демонструє закон «суспільної рівноваги» чи справедливості. Взагалі, соціальна залежність – це одна з умов існування соціуму, на ній базується безліч взаємодій. Усвідомлення людиною того, що поряд є інші люди, які можуть впливати на неї та від яких вона може залежати, створює певний контроль власної поведінки і «прорахунку» (часто, на підсвідомому рівні) дій, які сприятимуть власній безпеці, комфорту тощо. Допомога іншому виступає як інвестиція у гарне ставлення до себе, як змога звернутися по допомогу в майбутньому.

Проаналізувавши дослідження з проблематики мотиву допомоги, можна виявити певні закономірності, ситуативні фактори, особливості поведінки, які впливають на рішення людини відповісти (зробити) «Так» чи «Ні» в ситуації допомоги:

люди відкликаються на запит допомоги при особистому звертанні до них (відчуття відповідальності), або якщо немає поряд інших людей. Якщо поряд є інші люди і особистого звертання не було, допомога відбувається в значно менших випадках: приблизно 75% в першому і 10% в другому випадку;

при високих ймовірнісних затратах (гроші, здоров'я) люди схильні не допомагати;

ті, люди, які незадовго перед тим, як опинитися перед вибором «ситуації допомоги», чули інформацію про те, що хтось комусь допоміг або історії, які розповідають про альтруїстичні, героїчні вчинки людей, а особливо бачили подібні випадки, мають високу ймовірність здійснити допомогу;

вплив на здійснення допомоги можуть мати певні соціальні норми, які відображені в свідомості людини (наприклад, сформовані цінності поваги, досягнення, віри в бога);

усвідомлення соціальної залежності (особливо, якщо людина раніше опинялася в складних життєвих обставинах) підвищує ймовірність надання допомоги.

Здійснений аналіз мотиву допомоги плавно підводить нас до вивчення особливостей мотивації волонтерів. Мотиви волонтерів досліджують під час виявлення соціально-психологічної готовності людини до волонтерства, задоволеності волонтерами власною діяльністю, організації певного виду робіт для волонтерів тощо (дослідження Г.П.Бодренкої, Є.С. Азарової, О.А.Трубікової, Ю.В.Паршиної, А.Й.Капської та інших). Необхідно зазначити, що кожний дослідник має певні відмінності в даних щодо основних мотивів волонтерства. Ми зосереджуємо свою увагу на тих мотивах, які відповідають двом критеріям: 1) найчастіше зустрічаються серед всього спектру проаналізованих нами джерел; 2) мають високі показники (у %) серед перелічених мотивів, які зазначає певний дослідник.

У волонтерів також зазвичай виділяють альтруїстичні та прагматичні мотиви. Так, найчастіше дослідники зазначають наступні: прагматичні мотиви - професійний досвід, самовизначення, кар'єрне зростання, отримання нових знань, навичок, можливість вирішити

особисті проблеми, спокута провини, знайомство з новими людьми, для розваг тощо, та альтруїстичні мотиви - прагнення надавати безкорисливу допомогу, приносити користь людям, почуття повинності та морального обов'язку, служіння богу, внесок в розвиток свого району (регіону, країни), відчуття суспільного сенсу роботи, бажання відчувати себе потрібним, виразити солідарність до інших, відчувати моральне задоволення від своєї здатності змінити світ на краще, відчувати не даремності своїх зусиль тощо. В країнах Заходу, а також вже і в Україні, розповсюджений такий вид волонтерства, як корпоративний, коли до такої діяльності залучаються працівники певної організації та колективно проводять соціальні акції, опікують дитячий заклад і тому подібне. На нашу думку, такий вид волонтерства хоча і декларується як добровільний, але має ризик втратити принцип добровільності і носити добровільно-примусовий характер, що унеможливило розповсюдження на нього закономірностей і принципів не корпоративного волонтерства.

На мотивацію діючих волонтерів особливо впливають організаційні чинники, які створюються в установах. Наприклад, важкі випробування, як зазначає Е.Аронсон, що передують вступу до певної групи, формують в людини більш високу зацікавленість в ній та відповідальнішу поведінку, ніж в той, яка потрапила до групи без будь-яких випробувань [6, 228]. З цього випливає, що коли волонтер приходять до установи і йому одразу дають певне завдання, приймаючи до команди, це може сформувати в нього поверхневе, безвідповідальне ставлення до своєї діяльності. Зазвичай, перед допуском до роботи з волонтером проводяться співбесіда, він заповнює анкету. Ще кращим «включенням» до роботи та етапом адаптації до умов організації є навчання волонтерів, результати якого можуть бути відправною точкою діяльності. Таким чином, волонтер «працює на себе», коли відвідує заняття чи проходить інтерв'ювання, розуміючи, що від нього залежить, чи приймуть його волонтером. Ще одним «випробуванням» для волонтера може бути невелике завдання, наприклад, участь в одноразовій акції з роздачі соціальних листівок, або в якості помічника більш досвідченого волонтера чи представника організації. В установах (правда, не в усіх), де працюють волонтери, розробляються спеціальні програми навчання волонтерів (наприклад, комунікативні, командо утворюючі тренінги, спеціальні семінари, які надають першочергові знання з напрямку волонтерської діяльності). В такий спосіб волонтера вводять до курсу справ, знайомлять з персоналом, окреслюють коло його обов'язків, забезпечують зворотній зв'язок, - тобто формуються відносини між волонтером та установою, які в ідеалі базуються на взаємній довірі. Існує система заохочень волонтерів, через яку установа висловлює подяку волонтерам. Заохочення можуть бути різними – від усної подяки до поїздки закордон за рахунок установи. Проводячи таку політику з волонтерами, установа може сформувати у них нові мотиви, надаючи різні можливості для різностороннього саморозвитку в різних проектах, програмах, напрямках діяльності.

В 2010 році нами було проведено всеукраїнське емпіричне дослідження мотивації волонтерів Центрів соціальних служб для дітей, сімей та молоді. Генеральна сукупність складає 18 тис. волонтерів, вибірка – 948. Довірча ймовірність становить 95%. На запитання щодо мотивів участі у волонтерстві серед запропонованих варіантів найбільше відсотків отримав альтруїстичний мотив – допомога іншим (86,1%), який у два рази перевищує наступні за ним – набуття професійних навичок (39,3%), розвиток навичок у спілкуванні (34,5%) та реалізація власних ідей (32,9%), що підтверджує інформацію з інших джерел щодо мотивів волонтерів. Окрім запропонованих варіантів, респонденти зазначили віру в бога. Дійсно, як свідчать деякі інші дослідження (наприклад, С.А.Андерсона, В.І.Дьюсера, К.ДеНеве, Д.Майерса, А.Барри), вплив на рішення людини займатися волонтерством має її ставлення до релігії. Так, за дослідженням Інституту Геллапа (1984 р.) 46% людей, які вважають себе дуже релігійними, систематично допомагають соціально незахищеним верствам населення (інвалідам, людям похилого віку, бідним). З тих, хто не виділяє місця релігії в своєму житті, таких добровільних помічників нараховується 22%. Дослідження Інституту Геллапа в кінці 80-х років має схоже співвідношення: 59% серед тих, для кого релігія я важливою, та 28% для кого вона не грає ролі [7, 715-716]. Це відбувається скоріш за все тому, що релігія проголошує такі цінності, як альтруїзм та допомогу іншим людям. Населення християнських країни, особливо з переважно протестантськими релігійними вподобаннями, частіше за інших схильні до прояву громадянських та волонтерських ініціатив, бо саме протестантизм проголошує благодійність як одне з основних божих діянь, а вплив релігії на вирішення присвячувати свій час волонтерській діяльності більше притаманний представникам темношкірої раси, ніж білої. З точки зору гендерного підходу, жінки частіше спрямовані за здійснення громадських робіт, більше орієнтовані на допомогу іншим людям, ніж чоловіки [8, 3, 15]. Отож, волонтерська діяльність церкви має вплив не лише на прихожан, а також і на інших людей: таким чином церква створює свою позитивну репутацію для громадськості – з одної сторони, а з іншої – суттєво впливає на

збільшення кількості волонтерів. Таким чином, релігія – це один з зовнішніх факторів, який впливає на залучення людини до волонтерства.

В нашому емпіричному дослідженні ми також приділили увагу іншому зовнішньому чиннику - наслідуванню, який може мати вплив на вибір людини стати волонтером. Була відмічена висока участь друзів чи знайомих опитаних у волонтерстві (82,8%), коли як батьки респондентів за цим показником мають істотно нижчий показник – 15,6%. Прохання друзів чи знайомих залучитися до волонтерства як спонуку до діяльності зазначили 21,5% респондентів. Тобто, орієнтовно 1\5 волонтерів може потенційно залучатися через своїх друзів. Такий ресурс надає додаткові канали розповсюдження інформації щодо волонтерства через вже діючих волонтерів, що може охопити підліткові та молодіжні секції, гуртки, навчальні заклади тощо. Це вимагає від установи дбати про власну репутацію не лише для зовнішнього представництва, а особливо працювати на внутрішній імідж, орієнтуючись на волонтерів, які вже залучені, шляхом здійснення моніторингу їх потреб через тренінгові заняття, психологічні тести, проведення систематичного навчання, підтримувати систему заохочень тощо. Така політика, по-перше, згуртує колектив волонтерів, що сприятиме їх тривалій діяльності в установі, а по-друге, створить ймовірність, що волонтери будуть рекламувати діяльність соціальної установи серед своїх знайомих і спонукати їх до волонтерства.

Отож, з усіх вище перелічених ми пропонуємо власну класифікацію мотивів волонтерів наступним чином:

Психологічні та духовні мотиви: боротьба з самотністю, відчуття потреби, особистісний ріст, віра в бога, почуття моральної повинності допомагати іншим, спокута провини

Соціально-психологічні мотиви: потреба в почутті єдності з людьми, потреба у спілкуванні, вираження солідарності до інших, розвиток комунікативних навичок

Емоційні мотиви: покращення свого емоційного стану, отримання морального задоволення від допомоги іншим людям, здатності щось змінити

Соціальні мотиви: бажання зробити свій внесок в розвиток свого району, знайомство з новими людьми (розширення соціальних зв'язків), реалізація власних ідей, відчуття суспільний зміст роботи, потрібність своєї праці, відчуття патріотизму, подолання стереотипів, прохання друзів, приклад батьків, корпоративний принцип

Освітньо-професійні мотиви: отримання нових знань, навичок, досвіду зі своєї спеціальності, застосування своїх знань на практиці, підготовка себе до кар'єри, безкоштовне навчання

Гедоністичні мотиви: розваги, відпочинок, дозвілля

Отож, мотиви волонтерів бувають різними і в однієї людини їх може бути одразу декілька. Тому на рішення людини стати волонтером чи залишитися ним в певний проміжок може впливати один мотив, який є домінуючим, а тому активним. Це означає, що практикам волонтерства завжди треба пам'ятати, що те, що цікавить волонтера сьогодні - завтра може відійти на другий план (наприклад, певна потреба вже буде задоволеною) і тому його зацікавленість «переключиться» на інший вид чи сферу діяльності.

Розглянувши мотиви волонтерів та зовнішні чинники, що обумовлюють залучення людини до волонтерства, ми можемо сформулювати перелік основних зовнішніх факторів, що ми поділяємо на фактори середовища та організаційні фактори.

Фактори середовища.

1а. Виховання та наслідування. Формування у людини позитивного ставлення до волонтерства та мотивації до такої діяльності починається з раннього віку. В Україні лише в деяких школах існують волонтерські програми. Зазвичай залучення дітей до громадських робіт здійснюється не на добровільних засадах, а на основі добровільно-примусового обов'язку, що може значно погіршувати в майбутньому їх ставлення до волонтерства. Волонтерські програми у школярів та навчання їх першій медичній допомозі формують в учнів почуття соціальної відповідальності, лідерські якості, навички співпраці, а також мають благодійний вплив на здійснення альтруїстичних вчинків [7]. Якщо найближче оточення людини включено до волонтерської діяльності, то це може мати вплив на вибір людини щодо участі у волонтерстві. Особливо це стосується підлітків, які тільки починають інтегруватися в суспільне життя і роль референтної групи для них має велике значення. В малих соціальних групах молоді вперше пробує діяти, і вектор цих дій визначається саме цими групами [9]. Таким чином, створена в оточенні людини норма волонтерства може перерости у внутрішню норму людини і не просто впливати на її поведінку, а і спрямовувати її діяльність в певну сферу.

16. *Релігійна приналежність.* Людина керується релігійним настановами допомагати людям, здійснювати добро, бути терпимим до інших, що породжує альтруїстичний мотив до здійснення волонтерства.

1в. *Корпоративний принцип* починає діяти, коли волонтерами стають працівники певної установи для здійснення соціально-корисної діяльності, в тому числі підтримуючи таким чином позитивний імідж компанії.

Організаційні фактори: навчання, заохочення, «вступні випробування» для нових волонтерів.

Установам, які працюють з волонтерами, задля якісного виконання добровольцями соціальних програм та інших поставлених задач, необхідно створювати сприятливі умови для комфортної роботи залучених помічників. По-перше, це має бути (2а) *навчання* базовим принципам, поняттям волонтерства, основам певної соціальної чи іншої діяльності, якою волонтери будуть займатися. Тобто, забезпечити навчальними курсами, використовуючи різні форми: тренінги, виїзні семінари. Можна виділити дві категорії навчальних мотивів: 1) пізнавальні мотиви - інтерес до нової інформації, оволодіння навичками, вміннями; 2) соціальні мотиви – спілкування, взаємодія з іншими людьми, бажання людини зайняти певне місце, статус в системі соціальних стосунків [5, 18]. Таким чином ці заходи не тільки виконуються освітню функцію, а і згуртовують колектив волонтерів, налагоджуються стосунки між добровольцями та штатними працівниками. Крім того, якісні послуги можуть надаватися лише тими волонтерами, які мають необхідні знання та навички. Ті, хто надають послуги, відповідають перед клієнтом за якість, точність, конфіденційність, повноту послуг [10, 26].

По-друге, необхідно продумати (2б) *систему заохочення* волонтерів за виконану роботу. Це можуть бути корпоративні вечірки, поїздки в літні табори, бази відпочинку, певні грошові винагороди тощо. Психологічний клімат в організації в цілому сприяє успішній включеності волонтерів в колектив. По-третє, (2в) *вступні випробування чи конкурсна основа* здатні сформувані відповідальне ставлення людини до волонтерства, надати волонтерській діяльності цінності та статусу.

Таким чином, ми зазначили ряд організаційних чинників, які впливають на мотивацію волонтерів, до яких належать: адаптація та навчання, заохочення волонтерів, спеціальна програма відбору добровольців (наприклад, конкурсна основа).

Ми не можемо не врахувати внутрішні чинники, які важливі для волонтерів, хоча і не ставили собі за мету їх дослідити. Зазначимо, що внутрішні чинники формуються під впливом зовнішніх, тому певною мірою є їх наслідками. Отож, серед особистісних внутрішніх факторів виділимо наступні: власна відповідальність, усвідомлення наслідків власних дій, почуття власної гідності, підтримка власних цінностей, моральна повинність, психологічні травми, взагалі психологічний стан.

Таким чином, існує ряд факторів, які впливають на процес формування мотивів людини до волонтерства та на мотивацію діючих волонтерів. Чинники бувають внутрішніми та зовнішніми, які на нашу думку, дуже тісно пов'язані. Виділені нами основні зовнішні чинники впливу є важливими для врахування їх установами, які працюють з волонтерами, задля організації ефективної практичної роботи волонтерів, що в свою чергу покращить наданнями ними соціальних послуг і впливатиме на формування та підтримку позитивної репутації установи.

Література

1. Сикорская Л. Е., Толерантность в представлениях молодых российских и немецких волонтеров социальной работы, Социологические исследования, № 9. Сентябрь 2007-С.52-58
2. Schwartz T., Anthropology and Psychology. In: New direction in Psychological Anthropology. Theodor Schwartz, Geoffry M. White, Catherine A. Lutz (eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 1992 – 355 p.
3. ХекхаузенХ., Мотивация и деятельность. 2-е изд. - СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. - 860 с
4. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами, С.226-273 [Електронна версія - http://www.isras.ru/files/File/Publication/ESS_Chп8_OK.pdf]
5. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. 352 с.
6. Аронсон Э., Общественное животное. Введение в социальную психологию. / изд. 7.; пер. с англ. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 517 с.

7. Майерс Д.. Социальная психология (Social Psychology). Издательство: Питер, 2007 г. - 794 с.
8. Barra A., "Social Service Programs and Congregational Ideology: Characteristics of those who Volunteer", 2006. - pp.1-18 [Електронна версія - research.allacademic.com]
9. Кули Ч. Х., Человеческая природа и социальный порядок. М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000,. – 320 с.
10. Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга I та II // Кол. авторів / За редакцією Сідельнік Л. Л. – К: Український фонд соціальних інвестицій. 2007. – 232 с.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ В ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Іпатов Е.Ф.

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології і соціальної роботи ФСП НТУУ «КПІ»

Павловський В.В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології і соціальної роботи ФСП НТУУ «КПІ»

В статті аналізуються процеси стандартизації в соціальній роботі як механізму акумулювання колективного досвіду людей шляхом розробки та застосування стандартів. В соціальній роботі накопичена інформація концептуалізується в систему загальноприйнятих зразків (стереотипів), доповнюючись певними правилами їх оперування та використання. Існування стандартів в динамічній системі соціальної роботи забезпечує її мультистійкість і спадкоємність, що однак не заперечує, а, навпаки, логічно припускає різноманітність варіацій її характеристик.

В статті аналізуються процеси стандартизації та застосування стандартів в соціальній роботі. Комплекс стандартів в соціальній діяльності являється цілісною багатоуровневою системою, яка характеризується визначеними правилами і інноваціями в практичній роботі. На визначених етапах розвитку суспільства виникає необхідність в удосконаленні стандартів в соціальній роботі, що детермінує трансформацію її форм і змісту.

Ключові слова: соціальна робота, стандартизація, стандарти, вітчизняний та міжнародний досвід стандартизації.

Актуальність теми дослідження полягає у вивченні соціальних проблем стандартизації, застосування системи стандартів у практичній соціальній роботі. Соціальній роботі, як особливому виду діяльності людей, притаманна специфічна, лише їй властива, система ідеалів, цінностей, принципів і норм професійної поведінки фахівців, клієнтів, керівників, що складається в процесі її функціонування та розвитку. Ця система впроваджується та функціонує в особливому соціокультурному просторі, який отримав назву нормативна система стандартів та професійна кодексова культура.

Мета дослідження полягає у аналізі практичної соціальної роботи з точки зору динаміки, причин та наслідків змін в засвоєнні світового і українського досвіду стандартизації в цій діяльності. Проблема фокусується на питанні пошуку об'єктивної основи для прийняття і застосування стандартів в соціальній роботі, що створюють її стійкий теоретичний і прикладний фундамент. Введення у науковий обіг та практичну соціальну роботу комплексу державних стандартів, що містить такі позиції, як нормативність, регламентованість, цілепокладання, ментальність, колективність, відповідальність, ефективність дозволяє з'ясувати основні детермінанти стійкості характеристик соціальної роботи.

Природно, що об'єктивні зміни в українському соціумі знайшли відображення в стандартизації практичної діяльності в усіх сферах суспільства (соціальній, економічній, політичній, духовній). Досвід практичної роботи фахівців знайшов своє відображення у використанні міжнародних стандартів з соціальної роботи та складанні і застосуванні вітчизняних стандартів з соціальної роботи. Великий обсяг державних рекомендацій, правил, інструкцій та інших документів в різних країнах та в нашій країні, їх застосування, підтверджує той факт, що з їх допомогою поступово вивчаються та вирішуються соціальні проблеми людей, регулюються відносини між ними.

Отже, діючий комплекс стандартизації в соціальній діяльності в кожній країні є цілісною багаторівневою системою, що характеризується іманентним змістом і формою, які відображені в нормативних документах. З врахуванням змін в суспільстві і постійних інновацій в професійній діяльності вдосконалюються технології та процедури цієї роботи. В нормативних документах та в діючому державному механізмі закладені правові принципи, методи, процедури надання компетентної соціальної допомоги людям в їх повсякденному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. В соціології немає єдиної точки зору в інтерпретації комплексу стандартизації та стандартів, а також відсутні чітко сформульовані позиції щодо критеріїв їх вибору. Це обумовлено, по-перше, об'єктивним чинником: непросто виокремити в сфері соціальної роботи специфічний, внутрішній єдиний, обумовлений низкою постійних показників комплекс явищ; по-друге, суб'єктивним фактором – неминучим

зіткненням різних точок зору і наукових підходів до цих критеріїв. Мова йде про цілісну багаторівневу систему незмінних взаємозв'язаних параметрів соціальної роботи, що складають відповідну ієрархію методів, засобів і алгоритмів дій суб'єктів та об'єктів і їх загальна оцінка проблем за ступенем значущості для людини.

Підкреслимо, що в фокусі дослідження знаходиться соціальна робота, яка сформувалась в результаті взаємодії побутових форм людської активності і соціальної практики і ввібрала у себе конструктивні елементи усіх сторін його життєдіяльності. Вона є продуктом колективної життєдіяльності людей, поєднаних спільними екзистенціальними орієнтаціями, соціальними проблемами і досвідом спільної життєдіяльності. Тому у подальшому аналізі соціальної роботи будемо визначати на основі критеріїв стандартизованості дій членів суспільства з точки зору підтримки рівня соціальної консолідації у суспільстві.

Дослідження проблематики стандартизації соціальної роботи постійно обговорюється в наукових збірниках, матеріалах конференцій, на сторінках відомих наукових видань, у спеціалізованих журналах. Тематика цих матеріалів різноманітна: аналізуються проблеми нормативно-правового забезпечення соціальної роботи \Синчук С.М., Бурак В.Я.\ , управлінські аспекти соціальної роботи \Гриненко А.М., Скуратівський Е.А., Палій О.М.\, організація соціальної роботи \Лазоренко П.Б., Пінчук М.І.\

Досліджуються також практичні аспекти соціальної роботи: етичні кодекси соціальної роботи (О.І. Холостова, А.Л. Чумак), етичні цінності та принципи в соціальної роботи (В.Л. Кулініченко, А.Й. Капська), соціальні технології в сучасному світі (В.М. Іванов, В.М. Шахрай), зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання (Д.І. Пашенко, М.І. Красовицький). Названі автори вбачають в стандартизації позитивні можливості для вдосконалення професійної діяльності соціальних працівників, в формуванні державних норм і правил та етичних цінностей та принципів кодексової культури в соціальної роботі. Дослідники акцентують увагу на необхідності подальших наукових розробок в галузі вивчення механізмів, процедур, методів стандартизації в соціальній роботі.. Тому актуальною проблемою стає дослідження нормативно-правової бази стандартизації на основі оцінки критеріїв доцільності нормативного регулювання дій людей з точки зору ефективності соціальної допомоги і підтримки рівня соціальної консолідації членів суспільства.

У цьому ракурсі цікаво звернутись до концепції Шахрай В.М. відносно єдності об'єктивних умов і суб'єктивного фактору в практиці соціальної роботи. Автор наголошується значимість таких важливих пріоритетних положень: використання новітніх матеріально-технічних засобів та значних фінансових ресурсів державних та недержавних установ та організацій для підвищення якості соціальних технологій та для надання допомоги населенню, а також використання морально-політичного потенціалу самого населення, його морально-політичної свідомості, активності, наполегливості та ініціативи. Автор наголошує думку про універсальність застосування різних видів обґрунтованих та апробованих соціальних технологій для вирішення соціальних проблем українського суспільства [4, 17-18].

Виклад основного матеріалу. Дослідження соціальної роботи так чи інакше пов'язано з проблемою нормативного регулювання цієї сфери, стандартизації та застосуванням стандартів. Відзначимо, що семантика цього терміну залежить, перш за все, від сфери пізнання та використання. В словниках вказано, що стандарт (норма) є документ, який є результатом стандартизації: встановлює постійні основи діяльності або характерні риси виробів, процесів та послуг для загального і постійного користування. З позиції соціальної роботи стандарти тлумачаться як соціальна і культурна спадщина, що передається від покоління до покоління і відтворюється у певних суспільствах, їх соціальних групах у встановлених нормах та документах протягом тривалого часу [3, 236].

Соціальна сфера життєдіяльності включає в себе реалізацію різноманітних потреб і інтересів спільностей, груп, індивідів, регулювання відносин між ними в процесі праці, охорони здоров'я, соціального захисту, організації дозвілля тощо. Соціальна робота в цих сферах – це професійна діяльність суб'єктів, яка спрямована на підвищення якості життя людей, для якої притаманна специфічна, лише їй властива система ідеалів, цінностей, принципів і норм поведінки фахівців, керівників, що складається в процесі її становлення та розвитку.

Слід відзначити, що соціальна робота – явище багаторівневе і багатофункціональне, вона містить у собі різні способи стандартизації норм, уявлень і прагматичних дій людей. Практика свідчить що стандарти мають форму кодексів, тобто нормативних документів, які містять систематизовані норми якої-небудь галузі знань. Наприклад, професійні (етичні) кодекси в бізнесі, в соціальній роботі, освіті є діючими соціально-імперативними програмами діяльності фахівців на міжнародному та державному рівнях. Тому розуміння й дотримання всіх цих духовних досягнень як загальнолюдських цінностей слід вважати частиною стандартів, кодексів та правил професійної діяльності.

Отже, нормативний комплекс в сфері соціальної роботи в кожному суспільстві складається як цілісна багаторівнева система структур принципів, норм правил і механізмів, які діють у певному правовому полі країни. Законодавчу, нормативно-правову базу соціальної роботи в Україні складають правові документи, які розроблені та затверджені міжнародними організаціями та державними органами згідно наданих їм повноважень. Суб'єкти законодавчої та нормотворчої діяльності здійснюють владні функції по формуванні конституційної, законодавчої та нормативної бази діяльності органів влади по організації соціальної роботи з населенням країни, різними соціальними верствами та групами.

В залежності від наданих їм владних повноважень державні структури, їх органи та посадові особи розробляють та затверджують правові документи, які регулюють соціальні відносини в країні. Нормативно-правова база соціальної роботи в Україні включає в себе цілісну багаторівневу систему нормативних документів, які поділяються на такі групи:

- документи міжнародного співтовариства: декларації, правила, рекомендації, пакти, конвенції, протоколи, які мають рекомендований або обов'язковий характер при їх ратифікації в країні;

- документи центральних державних органів влади: Конституція, закони, кодекси, постанови, накази, інструкції ;

- документи регіональних та місцевих органів влади: постанови, розпорядження, рекомендації;

- документи органів самоврядування в районах громадах, мікрорайонах, населених пунктах: розпорядження, листи, звернення, рекомендації;

- документи організацій, установ, закладів: накази, розпорядження, інструкції, положення.

Важливе значення цих державних документів полягає у практичному здійсненні державної політики в сфері соціального захисту різних верств населення, організації конкретної допомоги і соціальної підтримки громадян законодавчими та виконавчими органами влади в центрі і на місцях та розподіл повноважень між ними відповідно до їх компетенції. Основні завдання, які вони виконують, мають відповідний рівень стандартизації адміністративно-управлінських функцій, прийняття та реалізації владних рішень в галузі соціальної політики держави. Наприклад, владні повноваження центральних виконавчих органів пов'язані з удосконаленням законодавства в конкретній сфері, організації і координації роботи підпорядкованих їм структур, розробкою комплексних державних програм, виділення бюджетних ресурсів, прийняття та здійснення управлінських рішень для вирішення конкретних проблем здійснення контролю за результатами роботи. Повноваження регіональних та місцевих органів влади пов'язані з розробкою та затвердженням і виконанням місцевих бюджетів, їх фінансуванням, організацією роботи органів захисту та соціального допомоги населенню регіону.

В галузі соціальної роботи велика увага приділяється організаційно-управлінському аспекту цієї системи - моделям управління структурами галузі, поскільки від їх діяльності залежить функціональність організації соціальної допомоги, проблеми та перспективи її розвитку, ефективність вирішення соціальних проблем в цілому.

Діюча централізована та інституалізована державна система управління соціальною сферою, і в першу чергу, соціальною допомогою в Україні набуває досить складного розгалуженого, багаторівневого вигляду. На сьогоднішній день ця державна система очолюється центральними органами влади (в межах виконавчої гілки - Кабінетом міністрів), якому підпорядковується ряд міністерств та відомств. Основні види соціальної допомоги реалізуються в межах наступних управлінських вертикалей: Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти, науки, молоді та спорту, тощо. Важливо зазначити, що найбільш масштабну організаційно-управлінську діяльність на сьогоднішній день в Україні здійснює Міністерство праці та соціальної політики, яке реалізує державну програму розвитку всієї галузі. Міністерство здійснює завдання щодо вдосконалення законодавства у цій сфері, здійснює владні соціальні та правові функції, координує діяльність підпорядкованих їм органів влади, органів місцевого самоврядування, контролює їх діяльність тощо.

Така централізована та бюрократизована державна система не відповідає вимогам сьогодення та сучасним європейським тенденціям в соціальній галузі. В цих країнах набувають поширення процеси децентралізації та деінституалізації та перерозподіл функцій між державними та недержавними структурами. Такі зміни відбуваються майже у всіх країнах Європи. Позитивними результатами відповідних владних дій є раціональний підхід до витрати коштів через цільові направлення, адресну матеріальну допомогу, розширення альтернативних форм соціальної допомоги з розбудовою волонтерського сектору, поширення корпоративістської ідеї серед населення про соціальну допомогу, формування активної позиції населення щодо розвитку місцевих соціальних ініціатив.

Проявом негативних тенденцій в цій сфері у різних країнах є невдоволеність своїм станом у представників незахищених верств населення, побоювання їх залишитись поза увагою соціальних служб, без соціальної допомоги взагалі. Тому переважає позиція зацікавлених сторін щодо поміркованого переходу до нових організаційно-управлінських форм та моделей соціальної роботи в цих країнах, та в нашій країні.

Суб'єктами соціальних служб в Україні виступають державні структури, неурядові організації, міжнародні організації. Відповідальність за виконання покладено переважно на такі державні структури як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Міністерство освіти, науки, молоді та спорту, МОЗ, Мінпраці, Мін'юсту, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації, місцеві органи самоврядування.

Основними напрямками діяльності названих та інших структур є:

- удосконалення законодавства України стосовно соціальної допомоги населенню з урахуванням вимог міжнародного права;
- забезпечення соціального та правового захисту незахищених груп населення;
- сприяння соціальному становленню і розвитку молодого покоління;
- здійснення заходів, спрямованих на розв'язання житлово-побутових проблем усіх категорій населення;
- забезпечення рівних прав і можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному, культурному та соціальному житті.

Державні органи здійснюють профілактичну роботу з населенням шляхом співпраці з неурядовими організаціями та центрами соціальних служб. Під час проведення спільних комплексних акцій розповсюджується інформаційна література, надаються консультації щодо викладених людьми соціальних проблем. Працівники усіх управлінь ініціюють та проводять з зацікавленими сторонами та особами різноманітні спільні практичні заходи.

Міжнародний досвід організації соціальної роботи свідчить про особливості її модернізації в кожній країні. У сучасних кризових умовах необхідне реформування соціальної сфери, створення ефективної системи управління соціальними службами кожної країни. Соціальна робота суттєво впливає на соціальне самопочуття суспільства, його членів. Цей вплив є результативним та дієвим, чим досконаліша організаційна та управлінська структура соціальних служб.

Особливостями реформування цієї сфери в Російській Федерації проявляються у тому, що відбувається постійний розвиток мережі установ і організацій соціального захисту, виникають їх нові види, що дозволяє забезпечувати задоволення назрілих соціальних проблем різних верств і груп населення. В Російській Федерації склалися різні види соціальних служб: державні, комерційні, змішані, а також служби, що працюють при добродійних фондах, регіональних і громадських організаціях.

Особливістю формування державних соціальних служб в країні є лінійна структура управління, з чітким розмежуванням повноважень, при якому виконавець підкоряється тільки своєму керівнику в усіх питань службової діяльності. Повна залежність роботи всієї організаційної структури від якості рішень першої посадової особи - є суттєвим недоліком такої моделі керівництва соціальною службою.

В функціональній структурі виконавці підпорядковуються декільком функціональним керівникам одночасно, але з різних питань. При такій структурі керівні вказівки є більш кваліфікованими, якісними та дієвими. Також існує програмно - цільова структура управління, де поряд з органами, що здійснюють управління по вертикалі, створюються додаткові органи, призначені забезпечити управління по горизонталі.

Система соціального обслуговування в Російській Федерації перебуває в стадії постійного вдосконалення. Розвиток мережі закладів соціальних служб стримується недосконалою правовою базою системи соціального обслуговування та захисту. Стандартизація усіх нормативних документів має складні процедури, а застосування стандартів не відповідає соціальним потребам населення країни. Недоліки цієї роботи пов'язані також з обмеженням фінансових ресурсів, наявних у розпорядженні органів управління федерального і регіонального рівнів, а також органів місцевого самоврядування. Крім того, відсутність координації в діяльності міністерств і відомств у сфері соціальної допомоги, брак професійного персоналу, що має якісну підготовку в галузі соціальної роботи, низький соціальний статус і неадекватна заробітна плата працівників соціальних служб - негативно впливають на якість цієї роботи.

Стан кризових соціально-економічних процесів, що відбуваються в усіх розвинутих країнах та в нашій країні, переконливо свідчить про необхідність проведення системних законодавчих та організаційних заходів по соціальному захисту та допомозі населення. Для більшості українського населення це пов'язано з матеріальними нестатками, несвоєчасною

виплатою заробітної плати, низьким рівнем пенсійного забезпечення, обмеженням субсидій, високим безробіттям.

В таких умовах першочерговою задачею є соціальний захист населення, як фактор зменшення соціальної напруги, створення умов для стабілізації ситуації. Соціальний захист населення, в першу чергу малозабезпечених, слід розглядати як систему законодавчих, економічних, соціальних гарантій, яка створює працездатним громадянам рівні умови життєдіяльності. Соціальний захист має бути направленим на забезпечення умов життя та покращення добробуту за рахунок особистого трудового внеску в конкретних економічних умовах. Непрацездатним та соціально вразливим верствам населення такий захист надає перевагу в користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків.

Гарантії соціального захисту надають кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності та задовольняти свої потреби. Важливою задачею захисту є також підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, соціальною нерівністю, що знаходить прояв у страйках, актах громадянської непокори.

Проблеми соціального захисту населення по-різному вирішуються в межах різних країн. В умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки проблеми соціального захисту вирішуються державою при одночасному зростанні ролі ринкових механізмів в проведенні соціальної політики. Рівень життя людей, не спроможних брати участь у суспільному виробництві та наданні послуг, цілком залежить від держави, і є однією з її першочергових завдань. В умовах становлення ринкових відносин, що супроводжуються перебудовою і спадом виробництва, зростанням цін, інфляційними процесами, економічне становище непрацездатних погіршується, тому їх соціальний захист є одним із першочергових завдань.

Проблема низького рівня життя, як результат негативного переходу до ринкових відносин, існує у багатьох країнах, розрізняють лише його форми і масштаби. Нині в Україні система соціального захисту населення перебуває в стадії розвитку: тривають пошуки її оптимальної структури та формування основних функцій, провідних напрямків діяльності на різних рівнях. Здійснюється державні заходи щодо відпрацювання економіко-фінансових, організаційно-технічних засобів і важелів підтримки соціально вразливих верств населення та окремих громадян. Вирішення проблем малозабезпечених верств населення, спрямовано на забезпечення їх соціальних гарантій залежно від майнового стану та доходів сім'ї. Має здійснюватися активна адресна державна підтримка вразливих верств населення та контроль за використанням державних коштів.

Соціальний захист в таких кризових умовах повинен будуватися на основі соціальних нормативів, які є науково-обґрунтованими показниками рівня споживання різних благ і послуг, розміру грошового доходу й інших умов життєдіяльності населення. Головним серед соціальних нормативів являється мінімальний прожитковий бюджет для задоволення першочергових потреб. Розраховується як система соціальних нормативів, що виражають думку фахівців та уявлення людей про мінімальний суспільно-необхідний рівень потреб, що задовольняли б їх найбільш життєві інтереси. В першу чергу, задовольнити потреби в харчуванні на рівні мінімальних фізіологічних норм споживання, які покривають енергетичні витрати і потреби організму в основних харчових продуктах, необхідних для життєдіяльності дорослих і дітей.

Рівень доходів також повинен бути достатнім для забезпечення мінімальних потреб в необхідних предметах одягу, взуття, предметах культурно - побутового призначення, та для першочергових послуг. Процедури розроблення мінімального бюджету потреб для українського населення формуються на нормативній базі, які мають назву стандарти прожиткового мінімуму.

Одним із основних напрямків удосконалення цієї роботи є реформування системи соціального захисту населення шляхом поглиблення адресної державної соціальної допомоги. Окремі пільги населенню має бути замінено на соціальні послуги.

Необхідно посилити громадський контроль за обґрунтованістю призначення державної соціальної допомоги, підвищити адресність надання цього виду допомоги категоріям громадян, які цього потребують, що дасть змогу перерозподілити державні кошти на створення нових робочих місць, підвищення розмірів допомог.

Суспільства різного типу відрізняються наявністю або відсутністю різних державних стандартів у галузі соціальної роботи, а й специфічним їх змістом, особливими засобами їх трансмісії, формами функціонування в конкретній країні. Для соціальної роботи характерно жорстка система нормативів, стереотипів, що охоплює всі сфери життя: низький темп

оновлення стереотипів сприйняття та застосування іновацій в соціальну сферу; конвенціональний механізм їх ретрансляції в соціальне середовище. Однак це не означає стагнацію стереотипів соціальної роботи. Тому є усі підстави говорити про факт варіювання стандартів у соціальній роботі.

Під варіативністю стандартів ми розуміємо видозмінювання їх другорядних елементів при зберіганні базових елементів на всіх рівнях та сферах суспільства. Поняття «варіативність» тісно пов'язане з категорією «стійкість», природно, варіювати може лише те, що має стійкі базові ознаки.

Проблема зосереджується на пошуку об'єктивної основи для розуміння у стандартах соціальної роботи нормативних вимог та правил, що створюють її стійкий правовий фундамент та регламентують спільну діяльність.

В основі соціальної роботи лежить принцип колективності, як необхідна умова формування і функціонування стійкої соціальної спільності людей. Головними детермінантами колективності є спільні цілі, норми і цінності народу, що обумовлюють форми і способи об'єднання і взаємодії людей в їх спільній цілеспрямованій правозахисній діяльності у суспільстві.

Отже, колективність в соціальній роботі – це спільність людей, які поєднані спільними цілями, підпорядковуються спільним соціально-регулятивним нормам і мають спільні соціальні цінності. А феномен ментальності складає інваріантну основу світогляду народу і присутній на всіх рівнях його життєдіяльності: в процесі творчості, споживання, відтворення духовного потенціалу і передачі життєвого досвіду в соціальній діяльності людей [1, 145].

Наприклад, в таких міжнародних документах, як «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» і «Стандарти етичної поведінки» вказано, що кожний соціальний працівник повинен зрозуміти унікальність кожної людини і гуманістичний характер наданої йому допомоги. Згідно зі «Стандартом кваліфікації практичної соціальної роботи» в Україні соціальному працівнику необхідно лише мати уявлення про роботу з окремими клієнтами і групою. Тобто, цілепокладання кодексової культури в міжнародних стандартах і українських стандартах мають розбіжності щодо етики поведінки соціального працівника, що свідчить про інваріантність соціальної роботи. Критерієм варіативності цілепокладання в соціальній діяльності є її соціальна значущість і ефективність застосування для підтримки колективної та індивідуальної життєдіяльності людей і рівня консолідації членів суспільства. Подальшими кроками цієї політики є інтегрування стандартів у соціальну практику: вони апробуються, закріплюються в свідомості людей, асимілюються у різні сфери суспільного життя та впроваджуються у соціальній роботі [2, 67].

Висновки з даного дослідження. Слід зазначити, що соціальні проблеми українського суспільства можна розв'язати тільки шляхом удосконалення та оптимізації діяльності всіх органів центральної та місцевої виконавчої влади, до компетенції яких належить забезпечення достатнього рівня життєдіяльності людей та соціальний захист вразливих категорій населення. Вирішення зазначеної проблеми не може бути справою будь-якої окремої інстанції, потрібна координація діяльності державних і громадських структур, тісна щоденна співпраця служб соціального захисту органів охорони здоров'я, працівників освіти, культури, правоохоронців, науковців. Спільними їхніми зусиллями можна добитися створення державних механізмів, які б забезпечували правові гарантії і свободи щодо організації соціального захисту населення України. Тому важливо формувати та використовувати систему державних норм, правил, процедур щодо організації комплексного вивчення цієї проблеми та її практичного вирішення.

Тому, комплекс стандартів є цілісною багаторівневою системою, що характеризується науковим, теоретичним змістом і практичною формою їх застосування. Якщо зміст системи визначається сукупністю зв'язаних між собою норм, то форма – це спосіб їх стандартизації (імманентна структура системи, характер зв'язків між стандартами, послідовність зміни стану їх взаємодії). Ці діалектичні протилежності знаходяться у взаємозв'язку і детермінують специфіку соціальної роботи, надають їй визначеності. Зміст та форми соціальної роботи знаходять відображення в соціальній політиці держави. На всіх етапах розвитку суспільства постійно виникає необхідність в удосконаленні процесу стандартизації соціальної роботи, що пояснюється кризовими умовами та практичною доцільністю надання допомоги населенню.

Література

1. Герчанівська П.Е. Українська народна культура: християнський вимір: [монографія] Поліна Евальдівна Герчанівська. – К.: Університет «Україна», 2011. – 426 с.
2. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти: <http://webcache.googleusercontent.com/scarch>.

3. УСЕ. Універсальний словник - енциклопедія/ Гол. ред. М. Попович. – [4-те вид., перероб., доп.] – К.: Видавництво «Тека», 2006. – 1432 с.
4. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. –К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ ЦЕНТРУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СССМ ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА З НЕДЕРЖАВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯ В РАМКАХ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І.М. Палько

*аспірантка кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності
Житомирського державного університету ім. І.Франка*

У статті розглянуто особливості організації неформальної освіти з питань толерантності в рамках проектної діяльності, на прикладі Центру міжкультурної толерантності ЖДУ ім. І.Франка; визначено алгоритм підготовки та реалізації проектів; підкреслено потребу готовності соціальних педагогів до проектної діяльності як безпосередніх виконавців соціального замовлення.

В статье рассмотрено особенности организации неформального образования по вопросам толерантности в рамках проектной деятельности, на примере Центра межкультурной толерантности ЖГУ им. И. Франка; определено алгоритм подготовки и реализации проектов; подчеркнута потребность готовности социальных педагогов к проектной деятельности как непосредственных исполнителей социального заказа.

In the article the features of organization of informal education are considered on questions tolerance within the framework of project activity, on the example of Center of mizhkul'turnoy tolerance of Zhytomyr Ivan Franko State University; certainly the algorithm of preparation and realization of projects; underline necessity of readiness of social teachers to project activity as direct performers of social order.

Ключові слова: соціальний проект, проектування, полікультурність, толерантність, соціальний педагог.

Інтеграція України у Європейське співтовариство, трансформація соціальних традицій, власне полікультурність держави, а згідно сучасних тенденцій підвищена міграційна мобільність, ризики виникнення конфліктних ситуацій із питань національної ідентичності, потреби в збереженні власних традицій, побутування упередженого ставлення, певних стереотипів у населення, фактів вандалізму щодо історико-мистецьких пам'яток та ін., а з іншого боку — виїзд українців за кордон, де вже вони можуть стати об'єктами дискримінації, — все це вимагає інформаційної просвіти громадян, формування у них навичок толерантної поведінки та правової грамотності, а також дотримання демократичних правових норм, зокрема, щодо толерантності у полікультурному середовищі. На сьогодні актуально є організація неформальної освіти з питань толерантності шляхом реалізації соціальних проектів, що втілюються в життя державними та громадським організаціями, а соціальні педагоги є безпосередніми виконавцями соціального замовлення тощо. Згідно актуальності даної проблематики визначимо мету нашої роботи — розглянути особливості співпраці з громадськими в рамках проектної діяльності, на прикладі Центру міжкультурної толерантності ЖДУ ім. І.Франка.

Серед дослідників, які займалися вивченням проблематики проективної діяльності, можна відмітити В.М. Виноградова, О.О. Вяхіреву, Т.М. Дрідзе, В.А. Лукова, С.М. Щеглову [2, 157], М.О.Васильєву тощо, також різним аспектам педагогічного проектування присвячені праці В.П. Беспалька, Е.С. Заїр-Бека, І.О. Колесникової, С.О. Писаревої, В.Є. Радіонова, В.О. Ченобитова та ін. Роботи Е.О. Орлової, В.Л. Глазичева, Т.М. Дрідзе, О.П. Маркова, Л.М. Когана, О.М. Яницького та ін. розглядають проблеми соціально-культурного проектування; у працях П.С. Лернера, Ж.Д. Піта, М.Б. Павлової, М.І. Гуревича, В.Д. Симоненка, І.О. Сасової, М.Б. Романовської, О.О. Фураєвої та ін. даний метод представлено як самостійну систему навчання та спосіб пізнання учнями соціуму [5, 91].

У конкретній формі — проектування є виразом прогностичної функції управління. Воно є попереднім відтворенням дійсності, створенням прототипу передбачуваного об'єкта, явища чи процесу за допомогою специфічних методів. Застосовується як для розробки різних варіантів вирішення нових соціальних проблем, так для складання соціальних планів і програм з регулювання видозмінених, хоч вже відомих, соціальних процесів та явищ [2, 157]. Сутність соціально-педагогічного проектування має полягати у виявленні педагогічного потенціалу соціального середовища й подальшого його перетворення у збагачене соціально-педагогічне середовище, оптимізоване метою соціального становлення особистості [4, 10]. Соціальний проект — це сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримання в середовищі, що змінюється, матеріальної

або духовної цінності. Це нововведення мусить мати просторово-часові обмеження, а його вплив на людей – визнаватися позитивним за соціальним значенням. Проекти надають можливість апробації ідей, пошуку та концентрації відповідних ресурсів [2, 158-159].

Проектна історія України з проблематики формування толерантності є достатньо багатого, зокрема зупинимось лише на деяких її аспектах, а саме: з 2002 р. Конгрес національних громад України займається проектами для української молоді, спрямованими на виховання міжнаціональної та міжрелігійної толерантності, зокрема Міжнародний проект “Простір толерантності” (з 2005 р. — табір “Джерела толерантності” та з 2006 р. — міжрегіональні мережі підліткових клубів толерантності в п’яти містах України (Київ, Львів, Сімферополь, Маріуполь, Харків), Молдові (Кишиняу), Грузії (Тбілісі) [7]; з 2007 р. і до сьогодні Інформаційно-дослідницький центр “Інтеграція і розвиток” є провідною організацією АР Крим, що реалізує програми та проекти, спрямовані на формування толерантних взаєностосунків, взаєморозуміння, в суспільстві, розвитку діалогу, сприяння подоланню ксенофобії і нетерпимості: розробка та впровадження в освітнє середовище Криму та України інтегрованого курсу “Культура добросусідства” (з 2004 р.), проект “Подолання упереджень у молодіжному середовищі Криму” (2011-2012 рр.), проект “Єдність в різноманітності” (2012 р.), система тренінгів, круглих столів, науково-практичних конференцій та ін. [6]; проект “Розвиток культурного діалогу у Львові та Закарпатті”, що організовано Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та профінансовано Урядом Канади через Канадський Фонд Підтримки Місцевих Ініціатив (Канадський фонд) (2008 р.); всеукраїнський проект “Поширення полікультурних цінностей через проведення заходів “Жива бібліотека” в Україні”, що реалізується Міжнародною організацією з міграції (МОМ) в Україні спільно з Державним комітетом країни в справах національностей та релігії і Східно-Європейським Інститутом Розвитку (СЄІР) (з 2010 р.); проект “Толерантність на уроках новітньої історії”, що був здійснений благодійною організацією “Благодійний фонд “Перше вересня” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” (2010 р.); проект “Спецкурс для студентів педагогічних ВНЗ з формування толерантності при вивченні історії в школі”, реалізовано Всеукраїнською спілкою викладачів суспільних дисциплін і громадської освіти за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” (2010 р.); проект “Сприяння вихованню міжнаціональної та етнічної толерантності серед молоді Луганської обл.”, що реалізовувався громадською організацією “Серце Жінки” (2010 р.); реалізовано проект “Українські книги для навчання толерантності”, що здійснювався рядом українських недержавних організацій при фінансовій підтримці нідерландських організацій Дім Анни Франк, Фонд проектів Центрально- і Східноєвропейського книговидавництва (2010-2011 рр.); проект “Історія Голокосту”, що реалізується Українським центром вивчення історії Голокосту спільно з Всеукраїнською програмою “Розуміємо права людини” за підтримки фундації Матра Кап та посольства королівства Нідерландів в Україні (2011-2012 рр.); проект “Форум-театр як інструмент розвитку міжкультурної толерантності” за сприяння UIA — в рамках благодійної програми САФ Росія “Європейські спільноти” та Хмельницького благодійного фонду Хесед-Бешт (2011 р.); національний соціальний проект до Євро-2012 “Давай разом!”, реалізований Державною службою молоді та спорту спільно з Представництвом ООН в Україні, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), UNAIDS, Фондом народонаселення ООН, координатором проектів ОБСЄ в Україні, LaStrada та ін. (2011 р.); створена вистава “Вдома в Україні” — проект Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні за сприяння Американської асоціації юристів (ABA/ROLI) в рамках Програми з протидії ксенофобії та расизму в Україні та Росії, яка реалізується та підтримки Бюро демократії, прав людини та праці Державного департаменту США (2012 р.).

Опираючись на проаналізований досвід, було розроблено пріоритетні напрямки організації неформальної освіти з питань толерантності Центром міжкультурної толерантності СССМ Житомирського державного університету ім. І.Франка, що був створений з метою теоретичного обґрунтування, експериментальної перевірки, апробації та популяризації науково-методичних, просвітницьких програм з проблем міжкультурної толерантності. Центр взаємодіє із органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, закладами освіти, культури, установами, громадськими організаціями, національно-культурними товариствами, громадськими об’єднаннями національних меншин тощо. Крім того, безпосередня співпраця в спільній реалізації проектів, проведенні акцій, “круглих столів”, тренінгів та ін. здійснюється з Житомирською обласною Асоціацією фахівців соціальної сфери (ЖОАФСС), Житомирським міським палацом культури, а також Ініціативою розмаїття Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, Інформаційно-дослідницьким центром “Інтеграція і розвиток” (АР Крим) та за сприяння Американської асоціації юристів Ініціатива з Верховенства права (ABA/ROLI).

Проаналізовані соціальні проекти мають спільний вектор проектування, а тому для розробки власних та їх втілення можна запропонувати розроблений В.В. Докучаєвою алгоритм, що буде доречним і для запропонованих нижче проектів, а саме [4, с. 10—11]:

Табл. 1. Алгоритм підготовки та реалізації соціальних проектів

аналітико-діагностуючий	аналіз ситуації; формулювання проблеми; діагностика чинників;
цілеутворюючий	вироблення ціннісних установок; визначення, ієрархізація цілей
стратегічно-прогнозуючий	висунення гіпотез; моделювання варіантів рішення; прогнозування результату; формування стратегії діяльності
концептуально-створюючий	формування концепції проекту; розробка узагальнених моделей діяльності; створення управлінських підсистем щодо реалізації проекту
організаційно-уточнюючий	конкретизація завдань; визначення умов та засобів організації процесу проектування; планування етапів реалізації стратегії
експериментально-технологічний	впровадження проекту; моніторинг процесу реалізації; організація зворотного зв'язку; поточна оцінка; коригування
рефлексивно-оцінювальний	оцінка, аналіз, узагальнення результатів; формулювання проблем; визначення пріоритетних напрямків подальшої діяльності
оформлення	опис процесу й результатів проектування; дескрипція параметрів продукту проектування – інноваційної педагогічної системи; звіт за результатами проектної діяльності – у вигляді публікацій, повідомлень, доповідей, захисту проекту тощо
експертно-оцінювальний	партисипація проекту; заключення експертної комісії; щодо діяльності проектного колективу з визначенням перспектив

Або етапи планування та реалізації проекту можна відобразити у формі циклу (див. Схема 1.) [3, 18]. Конкретне формулювання цілей проекту забезпечить успішну його реалізацію, в якості орієнтира можна використати методику характеристики правильної постановки цілей “Smart-аналіз”, згідно до якої цілі мають бути конкретними, такі, що можна виміряти, такі, що можна досягнути, реалістичні, обмеженими в часі [3, с. 23]. Проект соціальної педагогіки розуміють як інтегровану систему, що складається зі: сформульованих проектних цілей; створених для цих цілей соціальних установ, фізичних об'єктів, систем соціального захисту; розроблених і затверджених відповідних документів – програм, планів, кошторисів, розрахунків тощо; розрахованих матеріальних ресурсів – матеріальних,

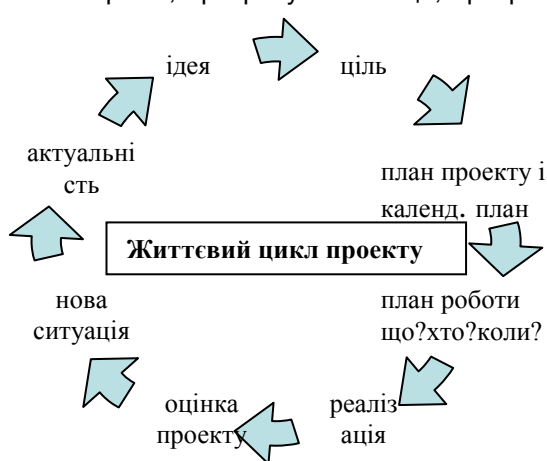

Схема 1. Модель життєвого циклу проекту

до представників етнічних та меншинних груп населення через просвіту студентської молоді” (2010-2011 рр.) передбачала вирішення водночас декількох актуальних проблем: просвіту молоді щодо міжкультурної толерантності, професійне становлення майбутніх соціальних педагогів, підвищення мотивації студентів до соціальної активності та захисту своїх прав тощо. Для нас було важливо, щоб представлена проблематика відображала потреби цільової аудиторії та якісно реалізовувалася у проекті, тому спочатку було проведено опитування серед студентів/студенток з метою визначення рівня обізнаності щодо теми толерантності. Проведення первинної діагностики дало можливість якісно розробити освітню сертифіковану програму, що складалася з п'яти восьми годинних тренінгів за наступними темами: “Толерантність. Когнітивно-орієнтований тренінг толерантності. Профілактика

фінансових, трудових, часових; комплексу управлінських рішень і заходів з досягнення цілей [2, с. 159].

Згідно алгоритму розроблено та реалізовано Центром міжкультурної толерантності СССМ ЖДУ ім. І.Франка спільно з Житомирською обласною Асоціацією фахівців соціальної сфери (ЖОАФСС) за підтримки Американської Асоціації Юристів Ініціатива з Верховенства Права (ABA/ROLI) два основні проекти, а саме: “Формування толерантності до представників етнічних та меншинних груп населення через просвіту студентської молоді” (2010-2011 рр.), “До толерантного суспільства через інформаційно-освітні кампанії для студентської молоді” (2011-2012 рр.). Обидва проекти тривалістю по 9 місяців, географія проектів — Житомир, Житомирський район.

Реалізація проекту “Формування толерантності до представників етнічних та меншинних груп населення через просвіту студентської молоді” (2010-2011 рр.) передбачала вирішення водночас декількох актуальних проблем: просвіту молоді щодо міжкультурної толерантності, професійне становлення майбутніх соціальних педагогів, підвищення мотивації студентів до соціальної активності та захисту своїх прав тощо. Для нас було важливо, щоб представлена проблематика відображала потреби цільової аудиторії та якісно реалізовувалася у проекті, тому спочатку було проведено опитування серед студентів/студенток з метою визначення рівня обізнаності щодо теми толерантності. Проведення первинної діагностики дало можливість якісно розробити освітню сертифіковану програму, що складалася з п'яти восьми годинних тренінгів за наступними темами: “Толерантність. Когнітивно-орієнтований тренінг толерантності. Профілактика

ксенофобії”, “Міжкультурна взаємодія та етнічні стереотипи. Профілактика упереджень, стереотипів та дискримінації щодо представників інших культур”, “Міжкультурна комунікація та компетентність. Вербальна і невербальна комунікація”, “Конфліктологія. Навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, вираженню своїх почуттів і переживань без конфліктів та насильства”, “Толерантність як складова педагогічної культури і педагогічної компетентності вчителя. Відповідність принципів виховання толерантності принципам педагогіки ненасильства-педагогіки співробітництва”. Організовано дискусійний відеоклуб, метою якого було започаткування ефективного та активного діалогу щодо обговорення проблем толерантності в українському суспільстві. Наступною формою превентивної роботи стала інтерактивна вистава “Я не люблю, або...”, що була створена студентським аматорським “Соціально-інтерактивним театром життя”. Метою такої форми роботи є не лише перегляд вистави, але й дискусія по її завершенню, не лише інформування, але й вплив на емоційну сферу глядача. Вистава стала переможцем IV Міського фестивалю “Ми обираємо майбутнє” 27-28 квітня 2011 р. Крім того, створено Інтернет-сторінку міжкультурної толерантності на сайті ЖДУ: <http://sssm.zu.edu.ua/trening.html>; електронну бібліо- та відеотеку. Досвід, отриманий у проекті, втілений у методичних рекомендаціях “Методика організації неформальної освіти студентів із питань міжкультурної толерантності”, де подано модель організації неформальної освіти студентів із питань міжкультурної толерантності, аналізується її необхідність і методи та форми проведення. По завершенню проекту було проведено повторне опитування учасників. Логічним завершенням проекту та гарантом його подальшої життєдіяльності було створення Центру міжкультурної толерантності при СССМ, а також продовжила діяти тренінгова програма Школи міжкультурної толерантності Центру тощо.

Співпраця Центру, Житомирської обласної Асоціації фахівців соціальної сфери та Американської Асоціації Юристів Ініціатива з Верховенства Права (ABA/ROLI) була продовжена в рамках проекту “До толерантного суспільства через інформаційно-освітні кампанії для студентської молоді” (2011/2012 рр.), метою якого є підвищення рівня обізнаності студентської молоді щодо питань міжкультурної різноманітності та толерантності до представників етнічних та меншинних груп населення шляхом проведення інформаційно-освітніх кампаній для студентів вищих навчальних закладів міста Житомира. Проведено 10 інформаційних кампаній, кожна з яких складається з декількох елементів: інтерактивна вистава, головною ідеєю якої є залучення молодих людей безпосередньо в театральну дію, що розігруються “Соціально-інтерактивним театром життя”. Вистава, яка триває близько 20 хвилин, включає у себе кілька сцен за темою дискримінації національних та меншинних груп населення. Далі розпочинається дискусія та рольові ігри, що проводяться фасилітаторами – експертами та членами Асоціації. Подальша дискусія має проходити в максимально дружніх обставинах для того, щоб учасники могли відкрито говорити про питання, які їх хвилюють. Власне тому і був вибраний формат кава-бесіди. Звертаючись до проблеми зростання випадків ксенофобії та расизму в країні, додана ще одна частина – міні-лекція, в якій пояснюється, юридичні аспекти та дії у разі випадків насильства, або переслідування представників етнічних та меншинних груп населення, яким чином та де, можна отримати соціальну правову допомогу (волонтери Юридичної клініки ЖДУ ім. І.Франка). Наприкінці заходу поширюється інформаційний довідник, який буде містити інформацію про алгоритм поведінки та отримання допомоги у разі порушення відповідних прав. Таким чином, інформаційно-освітня кампанія включає: 1) інтерактивну виставу; 2) дискусію у форматі кава-бесіди; 3) рольові ігри; 4) міні-лекцію юриста; 5) розповсюдження інформаційних матеріалів. Планується видання методичного посібника для громадських організацій та студентських об'єднань “Допомога потерпілим від проявів ксенофобії, расової та етнічної дискримінації”. Паралельно з інформаційними кампаніями проводиться конкурс студентських есе “Я – у мультикультурному суспільстві”. Переможці конкурсу будуть оголошені на заключному проектному заході – Панельній дискусії “До толерантного суспільства через неформальну освіту”, яка відбудеться 25 травня 2012 р.

Реальне включення студентів не тільки в осмислення свого професійного оточення, але й перетворення його; можливість рішення проблем і реалізації ідей, особистісно-значущих для педагогів; одержання реальних результатів своєї праці, впровадження їх в життя; поступове освоєння технології особистісного проектування своєї освіти, професійної діяльності, рішення життєво важливих питань; вільне творче самовираження педагогів, що не обмежується рамками предмета, бюджету часу; відчуття реальної користі, що принесе розроблений і впроваджений проект; освоєння досвіду емоційно-ціннісного відношення до дійсності; інший рівень, інша якість, інший зміст проблем, які доводиться вирішувати суб'єктам освітнього процесу; необхідність використання при розробці проектів знань із різних предметів, вихід їх за межі змісту традиційного навчання; більшу варіативність у

застосуванні різних алгоритмів проектування [5, 97] дозволяє говорити про професійне вдосконалення майбутніх фахівців поза рамками традиційної освіти. Можна стверджувати, що проєктивна діяльність є основою інновацій у соціальній педагогіці, а відповідно і розвитку соціального педагога, у цілому [2, 162]. Проте перспективами подальших розвідок у даному напрямі є з'ясування готовності майбутніх соціальних педагогів до проєктної діяльності в рамках неформальної освіти з питань толерантності.

Література

1. Басюк Т.П. Соціально-педагогічний потенціал проєктної діяльності міжнародних неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей / Т.П. Басюк // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. — 2008. — Вип. 123. — С. 15—20. — (Серія “Педагогічні науки”).
2. Васильєва М.О. Проєктна діяльність як основа професійного розвитку соціального педагога / М.О. Васильєва // Соціальна робота в Україні : теорія і практика, 2011. — №3/4. — С. 156—162.
3. Давай сделаем проєкт! : путеводитель по проєктному менеджменту / Сост. и ред. нем. изд. Паулине Толон ; ред. на рус. Зоя Лукьянова, Оксана Иванова, Мария Долгих, Зигрун Деринг ; перевод. с нем. — Пермь : ЗАО “Полиграфкомплект”, 2007. — 202 с.
4. Докучаєва В. В. Соціально-педагогічне проєктування як різновид соціальної творчості / В.В. Докучаєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2011. — № 4 (215). — С. 5—13.
5. Лісіна Л.О. Проєктна діяльність як складова професійно-педагогічної культури / Л.О. Лісіна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2009. — №143. — С. 90—98.
6. <http://www.ciet.org.ua>
7. <http://www.tolerspace.org.ua>

МОДЕЛИ СУПЕРВИЗИИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Черепанова Т.В.

Кандидат социологических наук, доцент

Приазовский государственный технический университет

Ключевые слова: синдром эмоционального выгорания, супервизия, модели супервизии, супервизорская работа в минигруппе.

Социальная работа – специфический вид профессиональной деятельности, характеризующийся высоким уровнем психо-эмоциональной нагрузки, требующий от специалиста существенных личностных затрат и моральной ответственности. Социальный работник выполняет множество ролей, решает ряд разноплановых задач по улучшению социального функционирования своих клиентов. Особенностью непосредственного взаимодействия в социальной работе является отказ от субъективной интерпретации социальным работником ситуации клиента, однако требует от него личной ответственности за принятие решений и их последствий. Таким образом, особая ответственность порой в буквальном слове, за жизнь и здоровье клиентов, а с другой недостаточный контроль со стороны руководства за психическим здоровьем самих социальных работников нередко приводит к развитию синдрома эмоционального выгорания. Это состояние, по оценкам экспертов, довольно распространено среди работников социальных служб, да и среди работников других помогающих профессий. Негативное влияние на здоровье оказывают постоянные стрессовые ситуации, в которые попадает этот работник в процессе социального взаимодействия с клиентом, постоянного проникновения в суть его проблем, а также по причине личной незащищенности и других морально-психологических факторов.

Проблема эмоционального выгорания социальных работников только недавно стала объектом внимания ученых в нашей стране. И хотя зарубежный опыт применения различных практик терапии и профилактики эмоционального выгорания достаточно разнообразен, в отечественной социальной работе он практически не используется. Этому может быть несколько объяснений, наиболее очевидным из которых является не достаточно высокий уровень теоретической подготовленности как социологов-практиков, так и руководителей социальных служб. Отсутствие должного внимания к проблеме психоэмоционального здоровья сотрудников не просто снижает качество обслуживания клиентов, но и разрушает самую сущность социальной работы. Отмечая особую актуальность этой проблемы в украинских социальных службах и организациях, мы обратились к этой теме **с целью** определения наиболее эффективной и менее затратной модели супервизорской работы по профилактике синдрома эмоционального выгорания у социальных работников.

Профилактика синдрома эмоционального выгорания является важной частью работы, как самого социального работника, так и руководителей социальных служб. Наряду с традиционными способами, такими как психогигиена, тренинговая и психотерапевтическая работа, в последнее время все активней применяются методы супервизии, которые являются на наш взгляд наиболее эффективными профилактическими мерами сохранения устойчивого эмоционального состояния социального работника.

Историю супервизии принято рассматривать параллельно с развитием социальной работы, однако научная основа супервизии стала развиваться в контексте психотерапии и консультирования. За время развития и изучения супервизии появилось множество книг, очерков, монографий и статей посвященных супервизии. Среди зарубежных авторов, работающих над проблемой формирования теории супервизии можно выделить таких авторов: Дж. Винер, Р. Майзен, Дж. Дакхем, А. Браун, А. Боурн Д. Джейкобс, П. Ховкинс, Р. Шохет, Ж.-М. Делакура, Пауэлл, Бернс, Холлоуэй, Дж. Петт, Экстайн, Уоллерстейн, практики-психотерапевты: Ч. Труа и Р. Каркуфф, Н. Каган, А. Айви, Ж. Бернар и др. Среди российских авторов фундаментальные работы нужно отметить у представителей разных школ психологии и психотерапии: Б.Д. Карвасарского, И.Д. Булюбаш, Г. В. Залевского, А.П. Будника, А. С. Кулакова и др.

Супервизорская работа - это важнейшая форма профессиональной взаимопомощи и профессионального совершенствования, которая требует специальных знаний, навыков и опыта. Наряду с этим, супервизорство - эффективное средство профессиональной психогигиены и психопрофилактики для социальных работников.

Согласно определению Б.Д. Карвасарского, супервизию можно рассматривать как один из методов подготовки и повышения квалификации в области социальной работы; это

форма консультирования социального работника в ходе его работы более опытным, специально подготовленным коллегой, позволяющая ему (супервизируемому) систематически видеть, осознавать, понимать и анализировать свои профессиональные действия и свое профессиональное поведение[1]. Из этого определения явно видно назначение супервизии, а именно оптимизация и рационализация профессиональной деятельности социального работника.

Супервизия часто ассоциируется у руководителей социальной работы с практикой наставничества, однако последнее скорее выполняет функцию товарищеской поддержки или передачи опыта от опытного сотрудника молодому специалисту, тогда как супервизия – это целенаправленная работа по формированию профессионала социальной работы.

Супервизия - это метод недирективного вмешательства в процесс социальной работы, позволяющий осуществить консультирование консультантов или «контроль над контролем» наиболее эффективно. Важным элементом является определение границ, методов и участников супервизорского процесса. Супервизорское вмешательство должно носить характер постоянных или периодических консультаций, имеющих своей целью профилактические мероприятия, а также возможно выявление развития синдрома эмоционального выгорания на ранних стадиях. Для развертывания терапевтической супервизорской сессии необходимо определить степень и стадию явного синдрома эмоционального выгорания у социального работника.

Синдром эмоционального выгорания социальных работников необходимо рассматривать как явление противоположное нормальному функционированию профессионала в производственной среде. Набор ролей и функций специалиста в социальной работе имеет четко обоснованные границы и выполняемые специалистом задачи направлены, прежде всего, на достижение стоящих перед социальной работой целей. Функциональность специалиста социальной работы является нормой, тогда как нарушение одной или нескольких функций в результате снижения трудоспособности необходимо рассматривать как дисфункциональное состояние, т. е. патологическую утрату необходимых функций профессионала. Именно восстановление функциональности социального работника вызывает необходимость поиска путей ее восстановления через опыт супервизорской психотерапии. П. Ховкинс и Р. Шохет отмечают именно этот аспект супервизии, а именно восстановление или повышение эффективности функционирования социального работника: «супервизия - это насыщенное межличностное взаимодействие, основная цель которого заключается в том, чтобы один человек, супервизор, встретился с другим, терапевтом, и попытался сделать последнего более эффективным в помощи людям».[2]

Основные клинические проявления «выгорания» сводятся к ощущению усталости, отсутствию сил, наблюдается сниженный энергетический тонус, падает работоспособность и появляются различные симптомы физических недомоганий, склонность к злоупотреблению успокаивающими или возбуждающими средствами и т.д. У профессионала появляется отрицательная психологическая установка в общении с партнерами, коллегами, клиентами, пациентами, руководством, членами семьи и друзьями. Это приводит к конфликтам и утрате веры в свои возможности как профессионала и может стать причиной смены жизненного сценария и полного отказа от профессиональной деятельности в избранной сфере.

Еще одной важной особенностью профессионального выгорания социальных работников является преобладание процессов катализации выгорания над ингибиторами именно у людей, проявляющих склонность к помогающему труду, а именно эмоционально отзывчивыми, излишне тревожными, с гуманистической жизненной позицией [3, с. 59]. Таким образом, специалисты, имеющие личностную готовность к социальной работе и способные к реализации функций социальной работы, являются же и наиболее уязвимыми с точки зрения риска развития синдрома эмоционального выгорания. Данная зависимость может быть положена в основу выбора модели супервизии, определения ее задач и методов.

Признаками ранней стадии развития синдрома эмоционального выгорания может послужить ряд психоэмоциональных состояний социального работника, связанных с повышенной производственной нагрузкой в определенный временной промежуток. Это могут быть слишком глубокое интеллектуальное и эмоциональное погружение в проблему клиента, принятие на себя ответственности за неудачи клиента, ассоциирование проблем и переживаний клиента со своими личностными проблемами и переживаниями, желание оказать помощь всем и сразу и в случае неудачи ответственность берется на себя, трудности ухода от переживаний даже по окончании активного взаимодействия с клиентом и другие подобные состояния могут стать серьезными факторами развития клинических признаков синдрома эмоционального выгорания. Именно в этот период требуется особенно пристальное внимание за психоэмоциональным состоянием социального работника со

стороны руководства и супервизоров. Этот период является наиболее эффективным по предупреждению разрывания полной клинической картины синдрома эмоционального выгорания.

Если взглянуть на супервизию как на конкретную технологию, то это метод, с помощью которого назначенный организацией специалист (супервизор) помогает персоналу максимально эффективно противостоять психотравмирующим факторам, обучать навыкам психологической защиты и снятию напряженности. Этому будет способствовать формирование устойчивых навыков видения всех аспектов проблемы и собственную роль в их решении; руководить собственными чувствами в конкретных ситуациях; формировать положительное отношение к своей работе, брать на себя ответственность за её результаты. Важным заданием супервизора является также развитие профессиональной автономии, независимости супервизируемого, стабилизация его мыслей и чувств в отношении профессиональной деятельности, формирование модели анализа и компетентного решения проблем во взаимодействии с клиентами.

Специалисты предлагают два варианта супервизии: групповую и индивидуальную работу. Оба эти метода зарекомендовали себя с позитивной стороны, хотя и имеют свои сложности и недостатки. Среди недостатков можно отметить неравномерное распределение рабочего времени на каждого участника группы, динамичность групповых процессов, личностные особенности поведения участников группы и т.д. Влияние данных факторов на супервизорский процесс снижается, когда участники программы более или менее регулярно работают малыми группами, по трое. Наиболее популярна терапевтическая работа в таком формате в рамках гештальттерапии. Минигруппа представляет собой устойчивую во времени малую группу из трёх (четырёх) человек – участников долгосрочной программы по профилактике синдрома эмоционального выгорания. Каждый участник в процессе работы выступает в роли «социального работника», «клиента» и «наблюдателя».

Существуют два подхода к организации работы минигрупп. Согласно первому из подходов в тройке формируются устойчивые роли «социальный работник-клиент-наблюдатель». Согласно второму подходу роли в течение одной встречи меняются, то есть не существует постоянных пар «социальный работник-клиент». У каждого подхода есть свои плюсы и минусы. Так при первом подходе участники приобретают опыт долгосрочных супервизорских отношений, они учатся быть рядом с клиентом. При реализации второго подхода к плюсам можно отнести возможность работы с разными специалистами, по-новому взглянуть на привычные темы, проработать сложные, конфликтные отношения.

Организация теоретической и практической подготовки социального работника в форме минигрупп имеет под собой ряд оснований, главным из которых является поэтапное овладение будущим социальным работником собственной профессиональной позицией. Так, специалист, находясь в роли «клиента», приобретает способность осознавать, переживать и размещать чувства, сигнализирующие об актуальных потребностях. Находясь в роли «социального работника», помимо предыдущей способности, участник программы научается отслеживать, как те или иные реакции, слова, жесты, интервенции, интенции влияют на контакт с клиентом, формируют либо разрушают доверительные отношения. В роли «наблюдателя» социальный работник отслеживает феномены, происходящие в контакте социального работника и клиента, старается заметить реакции, интенции, остающиеся вне поля осознания социального работника.

Используя терминологию психоанализа, роль «наблюдателя» схожа с ролью наблюдающего «его» социального работника. В результате долгосрочной работы в минигруппе роли «клиента», «социального работника» и «наблюдателя» интериоризируются социальным работником и являются составляющими его профессиональной позиции. Таким образом, в фокусе внимания работающего социального работника находятся три области актуального взаимодействия: переживания и чувства клиента, собственные переживания и реакции, влияющие на актуальный контакт, «полевые феномены».

Супервизия работы участников минигруппы является необходимым компонентом профилактики психической деформации социального работника и должна осуществляться регулярно. Она направлена на решение ряда задач: профессионально-личностный рост каждого участника тройки; осознание психотравмирующего воздействия контактов с клиентами; развитие навыков саморегуляции и снятия эмоционального напряжения; разрешение феноменов групповой динамики (участники в реальном времени и пространстве учатся прояснять отношения, разрешать конфликты).

Можно сделать вывод, что многообразие моделей, форм и вариантов супервизии свидетельствует о её востребованности как способа профессиональной защиты специалистов «помогающих» профессий, так и способа снятия и предотвращения профессиональных стрессов и рисков. Однако до сих пор профессиональная супервизия в

Украине практически не получила распространения. Также не выявлено заинтересованности руководства социальных служб и организаций в проведении регулярных или хотя бы разовых супервизорских сессий. В то же время, распространенность синдрома эмоционального выгорания достаточно явно указывает на невозможность справиться с этим феноменом только лишь административными мерами. Возможности супервизии в профилактике синдрома эмоционального выгорания, доказанные зарубежным опытом, безусловно, смогут решить эту проблему.

На сегодняшний день в странах Европы и США в программу обучения студентов по специальности «Социальная работа» все чаще включают учебную дисциплину «Супервизия». Что касается стран постсоветского пространства, такая практика активно внедряется в ряде российских ВУЗов, выпускающих социальных работников. В Украине супервизия практически не изучается в высшей школе и развивается пока только как практическая область знания.

Применение супервизии в качестве технологии профилактики синдрома эмоционального выгорания для социальных работников эффективно применять и внедрять еще со студенческой скамьи, чтобы обучать студентов не только навыкам работы в качестве супервизора, но и самим активно применять техники и методы психологической профилактики синдрома эмоционального выгорания.

Вывод. Одним из важных результатов супервизии в социальной работе является повышение уровня осознания. Супервизорская работа в минигруппе, где роли социального работника, клиента и наблюдателя распределяются между участниками, раскрывает сущность происходящих в обыденной практике социального работника процессов и конфликтов, четко раскрывает механизмы травматизации помогающего субъекта и т.д. Супервизия способствует обучению социального работника, прежде всего контролю за собственным психическим здоровьем, саморегуляции эмоциональных процессов, пониманию закономерности своих психических реакций. Вместе с осознанием у социального работника появляется возможность рационализировать свои эмоции и соответственно управлять ими. Осознание возможных рисков и психических травм обеспечит защиту психики социального работника и снизит уровень распространения синдрома эмоционального выгорания среди социальных работников, что, безусловно, повысит эффективность социальной работы.

Література

1. Ховкинс П., Шохет Р. Супервизия. Индивидуальный, групповой и организационный подходы. / Издательство: Речь, 2002 г. С. 352
2. Орёл В.Е. Феномен «психического выгорания»: теория, проблемы диагностика // Орел, В. Е. Структурно-функциональная организация и генезис психического выгорания: Автореф. ... д-ра пс. н. / В. Е. Орел. – Ярославль, 2005. – 51 с.
3. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 752 с.

УДК 316.346.2

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЩОДО РЕАГУВАННЯ НА СКАРГИ З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Мороз А.В.

*викладач кафедри соціології та соціальної роботи
факультету психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій
Харківський національний університет внутрішніх справ*

В статті означено актуальні проблеми щодо розгляду скарг громадян з питань гендерної дискримінації, розкрито їх специфіку. Розглянуто механізми реагування на скарги, обумовлені порушенням прав людини через належність до певної статі, та запропоновано пропозиції щодо їх вдосконалення.

В статье обозначены актуальные проблемы рассмотрения жалоб граждан по вопросам гендерной дискриминации, раскрыта их специфика. Рассмотрены механизмы реагирования на жалобы, обусловленные нарушением прав человека из-за принадлежности к определенному полу, и предложены рекомендации по их усовершенствованию.

In article the actual problems of grievance to sex discrimination trial are specified, it specific character described. The mechanisms of reaction on grievance to sex discrimination are reviewed. The ways of this mechanisms improvement are proposed.

Слід погодитись з тим, що останнім часом в українському суспільстві спостерігаються досить суттєві зрушення щодо впровадження рівності прав і можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Про це свідчить ратифікація Україною основних міжнародних документів, які забороняють будь-яку дискримінацію за статевою ознакою, прийняття нормативно-правових актів на національному рівні, створення уповноважених органів, установ та організацій, чия діяльність прямо або опосередковано пов'язана з питаннями забезпечення паритетності статей, таких як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення паритетності статей, уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у складі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Однак, при високих оцінках рівня розвитку вітчизняного законодавства з питань забезпечення гендерного паритету розвиток інших складових державної гендерної політики в українському суспільстві оцінюється досить низько. І чи не найнижче з них оцінюються практики захисту від гендерної дискримінації через судові справи та подання скарг відповідним уповноваженим органам.

Згідно експертних оцінок, українських громадян можна умовно розділити на дві частини: одна частина обізнана частково, а друга – не обізнана взагалі стосовно своїх законних прав щодо звернення до компетентних інстанцій у випадках дискримінації за ознакою статі. Можна припустити, що така ситуація в певній мірі викликана сприйняттям як більш затребуваних та пріоритетних процеси подолання існуючого в суспільстві низького рівня гендерної культури населення, формування гендерної толерантності та чутливості, розповсюдження просвітницької діяльності, створення достатньої інформаційної та консультаційної мережі в регіонах країни.

Поряд з цим, поза належною увагою залишаються важливі питання подання громадянами скарг стосовно порушення їх прав за статевою ознакою та дієвого механізму реагування уповноваженими органами на них. Адже саме скарги громадян стосовно порушення їх прав через належність до певної статі є індикаторами реального стану речей у гендерній площині, який, на жаль, не завжди відповідає задекларованим принципам, та служать сигналом до конкретних дій з визначенням векторів і механізмів роботи з досягнення гендерного балансу в суспільстві.

Юридичним підґрунтям, що забезпечує можливість особам обох статей у рівній мірі реалізовувати свої права та свободи, є система права, яка побудована на визнанні загальних принципів та норм міжнародного права щодо захисту прав та свобод людини. Принцип заборони дискримінації закріплено в міжнародно-правових актах: Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року,

декількох конвенціях Міжнародної Організації Праці (МОП), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Конституція України як основне джерело права української держави містить пряму заборону будь-якої дискримінації за статтю. Так, «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які надають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (ст.24 Конституції України). Дана стаття Конституції України закріплює принцип однакового ставлення, який є одним із найважливіших у міжнародному праві і впливає передусім із загальноправового принципу рівності можливостей і заборони дискримінації.

Однак, Конституція є лише правовою базою для розвитку гендерного законодавства. Практичне втілення принципу рівності статей у всі сфери життя покликаний забезпечити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який набрав чинності 1 січня 2006 року. Цей закон регламентує здійснення контролю за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розгляду скарг на випадки дискримінації за ознакою статі, де ці обов'язки покладаються на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Крім цього, в Законі передбачено право на звернення особи зі скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів держави та суду, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань.

Однак, функціонування лише правової складової без залучення ефективних механізмів реагування на скарги, пристосованих до гендерної проблематики, зумовлених її специфічністю, зводить цей процес до виконання виключно формальних, поверхових та безрезультативних заходів.

Основним нормативно-правовим актом, що забезпечує громадянам та особам без громадянства, які законно перебувають на території України, право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із скаргами про порушення їх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів – є Закон України «Про звернення громадян». Згідно цього Закону скарга визначається як звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. Законом визначені права громадянина при розгляді скарги; обов'язки уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян щодо розгляду скарг; порядок розгляду скарг громадян; заборона відмови в прийнятті та розгляді скарги, розголошення відомостей, що містяться у скарзі та переслідування за подання скарги; відшкодування збитків громадянину у зв'язку з порушенням вимог Закону при розгляді його скарги; контроль за дотриманням законодавства про звернення громадян уповноваженими органами.

Як зазначалось вище, процес оскарження фактів дискримінації за ознакою статі специфічно вирізняється з-поміж інших скарг. Така специфічність полягає в труднощах зізнання про факти дискримінації чи насильства, жертвами яких частіше є жінки (сором, боязнь осуду, страх перед помстою), а, отже, і відсутності самих звернень до відповідних структур або відмови від показань через почуття страху, що, в свою чергу, ускладнює або унеможливує контроль за скоєнням таких фактів та, відповідно, виключає можливість будь-якого реагування на них. Та навіть якщо людина наважується дати правову відсіч гендерній дискримінації, то опиняється в розгубленості: кому дзвонити, куди йти, у кого просити допомоги, де сховатися від жорстокої розправи у випадку домашнього чи гендерного насильства.

Варто зауважити, що в контексті обговорення проблеми міжстатевго насильства, ми розмежовуємо поняття домашнього, сімейного, подружнього та гендерного насильства, що часто помилково сприймаються як тотожні. По-перше, термін «гендерне насильство» чітко вказує на те, що суб'єктом та об'єктом насильства є чоловіки та жінки; по-друге, цей термін дозволяє говорити про насильство, що відбувається не тільки в сімейній, але й в суспільній сферах. У випадку, коли головними причинами насильства в сім'ї є патріархальна

субкультура і патріархальний тип родини, що «традиційно» підтримують насильство над жінками; коли витоки насильства в сім'ї закладені у звичаях суспільства, в системі норм і правил, які передбачають для чоловіків і жінок різну визначену поведінку: активну та агресивну для чоловіків і покірну та поступливу для жінок; коли гендерні суспільні стереотипи підтримують «природні» дії кривдника-чоловіка та докоряють жертву-жінку за її «провокативну» поведінку домашнє насильство можна класифікувати як найтяжчий вид саме гендерного насильства.

Гендерна дискримінація, особливо коли йдеться про насильство, частіше має характер приватної справи як для жертв, які соромляться і не бажають розголосу та публічного осуду, так і для уповноважених інстанцій, до компетенції яких належить розгляд подібних скарг та реагування на них. Діяльність дільничних інспекторів міліції у сфері сімейного насильства, наприклад, носить переважно формальний характер, торкається лише предметного прошарку проблеми, не зачіпаючи аспект взаємовідносин учасників ситуації з посиланням на приватність справи (роз'яснювальна бесіда з кривдником), без залучення ефективних механізмів реагування на подібні випадки (з'ясування причин конкретного випадку насильства з застосуванням психодіагностичних методів задля вирішення конфлікту та уникнення рецидиву). Саме тому ефективність механізму реагування на скарги гендерно дискримінаційних практик визначається, перш за все, ступенем зацікавленості сторін (заявника та уповноваженої особи) у результативному розгляді скарги та конструктивному вирішенні проблеми.

Першим завданням, що ставиться перед уповноваженою особою при розгляді скарги – є кваліфікація її як дискримінації за статевою ознакою. Для цього спеціаліст повинен чітко розуміти сутність цього поняття та володіти навичками розпізнання його основних форм.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок», **дискримінація за ознакою статі** – це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків.

Гендерна дискримінація має наступні форми:

1) *пряма та непряма дискримінація*. Пряма дискримінація полягає у менш прихильному ставленні до особи однієї статі порівняно зі ставленням до особи іншої статі у такій же ситуації; непряма дискримінація відбувається, коли явно нейтральна норма/положення, критерії чи практика ставить осіб однієї статі у невідгідне становище порівняно з особами іншої статі, крім випадків, коли ця норма/положення, критерії чи практики є об'єктивно обґрунтованими законною метою та засоби досягнення цієї мети є відповідні й необхідні. Пряма дискримінація має місце, коли різниця у ставленні ґрунтується прямо та явно на різниці, пов'язаній винятково із статтю та характеристиками чоловіків і жінок, які не можуть бути об'єктивно виправдані. Натомість непряма дискримінація має місце, коли закон, державна політика чи програма не є дискримінаційною, на перший погляд, однак має дискримінаційні наслідки при застосуванні. Це може відбуватися, зокрема, коли жінки перебувають у невідгідному становищі порівняно з чоловіками у використанні певних можливостей чи привілеїв через існуючу нерівність.

2) *переслідування (домагання)* як форма дискримінації за ознакою статі. Згідно з визначенням, поданим у Директиві ЄС про рівне ставлення, переслідування (домагання) – це «небажана поведінка, яка стосується статі особи і виникає з метою чи має наслідком зачепити або принизити гідність особи, або створити загрозливе, вороже, принизливе, образливе середовище». Працівники, переважно жінки, на робочому місці часто зазнають переслідувань з боку працедавців або інших осіб, найчастіше тих, кому вони підпорядковані, через належність до певної статі. У зв'язку з цим міжнародне та європейське право використовують поняття *переслідування (домагання)* (harassment). Переслідування (домагання) на робочому місці можуть полягати у небажаних коментарях стосовно зовнішнього вигляду, одягу чи особистих характеристик особи, ворожій поведінці, спрямованій на її ізоляцію, необґрунтованій критиці, що принижує гідність працівника та погіршує його психічний стан. Така поведінка набуває характеру дискримінації у тому випадку, якщо в особи є розумні підстави вважати, що заперечення нею подібної поведінки поставлять її в несприятливе становище щодо її роботи, зокрема в ситуації, коли йдеться про прийняття на роботу чи просування по службі, чи якщо воно провокує виникнення неприязної атмосфери на робочому місці.

Слід, доречі, зазначити, що законодавство України не містить поняття «домагання (переслідування) на робочому місці» в той час, коли чисельні соціологічні дослідження свідчать, що жінки неодноразово повідомляли про таке ставлення до них з боку керівників чи колег. Як правило, зауваження та натяки, що таке відношення для них (жінок) не є

прийнятним, нічого не давали і нерідко закінчувалися звільненням дискримінованої особи через неможливість знайти інші способи виходу із ситуації.

3) *сексуальні домагання* як форма дискримінації згідно Закону України про «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначаються як дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (дотики, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Цей перелік можна доповнити такими видами небажаної сексуальної поведінки, як репліки із сексуальним підтекстом, брутальні жарти та натяки сексуального характеру, нав'язливі компліменти, недоречні коментарі з приводу одягу, зовнішнього вигляду певної особи, її сімейного стану, поблажливе або патерналістське ставлення, показ порнографічних матеріалів та інші дії небажаної уваги з сексуальним забарвленням, що принижують людську гідність.

Загравання сексуального характеру, вимоги сексуальних послуг а інша словесна чи фізична поведінка сексуального характеру є домаганнями, якщо:

а) підкорення такій поведінці стає умовою надання роботи у прямій формі чи опосередковано;

б) підкорення такій поведінці або її відхилення особою використовується як основа для прийняття рішення щодо роботи такої особи;

в) така поведінка має метою чи наслідком невинуватого втручання у виконання працівником своєї роботи або створення загрозливого, ворожого чи образливого середовища на робочому місці.

Варто зауважити, що європейське право іде шляхом встановлення відповідальності за домагання будь-якого працівника, а не лише керівника, а в окремих випадках також працедавця, який не вживав заходів для запобігання порушенню прав чи для захисту потерпілих. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зобов'язує роботодавця «вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань», однак, не визначає, які саме заходи повинні вживатися, та не встановлює відповідальності за недотримання цієї норми.

4) *віктимізація* як форма гендерної дискримінації полягає у ворожих (несприятливих) діях, які вживаються працедавцем як реакція на спроби застосувати правові принципи рівності та заборони дискримінації. Найкращим прикладом віктимізації є ситуація, коли працівника звільняють чи не підвищують у посаді, через те, що працівник звертався зі скаргами щодо домагань чи інші форми дискримінації. Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за незаконне звільнення працівника з особистих мотивів. Ця норма може бути застосована у випадках віктимізації, проте, законодавство України поки що не містить прямих норм заборони віктимізації та відповідальності за іншу дискримінаційну поведінку роботодавця.

В залежності від законодавчо передбачених повноважень різних інстанцій у справах порушення прав громадян через належність до певної статі, можливі два шляхи реагування на скарги з гендерної дискримінації уповноваженими органами:

1) якщо питання, порушене в одержаній скарзі, входить до повноважень відповідної інстанції, реагування на неї здійснюється згідно діючого законодавства з дотриманням вимог до належного оформлення скарги, залученням документів, необхідних для процедури розгляду скарги, дотриманням терміну подання скарги, роз'ясненням прав громадянина при розгляді скарги та обов'язків уповноважених органів щодо розгляду скарг;

2) у випадку, коли питання не входить до повноважень відповідної інстанції, в термін не більше п'яти днів скарга пересилається за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який її подав. Слід зауважити, що згідно українського законодавства недопустимою є безпідставна передача розгляду скарги іншим органам.

Можливий і третій, так би мовити, неофіційний шлях реагування на скарги про порушення прав за гендерною ознакою, де спеціаліст, до якого потрапила скарга, може виконувати одну з функцій - експертно-консультативну або медіативну.

Експертно-консультативна функція полягає в інформуванні особи стосовно компетентної інстанції, куди слід звернутися зі скаргою (дільничні інспектори міліції, психологи, соціальні працівники, спеціалізовані центри прийому та перебування жінок, які стали жертвами насильства, державні гарячі лінії, неурядові організації, правозахисні групи, юристи, суд) та як туди звернутися (надання телефонів, адреси, орієнтирів територіального місця знаходження).

Медіативна (посередницька) функція полягає в безпосередньому реагуванні на скаргу, а саме передбачає збір та аналіз уповноваженою особою інформації задля чіткого формулювання проблеми, навколо якої концентрується скарга, виявлення її суті для

подальшої класифікації, всесторонній розгляд альтернатив реагування та вибір варіанту на основі певних критеріїв його ефективності.

Реалії сьогодення показують, що в силу обставин, перед необхідністю реагування на скарги з гендерної дискримінації, зокрема на робочому місці, частіше опиняються не уповноважені особи, а перш за все, керівники, вихователі, педагоги всіх рангів, працівники соціальних служб, менеджери, консультанти, психологи та соціологи різних організацій, до яких звертаються люди зі скаргою або ж їм доручає «розібратися» в ситуації їх начальник. Іншими словами, в даному випадку в якості уповноважених осіб виступають люди (медіатори (лат. mediator - посередник)), які в силу своєї посадової позиції, професійної діяльності чи ситуації вимушені в тій чи іншій формі брати на себе функції врегулювання гендерно дискримінаційного конфлікту.

Досвід та результати соціологічних досліджень показують, що, наприклад, керівники як медіатори відчувають значні труднощі, пов'язані не стільки з відсутністю конкретних навичок діяльності такого роду, скільки з вибором принципової позиції відносно своєї участі, своєї ролі в даній проблемній ситуації, оскільки:

1) прийняття рішення «на користь» однієї сторони означає для іншої приєднання до позиції опонента, що викликає негативну реакцію в адресу керівника;

2) прийняття рішення начальником закріплює його відповідальність за реалізацію та наслідки такого рішення.

Крім цього, слід зауважити, що медіативна діяльність в сфері гендерної проблематики при отриманні інформації, необхідної для ефективного реагування на скарги, стикається з рядом проблем, а саме:

а) проблемою інтимності (замовчування інформації через її особистий характер);

б) проблемою мінливості (в ході бесіди заявник може відмовитись від скарги, наприклад, через побоювання осуду або страх негативних наслідків);

в) проблемою розкиданості даних («проживання» різних аспектів ситуації, в силу чого справжня проблема викривається тільки в певному контексті).

Попри те, що законодавство України передбачає своєчасність та ефективність процедури оскарження у різних інстанціях, реальна ситуація свідчить про необхідність вдосконалення механізму реагування на скарги з питань гендерної дискримінації, враховуючи гендерну специфіку. З огляду на це та враховуючи вищевикладене вважаємо за доцільне:

1) забезпечити спеціальне навчання з організації ефективного медіативного процесу, можливостей та релевантності його застосування, стратегій і технік, що використовуються медіаторами для спеціалістів, які працюють зі скаргами громадян у всіх регіонах України. Для вирішення цього завдання необхідно забезпечити організацію та проведення навчальних семінарів-тренінгів з питань встановлення довірливих відносин між медіатором та особою, яка звернулась зі скаргою, конструктивних прийомів і технік активного слухання, ведення діалогу, формування здатності до розрізнення позиційних вимог та базових інтересів сторін, технік рефлексивного та контекстуального втручання, а також техніки незалежного втручання медіатора в медіативному процесі. Особливу увагу в процесі навчальних семінарів-тренінгів слід приділяти усвідомленню необхідності вибору уповноваженою особою її певної позиції (позиції консультанта, медіатора чи психотерапевта), з чітким усвідомленням критеріїв, за якими обирається та чи інша позиція, та при необхідності здійснюється усвідомлений перехід із однієї позиції в іншу.

2) підвищувати рівень правової обізнаності з питань гендерної рівності, формувати гендерну чутливість, толерантність та культуру в осіб, які тим чи іншим чином стикаються з фактами порушення прав громадян за статевою ознакою. В зв'язку з цим необхідно забезпечити організацію та проведення навчальних семінарів-тренінгів для уповноважених осіб у всіх регіонах України з питань гендерної проблематики, зокрема, з питань гендерного насильства, гендерно-чутливого менеджменту, форм, методів та прийомів вирішення конфліктів, що виникають у сфері відносин „чоловіки-жінки”. Контроль за якістю та ефективністю проведення даних тренінгів повинен здійснюватись відповідно до спеціально розробленої програми та плану заходів.

3) забезпечити принцип відкритості самого процесу реагування на скарги з дотриманням всіх етичних норм спеціалістами, що працюють у цій сфері, з метою формування громадської думки про процес подання скарг з питань гендерної дискримінації як про загальнодоступний, справедливий, результативний, конфіденційний та позбавлений негативних наслідків механізм. Адже соціологічні дослідження свідчать, що одним із головних аргументів, чому жертви дискримінації, як правило, не звертаються до суду або інших інстанцій, є недовіра до справедливого розгляду справи та відношення уповноважених осіб до жертви, як до такої, що сама спровокувала кривдника. З огляду на це, корисним було б висвітлювати у засобах

масової інформації (телевізійних передачах, газетах, журналах) питання розгляду скарг з питань гендерної дискримінації уповноваженими органами, оприлюднювати інформацію за конкретними кримінальними справами, обвинувальними вироками суду, які винесені з цього питання.

4) розробити єдині інструкції для кожного з уповноважених органів щодо розгляду скарг з питань гендерної дискримінації, у яких чітко передбачити механізм дії цих органів по окремому виду порушення принципу паритетності статей, передбачити розмежування компетенції цих органів, види відповідальності за порушення законодавства про гендерну рівність (кримінальна, адміністративна, цивільна, трудова, дисциплінарна тощо).

Література

1. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. -К.: Логос, 2004. -320 с.
2. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї. Навчальний посібник. – За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. – К.: Національна академія внутрішніх справ України. – 2005. – 124 с.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.
5. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія. Наукове видання. - К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621 с.
6. Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст.561.
7. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. – М., 1998.

Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року N 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

ДО ПИТАННЯ ВИТОКІВ ТА РОЗВОЮ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Тараненко М.Г.

к.і.н., доцент

факультету соціології і права

Національний технічний університет України «КПІ»

В статті розглядаються проблеми виникнення та еволюції українського козацтва, як нового стану українського суспільства другої половини XV - середини XVII ст. Зокрема, автором висвітлюється різноманітні концепції походження козаччини в Україні, серед яких особлива увага приділяється автохтонній теорії, яка доводить, що українське козацтво, як нова організована суспільна верства, сформувалося на основі не прийшлого, а місцевого населення, що проживало на південному порубіжжі з Диким полем.

В статье рассматриваются проблемы возникновения и эволюции украинского казачества, как нового сословия украинского общества второй половины XV- середины XVII ст. В частности, автором освещаются различные концепции происхождения казачества в Украине, среди которых особое внимание уделяется автохтонной теории, которая доказывает, что украинское казачество, как новая организованная общественная прослойка, сформировалось на основе не пришлого, а местного населения, которое проживало на южном пограничье с Диким полем.

The article addresses the problem of the origin and evolution of the ukrainian cossacks, as a new state of the ukrainian society of the second half of the XV and the middle of XVII century. In particular, the author highlights the various concepts of the origin of cossacks in Ukraine, with particular attention paid to the autochthonous theory, which argues that the ukrainian cossacks, as an organized social group, formed on the basis of come, but the local population that lived on the southern border of the "Wild field".

Ключові слова: автохтонна концепція, козак, побутове та класичне козацтво, бродники, берладники, Дике поле, міщани-уходники, реєстрове козацтво, селяни, татари, , Запорозька Січ.

Внаслідок внутрішніх чвар і суперечностей, експансії іноетнічних феодалів у середині XIV ст. була загарбана зовнішніми ворогами – поляками і литовцями Галицько-Волинська держава, в 70-х роках XV ст. припинила своє автономне існування у складі Великого князівства Литовського Київське князівство, а згодом — після Люблінської унії 1569 р. й утворення Речі Посполитої — майже всі українські землі потрапили під владу Польської Корони.

В цей особливо складний і трагічний період життя українського народу та ґенези його державності, коли панівна верства українського суспільства (місцеві магнати і шляхта) фактично денационалізувалася і ніяких національно-державних завдань перед собою не ставила, на півдні Київського воєводства у другій половині XVI ст. помітно прискорився процес формування нового, передового суспільного стану — козацтва, якому згодом історією відводилося відіграти домінуючу роль у відновленні процесів українського державотворення й навіть створити власне державне утворення — Українську козацьку республіку.

В контексті детального розгляду цієї проблеми варто зазначити, що у вітчизняній й зарубіжній історіографії існує чимало різних наукових гіпотез та думок щодо походження і розвою українського козацтва. Так, в числі первісних концепцій виникнення українського козацтва одне з провідних місць належать етимологічній (етимологія – основне значення слова) теорії, що будувалася дослідниками на семантичних (змістовних) висновках. Зокрема, частина прихильників цієї доктрини намагалися відшукати витоки козаччини в різних термінах, словах, які були схожими за своїм звучанням чи змістом з таким поняттям як «козак». Наприклад, польські шляхетські історики XVII століття П. Пясецький, В. Коховський та С. Твардовський в своїх наукових розвідках виводили термін «козак» від слова «коза». На їх думку, українські козаки на своїх конях були такі ж прудкі, як ті кози [12, 23]. До послідовників зазначеної концепції також відноситься український історик П.Симоновський (XVIII ст.), котрий вважав, що корені козацтва просліджуються в середньовічній гірській країні Гірканії (Козланії), що знаходилась на Кавказі, звідки згодом її мешканці - гірканці (козаки) перебралися на Дике поле і осіли там [11, 72].

Представники іншої теорії – етнічної – настирливо шукають родовід українського козацтва козацтва в певній етнічній групі людей — косогах, чорних клобуках, торках, берендеях, половцях, хозарах, які як етноси припинили свій історичний розвій в попередній період. Так, український козацький літописець Григорій Грабянка, а за ним і російський дворянський історик Олександр Рігельман вбачали в козаках прямих нащадків колишніх

хозарських племен. Серед прихильників гіпотези походження українського козацтва від інших чужоземних народів знаходимо й відомого російського історика М. Карамзіна, котрий намагався знайти витоки козаків серед південних кочовиків – половців і чорних клобуків. Слідом за П. Симоновським та В.Татищевим версію про «кавказьке» походження українського козацтва повторив один із засновників норманської концепції походження Русі Г. Міллер [12, 23].

Однак, на відміну від зазначених вище концепцій переважна більшість дослідників дотримується автохтонної (місцевого походження, автохтон – місцевий) теорії ґенези українського козацтва, а саме його формування не з прийдшлих з інших місць народів, а з місцевої української людності. На думку вітчизняного історика В. Щербака, основоположниками цієї доктрини можна по праву вважати польського хроніста М.Бельського та французького дворянина Гійома Левассера де Боплана. Свій подальший розвиток ця концепція отримала в літописі Самійла Величка. Українська історіографія XIX – XX ст. : В. Антонович, М. Максимович, М. Костомаров, П.Куліш, І. Каманін, Д. Яворницький, М. Грушевський, М. Брайчевський, М. Котляр, В.Смолій, В.Щербак, В. Голобуцький [12, 11-15] та ряд російських істориків (Б.Греков, А. Якубовський та ін.) [8, 41] намагалися органічно пов'язати джерела українського козацтва з минулим Київської Русі та лицарством княжих часів. В зв'язку з цим, мабуть, не випадково М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» занадто емоційно проголосив київського князя X ст. Святослава Ігоревича «запорожцем на київському столі» [6, 456]. Водночас слід зазначити, що в наукових дослідженнях вище згаданих учених ідеться не про цілком сформоване нове соціальне явище, а лише про його початки, так зване «побутове козацтво». Тому М.Грушевський, зокрема, доволі чітко в історії української козащини виділяв щонайменше два важливих етапи її розвитку. Перший — зародковий, «побутовий», що з'явився в антимонгольських змаганнях наших предків – русичів проти хижих степовиків. Другий — класичний, період формування і розвитку козацтва як нової організованої суспільної верстви українського населення XV—XVI ст. [7, 74].

Саме до представників так званого «побутового козацтва» сучасні українські історики відносять маловідому слов'янську людність — бродників і берладників, які ще за часів Київської Русі за її межами спромоглися створити специфічну суспільну культуру і в певні моменти свого історичного розвитку являли собою неабияку військову та соціально-політичну силу.

Як відомо, перша офіційна згадка про цих людей в історичних джерелах датується 1146 роком. Деякі документи (булла папи Григорія IX 1227 р. та ін.) згадують навіть про країну Броднію, або Землю бродників [3, 74]. Зазначимо, що етимологія самого терміну «бродники» до цього часу залишається доволі дискусійною. На думку М. Котляра, серед багатьох версій найімовірнішим все ж таки уявляється припущення французького лінгвіста Е. Лозована, згідно з яким ця назва виникла від безпосередніх занять бродників — людей, котрі долали броди на річках і були кормчими човнів і поромів [9, 35]. Жили вони на берегах великих рік, що правили в той час за жваві торговельні шляхи. І, як правило, на найбільш небезпечних для долання купецьких суден місцях. Іноземні джерела здебільшого вказують на пониззя Дунаю як головний ареал мешкання бродників. Ці припущення підтверджуються й вітчизняними писемними та археологічними джерелами, які переконливо свідчать, що саме в цьому небезпечному для життя людей регіоні, де з VI ст. безперервно мігрували агресивні орди кочівників – гуннів, аварів, болгарів, угрів, печенігів, торків та половців, в XII-XIII ст. і знаходилась давньоруська вольниця [9, 34].

Появу такого терміну, як «берладники», вчені пов'язують з ім'ям князя Івана Ростиславовича, який в XII ст. правив у м. Звенигороді на Галичині. Іванові дуже хотілося заволодіти столицею Галицького князівства м. Галичем, де в той час князував його дядько Володимирко. Скориставшись підтримкою жителів Галича, невдоволених своїм князем, Іван Ростиславович у 1145 р. захопив владу в столиці, але після тритижневої облоги міста Володимирком змушений був рятуватися втечею за межі Галицького князівства [9, 37]. Проголошений Володимирком поза законом, він разом зі своїми прибічниками знайшов собі притулок у м. Берладь, розташованому між річками Серет і Прут (нині це територія Румунії). Внаслідок такої назви своєї нової резиденції в народі він дістав прізвисько Івана Берладника, а його прибічники, відповідно — берладники. Серед місцевого люду за ними закріпилася слава як за голодранцями, волоцюгами і розбійниками. Цей войовничий та агресивно-налаштований люду, як зазначають дослідники, був і вередливий, і відчайдушний, проте відданий своїй землі до самопожертви. Понад усе берладники цінували свою особисту свободу і волю.

Як і бродники, берладники жили на Подунав'ї й були досить численними. Складні обставини життя в цій місцевості змушували їх шукати шляхи співіснування з різними

ворогами, що значно переважали їх у чисельності. Разом з бродниками вони брали активну участь у визвольній боротьбі. Тому, на думку М. Котляра, природно припустити, що берладники є просто своєрідним різновидом бродників. З літописних джерел вони остаточно зникають в 1162 році по смерті свого ватажка Івана Ростиславовича (Берладника) [9, 38].

За свідченнями іноземних джерел, бродники зуміли пережити тяжку для русичів монголо-татарську навалу. Зокрема, з листа угорського короля Бели IV до папи Інокентія IV 1254 року відомо, що вони за цих складних умов так і лишилися на Подунав'ї, хоча змушені були платити данину ординцям. Однак після 1254 року згадки про бродників назавжди зникають з писемних пам'яток. За логічним припущенням М. Котляра, вони не були винищені, а могли виступити в пізніших джерелах під якоюсь зовсім іншою назвою. Цілком можливо, що саме такою новою назвою бродників стала назва «козак», яка з приходом на Русь монголо-татар поступово увійшла до староруської мови. На думку вченого, така певна спадковість між бродниками і українськими козаками може реально існувати [9, 39].

Дійсно, новий для українців термін «козак», безумовно, тюркського походження і запозичений ними від своїх південних сусідів. Існує чимало версій щодо його історичної генези, більшість яких детально розглянуто в наукових розвідках Д. Яворницького [14, 6-8] та Г. Халимоненка [10, 100]. У широкому розумінні «козак» - це вільна людина, шукач пригод, бурлака. Водночас цей термін використовувався для означення прикордонника, вправного вершника, найманого воїна, степового розбійника, добичника тощо. Саме ці характерні риси і свою вдачу, на думку вчених, і передали бродники й берладники своїм наступним спадкоємцям — українським козакам.

Досліджуючи другий — класичний етап розвитку козащини, як нового передового стану українського суспільства, вчені, зазвичай, виділяють три його головні функції. А саме: колонізацію південних степів; ухидництво як специфічну форму класової боротьби; національно-визвольну боротьбу проти іноземних поневолювачів. В цьому контексті В.Смолій цілком справедливо зазначає, що виникнення українського козацтва обумовлене економічними, політичними, військово-стратегічними та соціальними чинниками, і жоден з них не слід ігнорувати, чи перебільшувати [9, 5].

Послідовно дотримуючись автохтонної концепції походження українського козацтва, О. Апанович, В. Голобуцький, В. Смолій, В. Щербак та інші вітчизняні дослідники у своїх працях постійно наголошують, що його головним соціальним джерелом було не прийшло, а місцеве, подніпровське населення [11, 73]. На їх глибоке переконання, ці, безперечно, мужні і сміливі люди продовжували жити на території Південної України і Середнього Подніпров'я, незважаючи на постійну військову загрозу з боку їхніх войовничих і агресивних сусідів — кримських татар, котрі після розпаду Золотої Орди в середині XV ст. заснували в Криму свою власну державу — Кримське ханство, яке згодом потрапило в залежність від іншого завойовника – Османської імперії.

Головним заняттям і промислом тогочасних кримських татар, на думку науковців, було, як не дивно, людоловство. Вони постійно нападали на своїх північних сусідів — українців, росіян, білорусів, поляків, литовців, нещадно грабували їх і, головне, забирали в полон (ясир) найбільш здорових, сильних і вродливих молодих людей, а потім продавали їх на кримських ринках у рабство. За підрахунками відомого українського історика Я. Дашкевича, кримські татари за 200 років – з середини XV до середини XVII ст. – в ході своїх спустошливих набігів на українські землі винищили або взяли в полон і перетворили на рабів від 2 до 2,5 млн. українців (вважається, що загальна чисельність населення України в той час сягала 4 млн. чоловік) [11, 73]. Ось чому вся південна частина України фактично була справжньою безлюдною пустелею і не випадково називалася Диким полем.

На порубіжжі з Диким полем у замках-фортецях, збудованих для боротьби з кримськими татарами, жили відважні люди. Чимало з цих сміливців, які не мали постійного роду занять, навесні кожного року подавалися в південні безлюдні степи на промисли. Тут, у Дикому полі, вони «козакували», займаючись мисливством, рибальством, бортництвом, видобутком солі. Восени більшість з них поверталися до своїх домівок і платили старостам десяту частину своєї здобичі. Цих сміливих людей за промисли в Дикому полі стали називати ухидниками.

Враховуючи постійну небезпеку збройних сутичок з кримськими татарами, ухидники, спочатку виключно для власного самозахисту, почали об'єднуватися у невеликі ватаги, або громади. Крім того, вони будували з січених, рубаних колод тимчасові пости (засіки, січі), які використовувались для зберігання продукції промислів та оборони від ординців. На думку вчених, такі невеликі збудовані ухидниками городки-січі існували вже на початку XVI ст. Згодом, завдяки розширенню своєї колонізаційної діяльності, ухидники поступово створили цілу систему укріплених осередків, розташованих на південь від р. Самари аж до татарського прикордоння. Зрозуміло, що звідси — з глибини Дикого поля вони вже не поверталися зимувати до замків-фортець, унаслідок чого їхні старости втрачали значну частину своїх

колишніх прибутків. Цілком зрозуміло, що з цієї причини адміністрація прикордонних староств не була заінтересована в будівництві уходниками таких сторожових постів у південних степах.

Саме ці міщани-уходники, які, займаючись промислами, постійно перебували в Дикому полі, на думку В. Щербака, і стали первинною соціальною основою формування українського козацтва [12, 33-34]. Згодом, зміцнивши, вони починають вдаватися й до більш активних дій — від пасивної оборони від нападів кримчаків поступово переходять до організації глибоких військових рейдів на розташовані в Криму татарські улуси з метою отримання там відповідної багатоті здобичі. Це явище М.Грушевський доволі оригінально називав «пограничним спортом» [1, 12].

Здобування в такий спосіб «козацького хліба» було на руку деяким представникам місцевої адміністрації, зокрема південноукраїнським старостам П. Лянцкоронському, О. Дашкевичу, Б. Претвичу, С. Пронському, котрих у вітчизняній історіографії XVII—XVIII ст. називали не інакше, як організаторами українського козацтва, першими козацькими гетьманами. Проте історичні факти переконливо свідчать, що ніякого прямого відношення до формування козацтва вони в дійсності не мали. Адже, організовуючи військові походи на Крим, старости переслідували виключно власні корисливі цілі, які були дуже далекі від справжньої козацької романтики.

Водночас слід зазначити, що серед представників тогочасної української еліти нерідко зустрічалися й такі, хто свідомо відмовлявся від спокійного і ситого життя, своїх багатств, цивільної служби і цілком віддавався козакуванню в Дикому полі. Найбільш яскравими постатями цієї, так званої аристократичної, або рицарської течії в українському козацтві були князь Д.Вишневецький, шляхтичі С. Копицький, І. Свирговський, Л. Чорнинський, Я.Шах та інші, які, за влучним висловом В. Замлинського, зневажали смерть й тишили свої бентежні душі небезпечним протиборством із татарами [11, 75].

З другої половини XVI ст. лави українського козацтва значною мірою поповнювалися також і за рахунок вихідців із боярської верстви, які не мали жалуваних грамот на свої маєтності й тому змушені були відстоювати свій попередній статус військовою службою у складі створеного в 1572 році польським королем реєстрового козацтва. Саме з цієї нової верстви українського суспільства згодом вирости визначні керівники козацького руху П.Сагайдачний, М. Дорошенко, М. Жмайло, І. Сулима, Б. Хмельницький та ін.

Й нарешті, наприкінці XVI ст. в Україні спостерігається ще одна нова хвиля масового покочення місцевого населення. В цей час лави українського козацтва значно збільшуються за рахунок селянства, котре в зв'язку з посиленням феодального гноблення з боку польських магнатів і шляхти (особливо після прийняття польської конституції 1590 р.) змушене було вдаватися до цієї своєрідної форми класової боротьби. Тисячі селян, протестуючи проти свавілля польських панів, цілими селами навесні кидали свої домівки і оселялися на Дикому полі на «слободах», оголошуючи себе вільними людьми — козаками.

Як бачимо, в ході своєї еволюції козацтво як новий стан українського суспільства пройшло певні етапи розвитку. Воно об'єднало і згуртувало в своєму середовищі вихідців із різних верств населення України — князів, шляхтичів, бояр, міщан і селян, яких об'єднувала єдина спільна мета — романтика збройної боротьби проти татар, рівність, козацька свобода і воля. Протягом усього XVI ст. козаччина в Україні кількісно зростала, помітно набирала сил, про що свідчили численні скарги татар і турків на адресу польських властей, в яких ішлося про постійні напади козаків і містилися настирливі вимоги якомога швидше приборкати «свавільців». Особливо активно козаки починають досаждати ординцям з середини XVI ст., коли на Пониззі — за дніпровими порогами виникає особлива військово-територіальна політична організація українського козацтва — Запорозька Січ, яка стала своєрідним зародком майбутньої держави — Української козацької республіки, створеної Б.Хмельницьким в середині XVII ст.

Література

1. Андрущенко В. П., Федосов В. М. Запорозька Січ як український феномен. – К., 1995.
2. Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.) – К., 1996.
3. Браичевський М. Конспект історії України – К., 1993
4. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Автор передмови В. А. Смолій. – К., 1994
5. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. – К., 1994
6. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991, -т.1,
7. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995, -т.7

8. Лаврів П. Історія Південно-Східної України. – К., 1996
9. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ-Дніпропетровськ, 13-17 травня 1991 р.). Випуск I. – К., 1993
10. Халимоненко Г. Інститут козацтва: тюркського й українського // Східний світ. – К., 1993. - №1, с.108-111
11. Шевчук В. П. Тараненко М. Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К., 1999
12. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000
13. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків В 3-х т: Т. I. – К., 1999
14. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків В 3-х т: Т. II. – К., 1999

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФУТБОЛЬНОГО ХУЛІГАНСТВА

Шевченко О.С.

Студент факультету соціології та права

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

В статті розглянуті особливості розвитку футбольного хуліганізму як соціокультурного явища, а також досліджені питання підвищення рівня правової культури футбольних болельщиків в Україні.

The article discusses the features of soccer hooliganism as socio-cultural phenomenon and the increase in the level of legal culture of football fans in Ukraine.

В статті розглянуто особливості розвитку футбольного хуліганізму як соціокультурного явища та досліджено питання підвищення рівня правової культури футбольних болельщиків в Україні.

Ключові слова: футбольний хуліган, правова відповідальність, охорона громадського порядку, правова культура болельщика.

Футбол давно став невід'ємною частиною культурного життя людства, його надбанням і найпопулярнішою грою на Землі, спортом №1, спортом без кордонів і водночас з яскравими національними рисами. А у зв'язку з проведенням Чемпіонату Європи з футболу в Україні, все більше людей звертає увагу на футбол, принаймні, в нашій державі точно немає таких, які б не чули про це дійство. Але в той же час поряд з позитивними емоціями щодо Євро впливають також проблеми, і проблеми доволі серйозні. Зокрема, проблема футбольного хуліганізму. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція збільшення елементів агресії, насильства та безкультур'я на футбольних полях, трибунах та за їх межами. Це проявляється перш за все у поведінці футбольних фанатів, які все частіше під час футбольних матчів та після них вдаються до жорстоких бійок, що приводять до тяжких тілесних травм, супроводжуються руйнацією обладнання стадіонів, вітрин магазинів, автомобілів та інших цінностей. Ненормативна лексика стає звичною формою спілкування серед глядачів, футболістів, тренерів, керівників та функціонерів.

Для України чемпіонат Європи 2012 з футболу – це чудова можливість зарекомендувати себе на світовій арені в якості надійного партнера, який бере на себе високі міжнародні зобов'язання і вміє їх виконувати, що в значній мірі дозволить підвищити притік іноземних інвестицій та створити імідж країни зі сприятливим економічним кліматом. Водночас здійснення цих перспективних зрушень в значній мірі залежить від самої держави, а саме – від того, наскільки гідно Україна проведе запланований чемпіонат Європи 2012 з футболу.

Одним із важливих аспектів, який повинен бути обов'язково втілений під час чемпіонату, є забезпечення з боку держави на всіх етапах підготовки та проведення футбольних матчів високого рівня громадського порядку та безпеки. У той же час, чинне законодавство України не здатне на належному рівні та у повній мірі забезпечити такий громадський порядок та безпеку при підготовці та проведенні футбольних матчів, організації футбольного свята, що свідчить про нагальність розробки та внесення відповідних законодавчих змін до низки профільних нормативно-правових актів.

Однією з найважливіших проблем наступного чемпіонату Європи з футболу є безпека в повному розумінні цього слова: безпека болельщиків та футболістів, інвесторів та інфраструктури, туристів та простих громадян. Одним із головних питань безпеки є захист під час турніру від футбольних хуліганів. Можливо, не безпосередній захист учасників та гостей турніру від дій фанатів, а попередження їхніх дій, для того, щоб надалі вони не переросли у якийсь масовий рух.

Отже, питання забезпечення охорони прав і свобод громадян під час проведення футбольних матчів є досить актуальним і важливим особливо нині, коли в Україні відбувається становлення демократичних засад управління охороною громадського порядку та громадської безпеки.

Питання охорони громадського порядку та громадської безпеки під час проведення масових заходів розглядалося в багатьох наукових працях. Останнім часом прийнята певна кількість нормативних актів, які регулюють питання участі громадян у проведенні масових заходів та їх матеріальне забезпечення. У Верховній Раді України зареєстровано проект закону «Про проведення мирних заходів». Разом з тим чіткого регламентування діяльності громадян, які проводять масові заходи та правоохоронних органів, які забезпечують охорону громадського порядку та громадської безпеки під час їх проведення, в Україні на сьогодні немає. Згаданий закон, до сьогодні не прийнято, хоча його проект подано на розгляд ВР

народним депутатом Вадимом Колісниченком. Даний проект потребує доопрацювань, адже його положення є односторонніми і зовсім не враховують права вболівальників.

Слід зазначити, що більшість питань організації участі громадян у проведенні незаборонених масових заходів регулюється підзаконними нормативними актами: наказами МВС України, рішеннями місцевих органів влади та т. ін..

Проблему футбольного хуліганства як соціально-культурний феномен досліджують ще з середини ХХ ст. такі вчені, як Д. Гарінгтон, П. Марш, Л. Ланг, М. Бассілі, Р. Фолке, Р. Райтнер, Н. Пілз, Я. Тейлор, Б. Рассел, Д. Брімсон та ін. З правової точки зору дану проблему розглядали П.О.Артьомов, С.П. Шелухін, В.В.Сенчук, Д. Хейтмеєр, В.М. Фатхутдінов, Д. Вільямс, Н. Армстронг, Г. Холл.

Спортивні заходи, які відвідують численні вболівальники тих чи інших видів спорту стали невід'ємною частиною сучасного суспільного життя. В першу чергу це стосується футболу. Його популярність поступово зростала, починаючи з 80-х рр. позаминулого сторіччя, коли гра набула сучасного, регульованого правилами вигляду. Наприкінці 60-х – початку 70-х рр. минулого сторіччя трибуни футбольних стадіонів Європи та світу зіткнулися з новим соціальним феноменом – футбольними фанатами. Наступним кроком у своєрідній еволюції стала поява так званих футбольних хуліганів, які оточили футбольний фанатизм ореолом агресії та насильства. У першу чергу це стосувалось англійських футбольних вболівальників, але сьогодні можна впевнено казати, що синдром футбольного хуліганства поширений у багатьох країнах та практично на всіх континентах[3]. Події, які супроводжували футбольні матчі останніх чемпіонатів Європи в Португалії та чемпіонату світу в Німеччині, наочно доводять, що прояви навколофутбольного насильства та агресії набувають поширення, а це **актуалізує** нагальну необхідність їх вивчення з метою запобігання та мінімізації негативних наслідків. Зазначимо, що Україна, як і деякі інші посткомуністичні країни, не стоїть осторонь загальноєвропейського розвитку навколофутбольних субкультур, у тому числі субкультури футбольних хуліганів, що було наочно підтверджено під час телевізійних трансляцій футбольних матчів збірної України.

Головною **метою** даної статті є визначення особливостей забезпечення порядку під час проведення футбольних матчів та боротьба з футбольним хуліганством. Підкреслимо, що більшість ранніх досліджень у цій галузі вбачали в хуліганстві не нове явище, а лише продовження зразків поведінки молоді, запозичених в таких субкультурних групах, як теди, моди, рокери та скінхеде. Для інших же підходів футбольне хуліганство було в значній мірі фікція – сенсація, створена засобами масової інформації, а не реальна поведінка футбольних вболівальників, яка б вимагала пояснення.

До числа найбільш типових проявів протиправної поведінки відносяться жорстокі побиття вболівальників команд-суперниць, хуліганські дії на стадіонах, а також групові акти вандалізму. Звичайно, поведінка спортивних фанатів, на відміну від членів кримінальних угруповань, має істотно іншу психологічну основу. Спочатку вона пов'язана з потребою каналізувати емоції, породжені захоплюючим спортивним видовищем. Але потім переростає в неконтрольовану агресію. Тут спрацьовують психологічні механізми, які зумовлені сутністю і змістом такого поняття, як натовп. Відомо, що агресивність людини, яка навіть випадково опинилася в юрбі, зростає в багато разів. Ще Фрейд зазначав, що коли людина потрапляє в натовп, то вона по сходах цивілізації опускається відразу на кілька сходинок вниз і поступово наближається до варвара [2].

Сьогодні «фанатський рух» став невід'ємною частиною футбольного життя. До цього явища можна ставитися по-різному: любити чи ненавидіти, підтримувати чи зневажати, але зовсім не помічати фанатів з кожним роком стає все важче. У всьому світі відбуваються інциденти, пов'язані з футбольними матчами, що зачіпають глядачів, футбольні клуби та команди, окремих гравців, суддів і тренерів. Наслідком цього є масові заворушення, групові порушення громадського порядку, акти вандалізму та інші діяння, що здійснюються футбольними вболівальниками до, під час і після проведення футбольних матчів. Аналіз даної проблеми показує, що частина вболівальників спеціально приходить на стадіони, щоб учинити заворушення, чинити психологічний тиск на хід матчу, спровокувати зіткнення протиборчих сторін вболівальників або направити їх агресію на співробітників, які забезпечують правопорядок [3].

Такі дії часто приймають форму конкретних злочинів, спрямованих проти громадського порядку, що заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам у сфері безпечного існування

особистості, власності. Порушення громадського порядку футбольними вболівальниками відрізняються особливою зухвалістю, супроводжуються нанесенням тілесних ушкоджень громадянам і співробітникам сил правопорядку, заподіянням матеріальної шкоди

обладнанню стадіонів і розташованих біля нього підприємств, торгових точок, транспортних засобів і т.д.

Український фанатський рух розвивається за світовими стандартами, поряд з позитивними явищами (атрибутика, шумова підтримка улюбленої команди, плакати, акції на підтримку команди та інші складові) існують і негативні - масові заворушення, акти вандалізму, погроми і побоїща між уболівальниками різних клубів і т.д.

Фахівці відзначають, що навіть з урахуванням відносної неповноти статистичних даних за минулі сто років в результаті різних подій, пов'язаних з проведенням футбольних матчів загинуло близько 6 тисяч і отримало поранення понад 7 тисяч осіб. При цьому значна частина інцидентів припадає на кінець ХХ століття [2]. В останні роки в Україні спостерігається збільшення масштабів цього явища, посилення інтенсивності протиправних дій футбольних уболівальників, їхньої консолідації в неформальні об'єднання кримінальної спрямованості,

створення особливого різновиду кримінальної субкультури, що грає роль однієї з криміногенних детермінант [5].

Деякі автори у злочинах, скоєних футбольними уболівальниками, бачать особливий різновид масових заворушень, пов'язаних з численними руйнуваннями, пораненнями і загибеллю людей. Безчинства спортивних уболівальників на стадіонах та поза їх межами до і після футбольних матчів - це реальність не тільки дальнього зарубіжжя. Україна не перша і не єдина держава, в якій постала дана проблема. Галасливий натовп футбольних фанатів, розбиті вікна автобусів і перекинуті автомобілі, погроми поїздів, акти насильства, знищення і пошкодження чужого майна, вандалізм стають прогнозованими і звичними «супутниками» спортивних заходів. Даний аспект проблеми свідчить про існування досить важливого завдання - мінімізації (а в ідеалі - подолання) негативних явищ, пов'язаних з проведенням спортивних заходів, найнебезпечнішим серед яких є активний, діяльний фанатизм, що приймає форму тяжких злочинів проти особи і суспільства.

Як показує досвід Англії, агресія фанатів залежить від поведінки міліції, чим цивілізованіше ставлення до фанатів з боку поліції, тим менше конфліктів трапляється безпосередньо на трибунах. Зараз на англійських стадіонах порядок здійснює мінімум поліцейських (не знаходяться в безпосередній близькості від уболівальників). Такі функції, як спостереження за порядком, недопущення тисняви і т.д. здійснюють так звані стюарди, які часто набираються з уболівальників. Як показує практика, заворушення на матчах Прем'єр-ліги в Англії стали великою рідкістю. Даний досвід намагаються впроваджувати і в Україні.

Процес попередження злочинів, скоєних футбольними уболівальниками, ускладнюється відсутністю нормативно-правової бази регулювання даної проблеми, недостатньою розробленістю та ефективністю методів боротьби з хуліганями, низьким рівнем організаційно-технічного забезпечення спортивних комплексів, слабкою підготовленістю співробітників, які забезпечують порядок під час матчів. Демократизація державного і суспільного життя в умовах відсутності стримуючих механізмів криміналізації суспільства тягне за собою можливість насильницьких способів вирішення конфліктів, правовий нігілізм, нехтування правилами і нормами поведінки. На цьому тлі посилюються позиції злочинності, зростає ступінь її організованості, збільшується число неформальних груп неповнолітніх та молоді, у тому числі об'єднань футбольних фанатів, які культивують агресію і насильство. Все це ставить перед наукою і практикою завдання поглибленого вивчення даної проблеми та розробку ефективних заходів боротьби з ними.

Притягнути фаната до юридичної відповідальності в Україні майже неможливо. За незаконні дії фанатів на стадіонах розпачуються футбольні клуби, тобто можна спокійно прийти на стадіон, запалити димову шашку, створити небезпечну ситуацію...і залишитися непокараним. Дивна ситуація, яка потребує правового регулювання. Дані дії фанатів можна кваліфікувати за статтею 296 Кримінального кодексу України – хуліганство [6]. На стадіонах встановленні камери спостереження, тому виявити хулігана не є надскладним завданням, але чому наші правоохоронні органи не діють? Наприклад, в Англії для характеристики ознак таких дій та їх спрямованості вживають термінологічні звороти „громадський порядок”, „громадський спокій”, „громадська безпека”, „суспільна мораль” як складові поняття „правопорядок”. Особливими ознаками хуліганських та схожих діянь є: вчинення їх групою осіб; порушення громадського спокою шляхом публічних закликів до порушення громадського порядку та суспільної моралі, до масових заворушень, проявів вандалізму тощо. Цим діянням притаманна ознака публічності, що є обов'язковою (конститутивною) ознакою таких діянь. Тобто протиправні діяння фанатів кваліфікують як злочин. Змістом об'єктивної сторони юридичного складу цього злочину є двоєдиний насильницький спосіб, який утворюють „винятковий цинізм” та „особлива зухвалість”, в силу чого діянням притаманна обов'язкова ознака – публічність його вчинення. Ця ознака може мати місце як при вчиненні хуліганства в

громадських місцях, так і не в громадських місцях, і навіть у відсутності потерпілих або будь-яких осіб. Також обов'язковою ознакою цього елемента злочину є наявність моральної шкоди, а при вчиненні більшості злочинів – фізичної та матеріальної шкоди, що утворюють злочинні наслідки хуліганства. Все це дає можливість довести, що за своєю конструкцією злочин має формально-матеріальний склад. Отже, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.296 КК, є громадський спокій як складова частина громадського порядку, тому порушників (в даному випадку футбольних фанатів) необхідно притягувати до кримінальної відповідальності [5].

В Україні є декілька фанатських угруповань із різних міст. Причому є така цікава особливість, що наявність сильної команди не означає, що в неї сильні фанати, наприклад "Шахтар", команда сильна, але фанатський рух в них зовсім не розвинений. Є угруповання, які перебувають у стані відкритої війни між собою. Наприклад, уболівальники київського "Динамо", дніпропетровського "Дніпра" і львівських "Карпат" протистоять шанувальникам столичного "Арсеналу", одеського "Чорноморця" і запорізького "Металурга". Ці дві коаліції почали ворогувати ще з часів Радянського Союзу. Річ у тому, що "Динамо", "Дніпро" і "Карпати" завжди конфліктували з представниками московських клубів. Як відомо, друг мого ворога – мій ворог. А "чорноморці", "металурги" і "каноніри" дружили з москвичами. Хулігани також ворогують зі своїми географічними сусідами. Дербі із сусідами часто передують бійкам уболівальників команд. Обопільну нелюбов один до одного відчують, наприклад, уболівальники "Карпат" і "Волині" або "Карпат" і "Закарпаття" [1].

У зв'язку з підвищенням активності українських фанатів останнім часом спостерігається досить прискіплива увага мас-медіа до фанатів, хуліганів та скінхедів. Але висвітлення цієї тематики залишається дуже некомпетентним. Уряд практично ніяк не реагує на діяльність хуліганів. Більш тісні "взаємини" встановлені з міліцією. З 2001 р., коли фанати почали давати відсіч силовим діям міліції, кількість інцидентів між ними різко зросла. Міністерство внутрішніх справ та Служба безпеки України створили спеціальні відділи для боротьби з фанатами. За результатами кількох акцій заведено декілька кримінальних справ проти хуліганів. Відносини фанатів із керівництвом футбольних клубів досить прохолодні. Клубна політика ніяк не реагує на запити "супертерів". Хоча багаті клуби часом підтримують діяльність фанатів матеріально – дають безкоштовно автобуси для подорожей на виїзди (справжні ультрас не визнають допомогу клубу). Проте більшість клубів зовсім не підтримує своїх фанатів, а деякі навіть виступають проти фанатизму взагалі. Певні відносини між фанатами й політиками наявні тому, що керівництво багатьох клубів залучене до української політики. Проте більшість фанатів досить аполітична, хоч багато хто поділяє ідеї українського націоналізму (особливо в рядах фанатів "Динамо" (Київ), "Металіст" (Харків), "Карпати" (Львів). Взагалі ідеологією українських фанатів є виїзна підтримка клубу, любов до алкоголю та авантюризм, націоналізм, ультраправий та ультралівий екстремізм (Naz Skinheads, SHARPs) [1].

Культура сучасних футбольних хуліганів не обмежується лише навколофутбольними темами. Це своєрідний світогляд, стиль життя, модель власного мікросвіту, у якому молодь (а основна маса хуліганів – це хлопці від 17 до 30 років) відчувається комфортно й реалізовано. Тут діють свої закони честі, зрозумілі всім.

Сьогодні українські футбольні хулігани ще досить розрізнені, але з часом вони можуть перерости в реальну силу, здатну якщо не впливати на суспільні процеси, то бути абсолютно незалежними від них. Нас може спіткати доля Польщі, де хуліганський рух стає абсолютно неконтрольованим, а підліткові вуличні війни – звичним явищем. І футбол тут буде лише формальним приводом. Хочеться сподіватися, що чемпіонат Європи 2012 року запам'ятається і ввійде у футбольну історію своїми спортивними подіями та досягненнями, а не навколофутбольними бійками та побоїщами у містах-організаторах турніру. Представники правоохоронних органів стверджують, що до Євро-2012 створять картотеку хуліганів і не дозволять їм під час чемпіонату буянити. Але самі хулігани кажуть, якщо серед уболівальників з Європи хтось захоче взяти участь у "махачі", вони знайдуть можливість для цього. Очевидно, всій європейській спільноті необхідно прикласти немало зусиль для того, аби певною мірою контролювати дії футбольних хуліганів та не допускати, щоб вони приносили якісь незручності учасникам чемпіонату та звичайним жителям міст-господарів турніру.

Отже, проблема футбольного хуліганства в Україні є досить актуальною, але цю проблему можна вирішити. Аналізуючи вищезазначений матеріал можна запропонувати наступні дії для вирішення даної проблеми в Україні:

1. Використання міжнародного досвіду боротьби з футбольними фанатами;
2. Впровадження бази даних уболівальників, що дозволить контролювати особливо небезпечних фанатів, наприклад в Польщі є база даних небезпечних фанатів, і під час матчів

своєї команди вони зобов'язані з'явитися в відділ міліції для відмітки, що автоматично зупиняє фаната від походу на стадіон, в Англії є список фанатів яким заборонений прохід на стадіон та виїзд за межі країни;

3. Відеоспостереження за вболівальниками на стадіоні та біля нього, що дозволить виявляти порушників та притягувати їх до відповідальності;

4. Створення на базі Національної академії внутрішніх справ (чи іншого спеціалізованого закладу) спеціального відділення, що готує спеціалістів в даній сфері;

5. Створення спеціального відділу в органах внутрішніх справ, що займатиметься лише даною проблемою, в провідних державах світу існують такі спецпідрозділи;

Але все це неможливо без законодавчого підґрунття, тому перш за все необхідно затвердити дану діяльність на законодавчому рівні, та перейняти зарубіжний досвід, взяти на озброєння все найкраще та використати його при підготовці до Чемпіонату Європи з футболу 2012.

Література

1. Алмашин В. Don't stop. Вболівальники-фанати-хулігани. Історія руху прихильників ФК «Динамо» Київ у спогадах очевидців. / В. Алмашин. – К.: Нора-друк, 2006. – 104с.

2. Артемов П.Н. Субкультура футбольних фанатів: досвід соціологічного аналізу // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Сб. науч.робот. – Харків: Издат. центр Харк. нац. ун-та ім. В.Н. Каразіна, 2003. – с. 611–615.

3. Головченко В.М. Особливості формування правової культури молоді / В. Головченко // Право України. – 2004. - №10. с. 120-123.

4. Законотворчість : словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / [ред. кол. Зайчук В.О., Копиленко О.Л., Йоганнес П., Зарубінський О.О., Богачова О.В., Муравйов В.І.]. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України; Українсько-європейський центр з питань законодавства (UEPLAC), 2005. – 159 с.

5. Запобігання злочинам, що вчиняються радикальними угрупованнями під час футбольних матчів: метод.рекоменд. / [С.С.Чернявський, І.М.Копотун, О.А. Лупало та ін.]; за заг.ред. О.М. Джужі. – К. : Київ нац. ун-т внутр.справ, 2010. – 56.

6. Кримінальний кодекс України. – К.: Велес, 2010. – 144с. (Відомості Верховної Ради України (ВВР України), 2001, №25-26).

7. Ростомова Л.М. Крос-культурні дослідження хуліганства серед футбольних вболівальників /Л.М. Ростомова С.І. Яковенко// Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу: матеріали міжнар.наук.-практ.конф.(Тернопіль, 25-26 листопада 2010р.). – Тернопіль, 2010. – с. 18-20.

8. Фатхутдінов В.Г. Правова культура футбольних вболівальників як чинник підвищення рівня охорони громадського порядку [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_1/PB-1/PB-1_29.pdf

9. Marsh P., Fox K., Carnibella G., McCann J., Marsh J.: Football Violence in Europe [Електронний ресурс] / P.Marsh, K.Fox, G.Carnibella, J. McCann, J.Marsh – Режим доступу: http://www.sirc.org/publik/football_violence.html